

Qadın Hüquqları və Məişət Zorakılığı Hallarının Milli Qanuna və Şəhər və Rayon Hakimləri üçün Avropa Standartlarına uyğun olaraq Baxılması haqqında

Təlimlər üçün Dərslik

Vilnüs, 2021

Avropa İttifaqı
tərəfindən maliyyələşdirilir

Dr. Ksenija Čunichina (*Vilnüs Universiteti*)
Prof. Dr. Aurelijus Gutauskas (*Vilnüs Universiteti*)
Prof. Dr. Gabriele Juodkaite-Granskiene (*Vilnüs Universiteti*)
Dr. Vita Mikuličiūtė (*Vilnüs Universiteti*)

Vilnüs, 2021

Twinning İstinad Nömrəsi:
AZ/16/ENI/JH/01/19(55)

“Azərbaycanda Məişət Zorakılığı Qurbanlarının Təhlükəsizliyinin və onlara Dəstəyin Təmin edilməsi üçün Dövlət Qurumlarının və Yerli Səviyyədə İstiqamətləndirmə Mexanizmlərinin Potensialının Gücləndirilməsi” adlı Aİ Twinning layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır.

Bu nəşr Avropa İttifaqının maliyyə yardımı ilə hazırlanmışdır. Onun məzmununa görə “Azərbaycanda məişət zorakılığına məruz qalan şəxslərin təhlükəsizliyinin və onlara dəstəyin təmin edilməsi üçün dövlət qurumlarının və yerli səviyyədə istiqamətləndirmə mexanizmlərinin imkanlarının gücləndirilməsi” adlı Twinning layihəsi məsuliyyət daşıyır və burada ifadə olunan fikirlər heç bir halda Avropa İttifaqının rəsmi mövqeyi kimi qəbul edilə bilməz.

Benefisiar qurum

Layihəni icra edən təşkilatlar

Ministry of Social Security
and Labour of the Republic
of Lithuania

Mündəricat

Modul I – Sosial və hüquqi fenomen kimi məişət zorakılığı haqqında ümumi məlumat / 5

- Məişət zorakılığının hüquqi tərfi nədir? / 7
- Məişət zorakılığı barədə miflərin dağıdılması / 7
- Məişət zorakılığının növləri / 13
- Məişət zorakılığı təriflərinin psixoloji aspektləri / 14

Modul II – Məişət zorakılığının beynəlxalq tənzimlənməsi və hüquqi bazası / 17

- Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqları sistemi / 17
- Avropa Şurasının insan hüquqları sistemi / 18
- Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Seçilmiş Məhkəmə İşlərinə (Təcrübələrinə) ümumi baxış / 19
- Ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipi / 20
 - Müsbət tədbirlər / 21
- Məhkəmə vasitələrindən istifadə imkanı / 22
 - Hərtərəfli və effektiv bir istintaq / 22
- Ərizəçinin şəxsi bütövlüyünə hörmət / 22
 - Məişət zorakılığı: dvaranişlar və cinayət ittihamı (Vaşinqton qanunlarından nümunə) / 24

Modul III – Məhkəmə icraatı / 26

- Hakimlərin və prokurorların qadınların ədalət mühakiməsinə çatması imkanlarını təmin etmək üçün rolları və vəzifələri / 26
- Hüquqi status / 27
- İlkin prosedur məsələləri və istintaq / 29
- Sübutlarla bağlı məsələlər / 32
- Hüquq müdafiəsi vasitələri / 38
- Hökm çıxarılması və hökmlərin icra edilməsi / 40

Modul IV – İşlərin təhlili / 43

- İşlərin təhlili – Qısname / 43

Modul V – Məişət zorakılığı halları ilə işləməyin psixoloji aspektləri / 45

- Məişət zorakılığının risk faktorları: tipik qurbanın və cinayətkarın psixoloji xüsusiyyətləri / 45
 - Təcavüzkarların demoqrafik xüsusiyyətləri / 46
 - Psixi pozğunluqlara bəzi təcavüzkarlarda rast gəlinir. Ən ümumi olanlar bunlardır / 46
 - Psixoloji araşdırmalar qurbanların aşağıdakı psixoloji xüsusiyyətlərlə təsvir edilə biləcəyini sübut edir / 46
 - Qurbanın demoqrafik xüsusiyyətləri / 47
- Məişət zorakılığının psixoloji nəticələri / 50
 - Əhəmiyyətli anlayışlar / 53
 - İkinci dərəcəli zərər çəkmə və prosessual ədalət / 54
 - İkinci dərəcəli zərərçəkənin qarşısını almaq üçün MZ qurbanları ilə ünsiyyətin prinsipləri / 57

İstinadlar / 59

Təlim materiallarının vəzifəsi

Məişət zorakılığı üçün Təlimat Kitabçası ümumiyyətlə hakimlərə əsaslandırılmış qərar verməyi təşviq etmək üçün Azərbaycan Respublikasının "Məişət zorakılığı haqqında" Qanununa ümumi bir baxışı təmin etmək üçün yazılır və paylanır. Bu, layihə mütəxəssisləri tərəfindən power point təqdimatı şəklində hazırlanmış təlim materiallarının ayrılmaz hissəsidir. Hazırlanan məlumat vərəqələri və slaydların ümumi məqsədləri bunlardır:

- Müvafiq məhkəmə qərarlarını təmin etmək üçün hakimlərə məlumat vermək
- Məişət zorakılığına qarşı məhkəmənin və / və ya cəmiyyətin cavabının daha uyğun olmasını təmin etmək
- Məişət zorakılığı üzrə təlimlərdə auditoriya iştirakçıların ümumi bilik səviyyəsindən asılı olaraq təhlil edilməli olan materiallara ümumi baxışı təqdim etmək.

Həmçinin vurğulanmalıdır ki, bu, təqdim olunan təlim materiallarının yalnız mümkün məzmununun bir nümunəsidir və bu, xüsusilə milli hüquqi tənzimləmə və milli məhkəmə təcrübəsi ilə əlaqədar olaraq təlimlər zamanı vacib olan əlavə məlumatlarla inkişaf etdirilməlidir.

Nəzərdə tutulan auditoriya

Təlim materialları, ilk növbədə, məişət zorakılığı işlərinə baxan hakimlərin maarifləndirilməsi və öyrədilməsi üçün yaradılsa da, materialın çox hissəsi digər mütəxəssislərə də fayda verə bilər. Bir çox mənbələr xüsusi olaraq hüquq-mühafizə orqanlarının işçilərini, vəkili, prokurorları və digər məhkəmə işçilərini bu materiallardan istifadə etməyə və materialla tanış olmağa təşviq edir.

Təlim materiallarının məzmunu

Təlim materialları, məişət zorakılığı hadisələrinin müxtəlif amillərini (elementlərini) əhatə edən modullara bölünür.

Modul I – Məişət zorakılığı haqqında ümumi anlayış

Bu modul məişət zorakılığını bir fenomen və hüquq institutu kimi təyin etməyə həsr edilmişdir. Bununla yanaşı, məişət zorakılığı növlərinin tərfi, təcavüzkarlar və qurbanların xüsusiyyətləri ilə bağlı bəzi məqamlar, bu kimi halların araşdırılması və qərar qəbul etmə prosedurlarında vacib olan digər ümumi faktlar da yer alır.

Modul II – Məişət zorakılığının beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi, milli hüquqi tənzimləmə üçün tələblərin formalaşdırılması.

Modul III – Məhkəmə icraatı

Modul IV – Məhkəmə hüququ nümunələri

Modul V – Məişət zorakılığı halları ilə işin psixoloji aspektləri

Modul II, III və IV təlimçi tərəfindən seçilmiş təqdimat növünə görə qarışdırıla bilər - əgər təlimçi qanunla müəyyən edilmiş hər bir prinsipə nümunə gətirmək istəyirsə, beynəlxalq məhkəmə təcrübəsi nümunələrindən və ya milli məhkəmə təcrübələrindən istifadə edə bilər.

Modul I – Sosial və hüquqi fenomen kimi məişət zorakılığı haqqında ümumi məlumat

Məişət zorakılığı anlayışını aydınlaşdırarkən müxtəlif mənbələr məişət zorakılığının davranışla bağlı və hüquqi tərifləri arasındakı fərqləri xüsusi olaraq göstərir. Davranışla bağlı tərif ümumiyyətlə intim tərəfdaş üzərində güc və nəzarət qazanmaq üçün istifadə edilən məcbureddici davranışlar nümunəsinə istinad edir. Digər tərəfdən, əksər ölkələrdə hüquqi tərif daha geniş şəkildə verilir və mənzil sakinləri arasında olan zorakılığa qədər uzana bilər. Hər bir tərifə daxil olan davranış növlərində də fərqlər var. Bir çox dövlətlərdə məişət zorakılığının hüquqi tərfi, hücum, boğma, təqib etmə, qətlə yetirmə və ya cinsi təcavüz kimi bir sıra cinayət əməllərinə əsaslanır. Digər tərəfdən, davranışla bağlı müxtəlif təriflərdə cinayət əməlləri hesab olunmayan müəyyən davranışlar da əhatə olunur. Bunlara qurbanların özünə hörmətini aşağı salmaq, qurbanlarını dostlarından və ailəsindən təcrid etmək və ya qurbanların maliyyə vəziyyətinə nəzarət etmək daxildir. Dinamikanı əsas götürən mənbələr, praktikaya (təcrübəyə) yönəlmiş mənbələrlə yanaşı, ilk növbədə intim tərəfdaş zorakılığının davranışla bağlı tərfi (ləri) haqqında məlumat verməyi hədəfləyir. Cinayət məhkəməsi müdaxilələri xüsusi olaraq məişət zorakılığı cinayətlərinə toxunsa da, davranışla bağlı təriflər məişət zorakılığı kontekstini dair fikirlər (təəvvürlər) verir və mülki və ya cinayət məhkəməsinin müdaxiləsini məlumatlandırma bilər.

Vurğulanmalıdır ki, psixoloji zorakılıq öz-özlüyündə məişət zorakılığının hüquqi tərifinə cavab verməyə də, bu zorakılıq növü, zorakılıq edən şəxsin niyyətinin və ya planının dəlillərini təqdim etdiyi üçün məişət zorakılığı ilə əlaqəli məhkəmə prosesində aktual ola bilər. Bundan əlavə, psixoloji zorakılığa dair dəlillər zorakılıq hərəkətləri və qurban barədə məlumatlar verə bilər. Aydınır ki, məişət zorakılığının davranışla bağlı tərfini başa düşmək hakimlərin çox vaxt mürəkkəb hallarda məlumatlı (əsaslandırılmış) qərar qəbul etməsinə kömək edə bilər.

Məişət zorakılığı təhlil edilərkən, bununla birlikdə ‘qadınlara qarşı zorakılıq’ və ‘gender əsaslı zorakılıq’ ilə əlaqəli bir çox ifadələr mövcuddur. Bəzi beynəlxalq konvensiyalar daxil olmaqla, terminlər tez-tez bir-birinin əvəzinə istifadə olunsa da, əslində sinonim deyildir. Gender Əsaslı Zorakılıq (GƏZ) daha geniş ifadə olunur və ümumiyyətlə “cəhd edilən və ya təhdid edilən fiziki, psixoloji və ya sosial zorakılıq (cinsi zorakılıq daxil olmaqla)”, bir növ güclə (şiddət, təhdidlər, məcburetmə, manipulyasiya, aldatma, mədəni gözləntilər, silahlar və ya iqtisadi şərtlər kimi) və bir cəmiyyətdə və ya mədəniyyətdəki gender rolları və gözləntiləri səbəbindən bir insana qarşı yönəldilmişdir.”¹ Gender Əsaslı Zorakılığın ən çox yayılmış formaları qadınlar və qızlara yönəldildiyi halda, kişilər və oğlanlar da Gender Əsaslı Zorakılığın qurbanı ola bilərlər. Qadınlara yönəlmiş bütün zorakılıq formaları genderə əsaslanmır. Qadınlara Qarşı Zorakılıq (QQZ), gender əsaslı zorakılığın mübahisəli şəkildə ən çox yayılmış bir formasıdır.² Qadınlara Qarşı Zorakılıq “insan hüquqlarının pozulması və qadınlara qarşı ayrıseçkilik forması olaraq təyin edilir və qadınlar üçün fiziki, cinsi, psixoloji və ya iqtisadi zərər və ya əziyyət çəkmə ilə nəticələnən və ya nəticələnmək ehtimalı olan, ictimai fəaliyyətdə və ya şəxsi həyatda baş verməsindən asılı olmayaraq, bu cür təhdidlər, məcburiyyət və ya özbaşına azadlıqdan məhrum etmə daxil olmaqla” gender əsaslı zorakılıq hərəkətlərini nəzərdə tutur.³ Bu məlumat vərəqələri və təlim materialları, xüsusilə qadınlara qarşı zorakılığa dair müəyyən edilmişdir, çünki bu əsasən qadınların ədalətə çıxışını diqqət mərkəzində tutur. Bununla birlikdə, Gender Əsaslı Zorakılıq üçün tətbiq olunan ən yaxşı təcrübələr də tətbiq olunur.

1 UN Women. Virtual Knowledge Centre to End Violence Against Women and Girls, available at: <http://www.endvawnow.org/en/articles/347-glossary-of-terms-from-programming-essentials-and-monitoring-and-evaluation-sections.html>.
2 Istanbul Convention includes a definition of “gender-based violence against women”, under Article 3(d)
3 UN General Assembly. 1993. Declaration on the Elimination of Violence against Women. Article 1.

Qadına qarşı zorakılığın formalarının geniş təriflərinə məişət zorakılığı (fiziki, psixoloji, cinsi zorakılıq), təqib etmə, qadını öldürmə, insan alveri, cinsi zorakılıq, cinsi qısnama, məcburi və uşaq nikahları, məcburi abort etdirmə və məcburi sterilizasiya və belə adlandırılan “namus cinayətləri” kimi zərərli ənənəvi təcrübələr daxildir. BMT Konvensiyaları və Təhlükəsizlik Şurasının qərarları, insan alveri, zorlama və cinsi zorakılıq kimi Qadınlara Qarşı Zorakılığın bəzi növləri barədə açıq şəkildə bəhs edir. Digər beynəlxalq hüquq sənədləri, xüsusilə həssas qadınları zorakılıqdan qorumağın vacibliyini ifadə edir, məsələn əlilliyi olan qadınlar və münafişə və münafişədən sonrakı vəziyyətdəki qadınlar. İstanbul Konvensiyası, Avropada Qadına Qarşı Zorakılığın tərifini özündə cəmləşdirən ilk hüquqi baxımdan məcburi sənəddir. Tərif CEDAW-dan (Qadınlara Qarşı Bütün Ayrı-seçkilik Formalarının Aradan qaldırılması haqqında Konvensiya) və onun dəstəkləyici sənədlərindəki prinsipləri təkrarlayır.

İstanbul Konvensiyası - zorakılığın qarşısının alınması, qurbanların qorunması, cinayətkarların mühakimə olunması və milli səviyyədə integrasiya olunmuş siyaəslərə ehtiyac duyulması İstanbul Konvensiyasının təməl prinsipləridir. Konvensiyanın tələb etdiyi tədbirlər, qadınlar və kişilər arasında daha böyük bərabərliyə investisiya qoyulmadan qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılma bilməyəcəyi prinsipinə əsaslanır və öz növbəsində, yalnız qadınlar və kişilər arasında həqiqi bərabərlik və güc dinamikasında və münasibətlərində dəyişiklik edilməsi, insan haqlarının ciddi şəkildə pozulmasının qarşısını ala bilər.

Konvensiya aşağıdakılar da daxil olmaqla bir sıra yenilikçi xüsusiyyətlərdən ibarətdir:

- Qadınlara qarşı zorakılığın “insan hüquqlarının pozulması və qadınlara qarşı ayrıseçkilik forması” kimi tanınması. Konvensiyaya əsasən, Qadınlara Qarşı Zorakılıq, “qadınlara fiziki, cinsi, psixoloji və ya iqtisadi zərər vermə ilə nəticələnən və ya nəticələnmə bilən gender əsaslı zorakılıq hərəkətləri, belə təhdidlər, məcburetmə və ya özbaşına şəkildə azadlıqdan məhrumetmə daxil olmaqla, istər ictimai yerdə, istərsə də şəxsi həyatda meydana çıxan bütün zorakılıq hərəkətlərini” bildirir (Maddə 3 (a)).
- Konvensiya tərəflərdən öz müddəalarının həyata keçirilməsinə gender perspektivini daxil etmələrini tələb edir.
- Avropa Şurasının müqavilələri arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə dair ən əhatəli maddə (21 xüsusi qorunan əsaslar və “hər hansı digər status”).
- Qadına qarşı şiddət formaları (məcburi evlilik, cinsi qısnama və təqib etmə, məcburi abort və məcburi sterilizasiya kimi “yeni” cinayətlər daxil olmaqla) olaraq təyin olunan hər hansı bir hərəkətlər və ya davranışların siyahısının kriminallaşdırılması (cinayət hesab edilməsi).
- Münasibətlərin dəyişdirilməsi və stereotiplərin aradan qaldırılması ilə bağlı xüsusi müddəalar.
- Dövlət orqanlarının qeyri-dövlət iştirakçıları tərəfindən törədilən zorakılıq hadisələrinin qarşısının alınmasını, araşdırılmasını, cəzalandırılmasını və əvəzinin ödənilməsinə tələb edən lazımi araşdırma standartına istinad edilməsi.
- Konvensiyanın əhatə etdiyi zorakılıq formaları ilə bağlı istintaq və məhkəmə icraatının təmin edilməsi ilə bağlı iştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinə dair bir fəslin daxil edilməsi “Cinayət işinin bütün mərhələlərində zərərçəkmiş şəxsin hüquqları nəzərə alınarkən onların əsassız gecikdirməyə yol vermədən həyata keçirilməsi.”
- Tərəflərdən, bütün tədbirlərin qadınlara qarşı zorakılığa və məişət zorakılığına vahid şəkildə cavab verən hərtərəfli və koordinasiyalı siyasətlər cəminin bir hissəsini təşkil etməsinə tələb etmək.
- Qeyri-hökumət təşkilatlarının (QHT) rolunun tanınması və Konvensiyada nəzərdə tutulan bütün tədbirlərin, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin adekvat həyata keçirilməsi üçün müvafiq mənbələrin (resursların) ayrılmasının zəruriliyi

Məişət zorakılığının hüquqi tərfi nədir?

Əksər dövlətlər məişət zorakılığını bir ailə üzvünün və ya mənzil sakininin digərinə qarşı törətdiyi müəyyən cinayətlər kimi təyin edir. Qanuni tənzimləmə ilə müəyyən edilmiş, ailənin və ya mənzil sakinlərinin əksəriyyəti, intim tərəfdaşın davranışı ilə bağlı verilən tərifə uyğun gəlir:⁴ "ər-arvad, keçmiş həyat yoldaşları, evli olub-olmamasından və ya müəyyən müddət birlikdə yaşamasından asılı olmayaraq ortaq bir uşağı olan şəxslər... hazırda birlikdə yaşayan və ya əvvəllər birlikdə yaşamış on altı yaş və ya daha yuxarı yaşlı şəxslər və (sevgi) görüşmə əlaqəsi olan və ya əvvəllər əlaqəsi olanlar, on altı yaşında və ya daha böyük yaşlı şəxslə görüşmə əlaqəsi olan və ya əvvəllər əlaqəli olduğu on altı və ya daha böyük şəxslər." Bununla birlikdə, hazırda intim tərəfdaşı olmayan və ya heç vaxt olmamış ailə və ya mənzil sakinləri bunlara aid edilə bilər: "hazırda birlikdə yaşayan və ya əvvəllər birlikdə yaşamış yetkin şəxslər... bioloji və ya qanuni valideyn-övlad münasibətləri olan şəxslər, o cümlədən ögey valideynlər və ögey uşaqlar, nənə-babalar və nəvələr." İntim partnyor zorakılığı ən geniş yayılmış məişət zorakılığı olsa da, Vaşinqton qanunları ilə müəyyən etdiyi kimi intim olmayan partnyor zorakılığı məhkəmələrə də gəlib çata bilər. Zorakılığın dinamikası, qurbanları ilə intim tərəfdaş olmayan (yetkin bacı-qardaşlar, yetkin uşaq valideynə, otaq yoldaşları və s.) və ya əvvəl heç vaxt olmamış ailə üzvləri tərəfindən törədilən məişət zorakılığı və intim tərəfdaş zorakılığı üçün fərqli olur.

Buna baxmayaraq, belə qənaətə gəlmək olar ki, məişət zorakılığı həyatları bir-birinə yaxından bağlı olan insanları əhatə edir; qurban və təcavüzkar bir evdə yaşaya bilərlər və / və ya birlikdə uşaq sahibi ola bilərlər. Zərərçəkən şəxs və təcavüzkar bir-birini yaxından tanıyır, bəziləri isə məhkəmə prosesi zamanı birlikdə yaşamağa davam edir. Həddindən artıq zorakılıqlar mərhələsinin sonradan cinayətkarın zorakı olmadığı və onun peşmanlıq keçirdiyi dövrlə əvəz olunduğu münasibətdə Məişət Zorakılığı, fərqli bir nümunə təşkil edir. Bu, zorakılıq dövriyyəsi olaraq bilinir; burada şiddətin yüksəlməsi, zəifləməsi (peşmançılıq dövrü) və daha sonra zorakılığın davam etməsi dövrləri mövcuddur. Hüquqşünasların, risk qiymətləndirmələrini həyata keçirərkən və ya bir təcavüzkarın zorakı davranış tarixçəsini qiymətləndirərkən zorakılıq dövrünün necə işlədiyini bilməsi vacibdir. Zorakılığın bütün növləri arasında, məişət zorakılığı təkrar zorakılığa məruz qalma üzrə ən yüksək dərəcəyə malikdir. Məişət zorakılığı halları hüquq sisteminə daxil olduqda, bu, ümumiyyətlə, nadir hallarda ilk dəfə baş verən, xüsusi şəkildə ağır yaşanmış bir epizoddan sonra olur. İngiltərədə aparılan bir cinayət araşdırması aşkar etmişdir ki, bir qadın polisə ilk çağırış etməzdən əvvəl orta hesabla 35 məişət zorakılığı hadisəsi yaşamış olur. Prokurorlar və hakimlər bu aşkar edilən faktı unutmamalı və hadisənin ciddiliyini azaltmamağa, qurbana səbr göstərməsini və ya qurbanla cinayətkarın 'barışmaq' yollarını düşünməsinə təklif etməməlidirlər. Bir qurban öz hüquqlarını hüquq sistemi vasitəsi ilə qorumaq üçün addımlar atmağa qərar verdikdən sonra, çox güman ki, başqa variantları da sınaq edib və onların tükəndiyini və nəticəsiz qaldığını görmüşdür. Əlavə olaraq, kömək istəyən qurbanların əksəriyyəti zorakılığa son qoymaq üçün motivasiya olunur, lakin ərlərinin və ya ortaqlarının həbs olunmasını istəməzlər. MZ hallarının xarakteri prokurorlardan və hakimlərdən empatik (özünü başqasının yerinə qoyma) və anlayışlı bir yanaşma tələb edir. Onlar təcavüzkarların məhkum olunmalarını təmin etmək üçün qurbanları dəstəkləməyə hazır olmalıdırlar. Məişət zorakılığına dözümlü yanaşılmayacağı barədə cəmiyyətə açıq mesajların çatdırılmasında hüquqşünasların eyni dərəcədə vacib rolu var.

Məişət zorakılığı barədə miflərin dağıdılması

Gender stereotipləri qadınların həyatının bir çox aspektinə aiddir, lakin qadınların ədalətə çıxışı kontekstində bunların ən zərərli olanlarının bəziləri məişət zorakılığına aiddir. Belə bir çox yayılmış, amma hələ də yanlış olan bir fikir formalaşmış ki, məişət zorakılığı şəxsi və ya ailə məsələsidir, buna görə də dövlət müdaxiləsi olmadan ailə daxilində həll edilməlidir.

4 Vaşinqton ştatının hüquqi tənzimlənməsi.

MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİ NÜMUNƏSİ:

Opuz Türkiyəyə qarşı işdə məişət zorakılığına cavab verməkdə səmərəsiz dövlət tədbirləri ilə bağlı nümunədə, bu qeyd dolunan inanc (fikir), Türkiyədə qadınların qanun qarşısında bərabər qorunmasını necə inkar edə biləcəyini göstərir. (ECTHR, Opuz Türkiyəyə qarşı iş, müraciət ərizəsi No 33401/02, 9 iyun 2009-cu il tarixli hökm, paraqraf 185-191.) “Şəxsi və ya ailə məsələsinə” müdaxilə etməmək üçün səlahiyyətli orqanlar, təsdiq edilmiş ciddi məişət zorakılığı nümunəsinə baxmayaraq, ərizəçinin ərinə qarşı müvafiq tədbirlər görməkdə uğursuz olmuşdur. (Ecthr, Opuz Türkiyə qarşı iş, müraciət ərizəsi No 33401/02, 9 İyun 2009, paraqraf 96). O, nəticədə, ərizəçinin anasını ərizəçiyə ailə evindən qaçmasına kömək edərkən öldürmüşdür. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi aşkar etmişdir ki, ərizəçi prima facie iddiası nümayiş etdirir və məişət zorakılığı ilk növbədə qadınlara təsir edir və Türkiyədəki ümumi və ayrışdırıcı əsaslanan məhkəmə passivliyi məişət zorakılığına gətirib çıxaran şərait yaradır (ECTHR, Opuz Türkiyəyə qarşı iş, müraciət No 33401/02, 9 iyun 2009-cu il, Paraş. 198-201). Bu aşkarlanan fakt, məişət zorakılığı qurbanının ölümü üzrə nəticəsi olmayan araşdırmalar aparılmış Durmaz Türkiyəyə qarşı işində təsdiqlənmişdir (Durmaz Türkiyəyə qarşı iş, 3621/07 nömrəsi, 13 noyabr 2014-cü il tarixli qərar, paraqraf. 65).

Məişət zorakılığının xüsusi bir ailə məsələsi olması barədə yanlış təsəvvür, ailələrin içərisində ‘normal ailə münasibətləri’ və gender rolları haqqında fərziyyələri də ehtiva edir.

MƏHKƏMƏ HÜQUQU NÜMUNƏSİ:

CEDAW Komitəsinə göndərilən bir müraciətdə Isatou Jallow Bolqarıstana qarşı işdə, Komitə müşahidə etmişdir ki, “səlahiyyətli orqanlar öz fəaliyyətlərini, məişət zorakılığının qadınlara nisbət olaraq kişilərdən daha çox təsir etdiyini nəzərə almadan, ərin daha üstün olması və onun fikirlərinə ciddi yanaşılması lazım olduğu stereotip bir düşüncə üzərində qururlar”. Bu müəyyən etmişdir ki, kişilərin ailə başçısı olması stereotipinin və bununla əlaqədar olaraq kişi üstünlüyü barədə fərziyyənin, Jallow-nun tərəfdaşı tərəfindən edilən məişət zorakılığı iddialarını araşdırmaq üçün iştirak edən Dövlət Tərəfinin qərarına təsir etmişdir, ancaq Jallow-nun etdiyi zorakılıq iddialarını araşdırmamağa səbəb olmuşdur. Ailənin içindəki gender rolları ilə bağlı belə fərziyyələr, hüquq sisteminin bir hərəkətin və ya əməllərin məişət zorakılığını təşkil etdiyini və sanksiyalar və ya mühafizə orderləri üçün tələb olunan zorakılıq səviyyəsini təyin edib-etməməsinə təsir edə bilər. Bu, həddindən artıq dar konsepsiya və ya məişət zorakılığının nədən ibarət olduğu ilə bağlı stereotip fərziyyələrə əsaslanan sərt standartlarla nəticələnə bilər ki, bu da öz növbəsində qadınların ədalətli mühakimə prosesi hüququna təsir edə bilər. (V.K. Bolqarıstana qarşı iş (2011), Məlumat N. 20/2008, Paragraf 9.11-9.12) Məhkəmə-hüquq nümunəsi: V.K. Bolqarıstana qarşı, Bolqarıstan məhkəmələri V.K.-nin həyatı və ya sağlamlığı və övladları üçün birbaşa təhlükə olmadığını təsbit etmişdir, çünki onların qoruma üçün müraciətlərindən bir ay əvvəlki müddətdə məişət zorakılığına məruz qalmadıqları təsbit edilmişdir. The CEDAW Komitəsi, Bolqarıstan məhkəmələrinin V.K. üçün onun zorakı partnyoruna qarşı daimi bir mühafizə orderini verməkdən imtina etməsini ‘məişət zorakılığını təşkil edən stereotipləşmiş, qabaqcadan formalaşmış və beləliklə, ayrışdırıcılıq anlayışları’ ilə əsaslandırmışdır. Qeyd olunur ki, Gender əsaslı zorakılıq qurban üçün birbaşa və qaçılmaz təhdid tələb etmir, fiziki zərərlə məhdudlaşmır, və “psixoloji və ya cinsi zərər və ya əzab verən hərəkətlər, belə hərəkətlərlə hədələmə, məcburetmə və digər azadlıqdan məhrumetmə”-ni əhatə edir. (V.K. Bolqarıstana qarşı iş (2011), Məlumat N. 20/2008)

Stereotipləşdirmə (cinsə və ya digər əsaslara əsaslanaraq) yardım göstərilərkən məişət zorakılığı qurbanları ilə işləyən mütəxəssislərin (hakimlər, prokurorlar, polis məmurları və s.) qərəzli olmasına səbəb ola bilər. Hüquq praktikasında stereotipləşmə ümumiyyətlə qurbanı günahlandırmağa və onun məhkəmə prosesi tərəfindən ikinci dərəcəli zərər çəkməsinə səbəb olur.

Qurbanı günahlandırmaq ümumiyyətlə onu əhatə edən ictimai mühitdən gələn mənfi sosial reaksiyalar şəklində baş verir. Qurbanları təcavüzkar özü, ailəsi, dostları və ya iş yoldaşları, yaşadıkları yerli icma və cəmiyyət günahlandırır. Zərərçəkənlər ümumiyyətlə özlərini də günahlandırırlar və bu proses məişət zorakılığının psixoloji təsir prosesini pisləşdirir. Bununla yanaşı, qurbanlarla işləyən mütəxəssislərin də öz işlərində qurbanı ittiham edib-etmədiklərini anlama bilməsi vacibdir.

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT

- Müzakirə “Stereotiplər və qərar qəbul etmə”.
- Hakimın inanca sahib olduğu vəziyyət barədə düşünün:
- Zorakılıq edən kişilər qəzəblərini və məyusluqlarını idarə edə bilmədikləri üçün zorakılıq edirlər.
- Belə bir inanc məhkəmə qərarına necə təsir edə bilər?

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT

Zoom, Kahoot və ya digər lazımlı bir platformadan istifadə edərək Doğru və ya Yanlış cavab anketi (sorgusu). İştirakçılardan Doğru və ya Yanlış anketini ayrı-ayrılıqda tamamlaması istənilir. Qrup, yanlış inancların məhkəmə prosesi üzərində təsirini müzakirə edir. Təlimçilər “faktlar” təqdim edərək müzakirəyə rəhbərlik edirlər.

Cədvəl 1. Doğru və ya Yanlış cavab anketi – müzakirə

Bəyanat	Müzakirə zamanı nəzərə alınmalı məqamlar
Məişətdə / intim münasibətdə olan zorakılıq ciddi xəsarətə səbəb olur.	Doğru. Psixoloji travma və fiziki zədələr bir-birinə bağlıdır və fiziki və zehni sağlamlığa ciddi təsir göstərir. Məlumat verilən ən çox yayılmış zorakılıq hərəkətləri üzə və bədənə şillə vurmaq / itələmək və ya yumruq vurmaq olsa da, qadınlar digər cinayətkarlardan daha çox yaxın tərəfdaşları tərəfindən öldürülür.
Əlilliyi olan qadınlar yüksək riskli zorakılığa məruz qalırlar	Doğru. Əlilliyi olan qadınların təcrid olunma ehtimalı daha yüksəkdir və maliyyə təhlükəsizliyi, əsas qayğıların göstərilməsi, ünsiyyət və qorunma üçün zorakılıq edən şəxslərdən asılıdırlar. Baxıcılar, qadının adından qərarlar qəbul etmək üçün nəzarətə və səlahiyyətə sahibdirlər ki, bu da onu zorakılığa daha həssas edir.
Zorakılıq bütün sosial-iqtisadi, mədəni, dini və irqi mənsubiyyətlərdən olan insanlara təsir göstərir.	Doğru. Zorakılıq hər kəsin başına gələ bilər və istənilən sosial mənsubiyyət mühitində özünü göstərə bilər. 18-24 yaş arası qadınlar da daxil olmaqla, qadınların müəyyən qruplarında zorakılıq riski artır; 65 yaşında və ya daha yuxarı yaşlı qadınlar; əlilliyi olan və ya kar qadınlar; Yerli qadınlar; uşaqlıqda zorakılığa məruz qalan və ya anasına qarşı zorakılığa məruz qalan qadınlar; və hamilə qadınlar.
İnsanlar təhlükəsizlik səbəbi ilə zorakılıq münasibətlərində qalırlar və ya ona geri qayıdırlar.	Yanlış. Bir insanın təhqiramiz münasibətlərdə qalma qərarına qorxu, günahkarlıq, utanc hissi, maddi təzyiq və ya ortağına davamlı sevgi hissəsinin olması kimi bir çox amillər təsir edir. Bəzi hallarda, insanlar təhlükəsizlik səbəbi ilə zorakılıq münasibətlərində qalırlar və ya geri qayıdırlar.

Kişilər də qadınlar qədər öz tərəfdaşları tərəfindən zorakılığa məruz qalırlar.	Yanlış. 2006-cı il iyun tarixi üçün məişət zorakılığı üzrə ölüm hallarının Araşdırılması komitəsinə görə, hadisələrin yüzə 93-də qadınlar zorakılığa məruz qalmışlar və əvvəlki dörd il ərzində hadisələrin yüzə 94-də kişilər qətl cinayətləri törətmişlər.
Əgər mübarizə etsəniz, bu zorakılıq deyil.	Mübarizə etmək zorakılıq demək deyil və münasibətləri “qarşılıqlı zorakılıq” xarakterinə gətirmir. Sağ qalan qurbanlar özünümüdafiə, çarəsizlik, qəzəb və zorakılığı dayandırmağa çalışmaq da daxil olmaqla bir çox səbəbdən şiddətdən istifadə etmişlər.
Zorakılığa məruz qalan qadınlar, ortaqlarını tərk etdikdən sonra daha çox risk altında qalırlar.	Doğru. Öldürülmədən əvvəl qadınların təxminən dördə birinin (23%) keçmiş ortağı tərəfindən cinayət təqibinin qurbanı olduğu məlum idi. Zorakılığa məruz qalan qadınlar üçün ən təhlükəli dövrlərdən biri, zorakılıq edən tərəfdaşlarını tərk etdiklərindən sonrakı mərhələdir. Tərk edib gedən və geri dönməyə məcbur olan qadınlarda risk artmış olur.
Zorakı hücumlar da daxil olmaqla zorakılıq bir qadın hamilə olduqda daha az olur və daha az ciddi olur.	Yanlış. Zorakılığa məruz qalan qadınların yüzə 40-ı üçün şiddət hamilə olduqda başlayır. Hücumlar tez-tez qarın bölgəsinə yönəldilir və körpənin zədələnməsinə və ya uşaq salmağa səbəb olur.
Övladlarını deyil, partnyorunu döyən və ya psixoloji olaraq zorakılıq edən bir insan hələ də yaxşı bir valideyndir.	Yanlış. Zorakılıq edən bir tərəfdaş maddi ehtiyacları təmin edə bilər, lakin bu, onları yaxşı bir valideyn halına gətirmir. Uşaqlar böyüdükcə və daha müstəqil olduqda, təcavüzkar valideyn də onların davranışlarına nəzarət etmək istəyir. Uşaqlar bəzən yalnız valideynlərin yanında olduqları üçün təcavüzə məruz qalır və xəsarət alırlar. Uşaqlar ər-arvad zorakılığının yüzə 37-də bir valideynə təcavüz edildiyini eşitmişlər və ya şahidi olmuşlar.
Qadınlar zorakı deyillər.	Yanlış. Hər iki cinsin də zorakılıq qabiliyyətinə sahib olduğuna dair kifayət qədər dəlil var. Zorakılıq edənlər və onların ortaqları bütün cinslərdən, irqlərdən, siniflərdən, dinlərdən və regionlardan gəlirlər.
Məişət zorakılığına alkoqol və narkotik istifadəsi səbəb olur.	Yanlış. Narkotiklər və alkoqol risk faktorları hesab edilir, lakin zorakılığın səbəbi deyil. Bu inanc, belə bir anlaşılmazlığa gətirib çıxarır ki, əhər təcavüzkar şəxs alkoqoldan sui-istifadəsinə qarşı müalicə aldığı təqdirdə zorakılığı dayandıracaqdır. Alkoqol və narkotiklər tez-tez məişət zorakılığı ilə əlaqəli olsa da, zorakılığa səbəb olmur. Bir çox təcavüzkar narkotik qəbul etmir və içmir və içənlər ümumiyyətlə tanımadığı insanlara, öz həmkarlarına və ya rəhbərlərinə təcavüz göstərmirlər, əksinə zorakılığı öz ortaqlarına yönəldirlər. Təcavüzkarlar, sərxoşluğu öz hərəkətləri üçün məsuliyyət daşımamaları üçün bəhanə və ya arqument kimi istifadə edirlər. Başa düşmək vacibdir ki, məişət zorakılığı və alkoqol / narkotik istifadəsi iki ayrı məsələdir və onların müstəqil şəkildə həll edilməsi lazımdır.

Münasibətlərdə zorakılıq hadisələri baş versə də, bunlar bir birindən təcrid olunmuş epizodlardır.	Məişət zorakılığı ümumiyyətlə davam edən fiziki, psixoloji, cinsi və ya iqtisadi zorakılıq sxemini əhatə edir. Bu mif məişət zorakılığını müxtəlif zorakılıq formalarını əhatə edən bir təzyiq və nəzarət modeli əvəzinə tək bir hadisələr olaraq görür. Hər bir zorakılıq epizodu lazımi şəkildə araşdırılmalı və zərurət yarandıqda mühakimə olunmalı və bundan təsirlənən şəxslərə kömək və dəstək təklif edilməlidir. Məişət zorakılığı qorxuducu və alçaldıcı davranış, təhdidlər, hücumlar, nəzarət, zərər çəkmiş şəxsin özünə hörmətini azaltmaq və aşağı salmaqdan ibarət olan bir zorakılıq dövryyəsi ilə xarakterizə olunur. Məişət zorakılığı, hərəkətlərin tezliyi və şiddətinin artması ilə xarakterizə olunur ki, bu da əgər effektiv şəkildə dayandırılmasa, qurbanı daha yüksək risk altına alır. Təcavüzkarın dayanma ehtimalı çox azdır, çünki o, öz hərəkətlərinin səhv olduğuna inanmır və ya inanmaq istəmir.
Qadınlara kömək etməyin bir mənası yoxdur, çünki onlar zorakılıq edən şəxsə qayıdırlar.	Yanlış. Zorakılıq edən şəxsə qayıdanlar da daxil olmaqla bütün qurbanlar qorunma, dəstək və ədalət tələb edirlər. Bu anlaşılmazlıq qurbanı günahlandırmağa səbəb olur. Şiddətə məruz qalan qadınlar mazoxist deyillər. Əgər onlar öz təcavüzkarlarının yanına qayıdırlarsa, bunun səbəbi onlara kifayət qədər kömək edilməməsi və hər hansı bir tədbirlər görməyin və qərar qəbul etməyin səssizcə əziyyət çəkməyə davam etməkdən daha çətin olmasını bilmələridir. Geri qayıtmaq, təcavüzkarın həqiqətən dəyişdiyini göstərən bir dəlil kimi yozulmamalıdır; belə bir hal çox nadir halda baş verir. Bunun əvəzinə prokurorlar və hakimlər qurbanı qorumaqda nəyin səhv edildiyini sorğu-sual etməlidirlər.
Bu, həqiqətən ciddi olsaydı, o (qadın) dəlil göstərmək üçün məhkəməyə gələrdi.	Bir çox səbəblər onun məhkəməyə gəlməsinə mane ola bilər. Bir qadın şikayət və ya cinayət mühakimə sistemindəki iştirakını bir neçə səbəbdən geri götürə bilər. Təcavüzkara qarşı cinayət təqibinə dəstəkdən imtina etmək, çoxsaylı çətin seçimlər kontekstində ən təhlükəsiz qısa müddətli seçim kimi görünə bilər. Bunu özünü və uşaqlarını təhlükəsiz saxlamağın yeganə yolu kimi qəbul edə bilər. Qurban məişət zorakılığı dövryyəsinin bal ayı mərhələsində ola bilər. Zorakılıq dövryyəsinin hərtərəfli başa düşülməsi qurbanlara kömək edən prokurorlara kömək edir.

Məişət zorakılığı hadisələri ilə işləmək mütəxəssisləri mərhəmət (şəfqət) yorğunluğuna daha çox meylli edir. Şəfqət yorğunluğu, başqalarına empatiya (özünü onun yerinə qoyma) və ya şəfqət göstərmə qabiliyyətinin azalmasına səbəb olan emosional və fiziki bir tükənmə olaraq təyin edilə bilər.⁵ Son anketlər göstərir ki, məişət zorakılığı hadisələri ilə işləyən hakimlər, işlə əlaqəli mərhəmət yorğunluğu (şəfqət göstərməkdən yorulma) olaraq təyin olunan bir və ya daha çox simptomları bildirirlər. Bunun səbəbləri qurbanların fiziki və psixoloji cəhətdən hədsiz tükəndikləri dinləmələrdə davamlı olaraq işrək etmələridir. Bununla birlikdə, bu fenomen haqqında məlumatlı olmaq onu erkən mərhələlərdə idarə olunan hala gətirməyə kömək edə bilər.

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT

Natamam cümlələr

İştirakçılardan ilk ağla gələn fikirlə cümlələri bitirmələri istənilir. Cavablar hər hansı bir praktik veb platformada anonim olaraq verilə bilər və ya təlimçi iştirakçılara məişət zorakılığı hadisələri ilə işləmək üçün inancın ümumi olduğunu göstərən bəzi nümunələr verə bilər. Ümumi inancları, qorxuları və çətinlikləri bölüşmək, dəstək təmin edir, mənfi duyğuları təsdiqləyir və bu təcrübənin güclü və ya aydın olmayan tərəflərini aşkara çıxarır.

Bu fəaliyyət bir buzqıran olaraq yaxşı təsir edir (əgər anonim şəkildə aparılırsa) və ya təlimin başlanğıcı üçün tövsiyə olunur.

Cədvəl 2. Natamam cümlələr

1. Məişət zorakılığı hadisələri ilə işləyəndə, mən hiss edirəm ki...
2. Məişət zorakılığı qurbanları ilə işləyərkən ən böyük problem...
3. Məişət zorakılığı hadisələrində ... mən çox yaxşı işləyirəm

Məişət zorakılığı halları ilə işləyərkən yayılmış mənfi hisslər köməksizlik, narahatlıq, qıcıqlanma və ya qəzəbdir. Bir çox hallarda bu hisslər zorakılıq dövründə yaşanan məişət zorakılığına aiddir. Ancaq məhkəmə prosesi zamanı bəzən bu hissləri yaşamaq normaldır. Onlardan xəbərdar olmaq hər hansı növ – hüquqi, tibbi və ya psixoloji yardım göstərilməsi üçün vacibdir.

Hüquq-mühafizə orqanları (polis, prokurorlar və ya hakimlər) tez-tez məişət zorakılığının qurbanlarını “əlverişsiz” adlandırırlar – çünki onların cinayətkarın cəzalandırılmasını istəyib-istəmədiklərini, zorakı münasibətlərə qayıtdıqlarını, iddialarını geri götürdüklerini və ya hüquq-məhkəmə prosesinə “müdaxilə etmək” istədiklərindən əmin deyillər. Belə hallarla işləyərkən rast gəlinən bəzi çətinliklər bunlardır:

- “Qurbanın ifadəsi çox vaxt uyğunsuzluq təşkil edir”
- “Ən çətin məsələ qurbanların hadisədən dərhal sonra polisə müraciət etməməsidir.”
- “Şahidlərin çatışmazlığı. Və ya şahidlər uşaqlardır “
- “Zorakılıqdan sonra qadınlar həkimlərə müraciət etmirlər”

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT

Kiçik qrupda müzakirə üçün sual: Məişət zorakılığı halları ilə işləyərkən işinizin effektiv olmasında sizə nələr kömək edir?

Təlimçilər üçün tövsiyələr: yalnız hüquqi deyil, həm də şəxsi resursları da nəzərdən keçirin. Şəxsi streslə əlaqəli məişət zorakılığı halları ilə işləməyin (mübarizənin) yolları barədə danışın.

Əsas mesajlar

- Məişət zorakılığına dair yanlış təsəvvürlər stereotipləri gücləndirir və qurbanların günahlandırılmasını gücləndirir.
- Qurbanı günahlandırmaq, hüquqi prosedur zamanı ona ikinci dəfə zərər vermə ilə nəticələnir. İkinci dərəcəli zərər çəkməyə məruz qalan qurbanların zorakılıq hallarını bildirmə ehtimalı azdır və ifadə verməyə az meylli olurlar.
- Məişət zorakılığı məsələləri ətrafında öz qorxularını və inanclarını bilmək, onların ədalətli və qərəzsiz məhkəmə prosesi ilə yanaşı şəxsi rifahına təsirlərinin qarşısını almağa da kömək edir.

Məişət zorakılığının növləri

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bəzən müxtəlif yurisdiksiyalarda intim partnyor zorakılığı və ya ailə zorakılığı olaraq da adlandırılan məişət zorakılığı, qadınlara qarşı ən çox yayılmış və "ən hiyləgər zorakılıq formalarından biri hesab olunur."⁶ FRA sorğusuna görə, Avropa İttifaqındakı qadınların 31%-i 15 yaşından bəri ya partnyoru, ya da ortağı olmayan şəxs tərəfindən fiziki zorakılıq görmüşdür.⁷ Məişət zorakılığını bir tərəfdaş tərəfindən edilən **fiziki** zorakılıq olaraq təyin etmək, əslində bu zorakılıq formasının mümkün təsir dairəsini dar bir şəkildə anlamaq deməkdir. Məişət zorakılığı hər yaşdan olan qadınlara təsir edə bilər və "ənənəvi münasibətlər tərəfindən tətbiq olunan döymə, zorlama, cinsi təcavüzün digər formaları, zehni və digər zorakılıq növləri daxil ola bilər."⁸ İstanbul Konvensiyası məişət zorakılığını aşağıdakı kimi müəyyənləşdirir: Ailədə və ya məişət birliyi içərisində və ya təcavüzkarın eyni yaşayış yerini qurbanla paylaşdığı paylaşıb-paylaşmamasından asılı olmayaraq, keçmiş və ya indiki həyat yoldaşları və ya ortaqlar arasında meydana gələn bütün fiziki, cinsi, psixoloji və ya iqtisadi zorakılıq hərəkətləri. (Maddə 3) Ümumi mülahizələr – Məişət zorakılığı (MZ) yalnız qadınların yaşadığı ən çox baş verən cinayət deyil, bu, bir çox prokuror və hakimlərin karyeralarında qarşılaşacaqları cinayətdir. Məişət zorakılığı hadisələri, xüsusi bir yanaşma tələb etdikləri üçün hüquqşünaslar üçün çox məyusedici ola bilər. Digər cinayətlərdən fərqli olaraq, məişət zorakılığı hərəkətləri həm təcavüzkar, həm də zərərçəkən tərəfindən gizlədilir, şəxsi həyatda baş verir və ümumiyyətlə davam etməkdə olan qanun pozuntularıdır. Məişət zorakılığına fiziki, cinsi və psixoloji şiddət (nəzarətedici davranışlar) və eyni zamanda birdən çox sayda zorakılıq növü daxildir. Çox vaxt məişət zorakılığı hərəkəti, zorakılığın nədən ibarət olduğu barədə stereotip fərziyyələrlə başa düşülür, bununla da psixoloji və ya emosional zorakılıq istisna olunur. Buna görə hakimlər və prokurorlar tez-tez bu zorakılıq növlərini minimuma endirirlər və ya fiziki zorakılıq olmadığı halda mühafizə orderləri vermək istəmirlər. Bundan əlavə, bir çox milli hüquq sistemlərinin bunları bu formada tanımamasına baxmayaraq, evlənməmiş cütlüklər arasında baş verən zorakılıq – görüşən cütlük zorakılığı və keçmiş partnyorlar arasında – təqib etmə (kiber təqib etmə daxil olmaqla) da məişət zorakılığının formalarıdır. Məişət zorakılığı və cinsi zorakılıq cinayətləri çox vaxt kəsişirlər. FRA sorğusuna görə, cinsi zorakılıq hadisələri, tanış olmayan adamlara nisbətən daha çox bir partnyor, dost və ya bir tanışla əlaqəli baş verir. Bundan əlavə, öz partnyorundan zorakılıq görmüş qadınlar arasında, həm fiziki, həm də cinsi zorakılığın təkrarlanan formaları da daxil olmaqla, təkrar hadisələr səciyyəvi xarakterə malikdir. Məsələn, hazırkı partnyoru tərəfindən zorlanmaya məruz qalan qadınların yarısından çoxu. Bəzi mənbələr məişət zorakılığının bu növlərini ayırır: vəziyyətdən irəli gələn, məcbureddici, ayrılmanın təhrik etdiyi və müdafiə olunmaq üçün zorakılıq. Vəziyyətdən irəli gələn məişət zorakılığı, tərəflərin heç birinin qarşı tərəfə nəzarət etmək və ya hakim olmaq üçün zorakılıqdan istifadə etmədiyi bir hadisə ilə əlaqəli qarşılıqlı zorakılığı bildirir. Qeyd etmək vacibdir ki, zorakılıq ümumiyyətlə konkret vəziyyətlər üzrə məhdudlaşır, zaman keçdikcə artma ehtimalı daha az olur və kişilər və qadınlar tərəfindən oxşar nisbətlərdə tez-tez törədilir. Məişət zorakılığı ən ümumi şəkildə məcbureddici zorakılıq kimi başa düşülür, burada da bir tərəfdaşın digər tərəfdaşa qarşı güc yolu hakim olmaq və nəzarət etmək üçün xüsusi və qəsdən cəhd göstərməsi nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı, nə vəziyyətdən irəli gələn, nə də müdafiə xarakterli zorakılıq məcbureddici zorakılıq ehtimalını istisna etmir. Ayrılmadan qaynaqlanan zorakılıq, ehtimal ki, artıq məcbureddici zorakılıqla məşğul olan təcavüzkarların özlərini qurban üzərində nəzarəti itirmiş kimi hiss etdikləri zaman meydana gəlir. Bu növ şiddət hakimlər və digər məhkəmə heyəti üçün xüsusilə vacibdir, çünki məhkəmənin müdaxilələri tez-tez təcavüzkarların və qurbanların ayrılması ilə nəticələnir. Bu səbəbdən məhkəmə icraatı və nəticədə ayrılma yüksək şiddət potensialına malikdir və ümumiyyətlə qurban üçün ən təhlükəli dövrlərdən biri hesab olunur. Hakimlər və məhkəmə işçiləri məişət şiddət hadisələrində qərar qəbul edərkən bunun fərqi olmalıdır. Müdafiə xarakterli zorakılıq, təcavüzkar bir tərəfdaşa qarşı özünü müdafiə etmək üçün edilən fiziki hərəkətləri bildirir. Müdafiə xarakterli zorakılığın əlamətlərini tanımaq, məişət zorakılığı qurbanı ola biləcək təqsirləndirilən şəxslərə uyğun bir cavab hazırlamaq üçün vacibdir. Suallar vermək, zorakılığı və müttəhimin təhlükəni qavramasını və özünümüdafiə ehtiyacını qəbul etməsini kontekstləşdirməyə kömək edə bilər. Müdafiə məqsədli zorakılıqdan istifadə edən şəxslər, zorakılığı özünümüdafiə kimi təqdim etmədən (xarakterizə etmədən), ondan istifadə etdiklərini etiraf edə bilərlər.

6 CEDAW Committee. 1992. General Recommendation 19 on Violence against Women. para. 23

7 FRA-European Union Agency for Fundamental Rights, Violence against women: an EU-wide survey, Main Results, 2014, p. 39.

8 CEDAW Committee. 1992. General Recommendation 19 on Violence against Women. para. 23.

Əvvəl də qeyd edildiyi kimi, məişət zorakılığı, cinayətkarın qurban üzərində güc və nəzarət əldə etmək üçün istifadə etdiyi bir davranış sxemidir. Bir çox halda, zorakılıq edən şəxs, emosional, maddi və ya psixoloji zorakılığı vurğulamaq və təsirini artırmaq üçün fiziki güc tətbiq edəcəkdir.

Ümumi zorakılıq taktikalarına bunlar daxildir:

- Ailənizdən və dostlarınızdan təcrid etmə;
- Maliyyəyə nəzarət;
- Uşaqlara nəzarət və / və ya onları zorakılıq üçün vasitə kimi istifadə etmək;
- Şifahi ifadələrlə zorakılıq;
- Cinsi zorakılıq;
- Təqib etmə / kiber təqib etmə;
- və / və ya – Hüquqi nəzarət (yəni cavab vermə vəsatətlərinin verilməsi).

Məişət zorakılığına dair statistik məlumatlar (Cinayət işlərinin ümumi icraatında baxılan işlərin sayı, qurbanların və cinayətkarların xüsusiyyətləri, növləri və s.) bu modulda giriş qeydləri şəklində təqdim edilə bilər.

Məişət zorakılığı təriflərinin psixoloji aspektləri

Zorakılığa münasibətlər baxımından nəzər salsaq, məişət zorakılığı, təcavüzkarlar valideyn olduqda və qurbanlar uşaqlar olduqda, ər-arvadlar arasında və ya uşaqlar və / və ya nəvələr öz yaşlı ailə üzvlərinə zorakılıq etdikdə baş verə bilər. Zorakılığa, meydana gəlmə nöqtəyi-nəzərindən də baxa bilərik: istər epizodik, istər sistematik zorakılıq, istərsə də zorakı müqavimət (əsas etibarilə zərər çəkmiş qurban tərəfindən həyata keçirilir).

Epizodik zorakılıq, digər tərəfdaşa nəzarət etmək və ya ona hakim olmaq istəyi olmayan zorakı bir hərəkət olaraq təyin edilə bilər. Bu növ zorakılıq adətən təkrarlanmır. Ancaq belə növ zorakılığın bəzi impulsiv xarakterini görə bilərik. Epizodik zorakılıq hərəkətləri ümumiyyətlə partnyorun və ya onların hər ikisinin alkoqol və ya narkotik vasitələrin təsir etdiyi hallarda baş verir.

Sistematik zorakılıq qurbanlara nəzarət edən psixoloji, emosional, cinsi və digər formaları əhatə edir. Biz sistematik zorakılığın qurbanlarının çox vaxt ümitsiz olduqlarını görə bilərik. Sistematik zorakılıq, şiddətin artması və sakitləşmə dövrlərini əhatə edən zorakılıq dövryyəsi vasitəsilə ən yaxşı şəkildə təsvir olunur. Sistematik zorakılıq yalnız qurbana deyil, onun yaxın ətrafına da təsir edir və qurbanın təqib edilməsi boşanma və ya münasibət bitdikdən sonra da davam edə bilər. Qeyd etmək vacibdir ki, sistematik zorakılıq hallarında hüquqi tənzimləmə forması kimi vasitəçilik (mediasiya) tövsiyə edilmir.

Zorakı müqavimət sistematik məişət zorakılığına məruz qalan şəxsin özünümüdafiə forması kimi müəyyən edilə bilər. Zorakı müqavimət, təcavüzkarın nəzarət etməsinə və hökmranlığına müqavimət göstərmək istəyi ilə əlaqədardır.

Məişət zorakılığı hadisələrində biz adətən sistematik zorakılıqla qarşılaşırıq. Sistematik zorakılıq prosesi ən yaxşı şəkildə 70-ci illərdə Leonore Walker tərəfindən təklif olunan zorakılıq dövryyəsi ilə müəyyən edilir. Bu nəzəriyyəyə görə, zorakı münasibətlər 4 mərhələni əhatə edir. Bu mərhələlər ardıcıl olaraq qalırırlar və bəziləri daha uzun sürə bilər və ya fərqli bir şəkildə özünü göstərə bilər, lakin yenə də hər zaman aşkar şəkildə olur.

1. Gərginliyin formalaşması mərhələsi – bu mərhələdə münasibətlərdəki psixoloji gərginlik getdikcə artır. Bunlar kiçik davalar və ya partnyorun qısqanclığı ola bilər. Ümumiyyətlə şifahi zorakılıq formaları adətən münasibətlərdə özünü göstərmiş olur. Qurban şifahi təhqirləri nəzarət altında saxlanılan bir hal kimi şərh edir, lakin təcavüzkarların əhval-ruhiyyəsi dəyişir və onlar əhəmiyyətsiz şeylərdən qıcıqlanırlar. Bu mərhələdə qurban özünü günahlandıra bilər və təvavüzkara haqq qazandıra bilər.

2. Kəskin zorakılıq mərhələsi – bütün mərhələlərin ən qısaıdır. Təcavüzkar aqressiv hərəkət edir – o, qurbana fiziki və ya cinsi zorakılıq edir. Bu mərhələdə qurban özünü ümitsiz hiss edir və xəcalət hissi keçirir. O, (qadın) özünü başqalarından təcrid etməyə meyl edir.
3. Barışma – bu mərhələdə təcavüzkar ümumiyyətlə bağışlanmasını istəyir. Qurbanın əlaqədə qala biləcəyinə əmin olmaq üçün manipulyasiya strategiyaları istifadə olunur. Bağışlanmanın, hədiyyələrin və ya çiçəklərin qəbul edilməsi ilə qurban zorakı davranışı gücləndirmiş olur.
4. Bal ayı mərhələsi – gərginlik aradan qalxmışdır; münasibətlər əsl bal ayı kimi görünür. Qurban inanmaq istəyir ki, bu, son dəfədir və o, təcavüzkarın dəyişməsinə kömək edə bilər. Hadisə “unudulmuşdur”, zorakılıq baş vermir.

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT

Kiçik qrupda müzakirə üçün sual: Zorakılıq dövryyəsi mərhələsi hüquqi tədbirə necə təsir göstərir?

Təlimçilər üçün göstərişlər: qurbanların zorakılıq dövryyəsinin hər mərhələsində hüquqi prosesə qatılmaq üçün ehtiyaclarını və motivasiyasını nəzərə almaq.

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT

Zorakılıq dövryyəsinin mərhələsini tanımaq

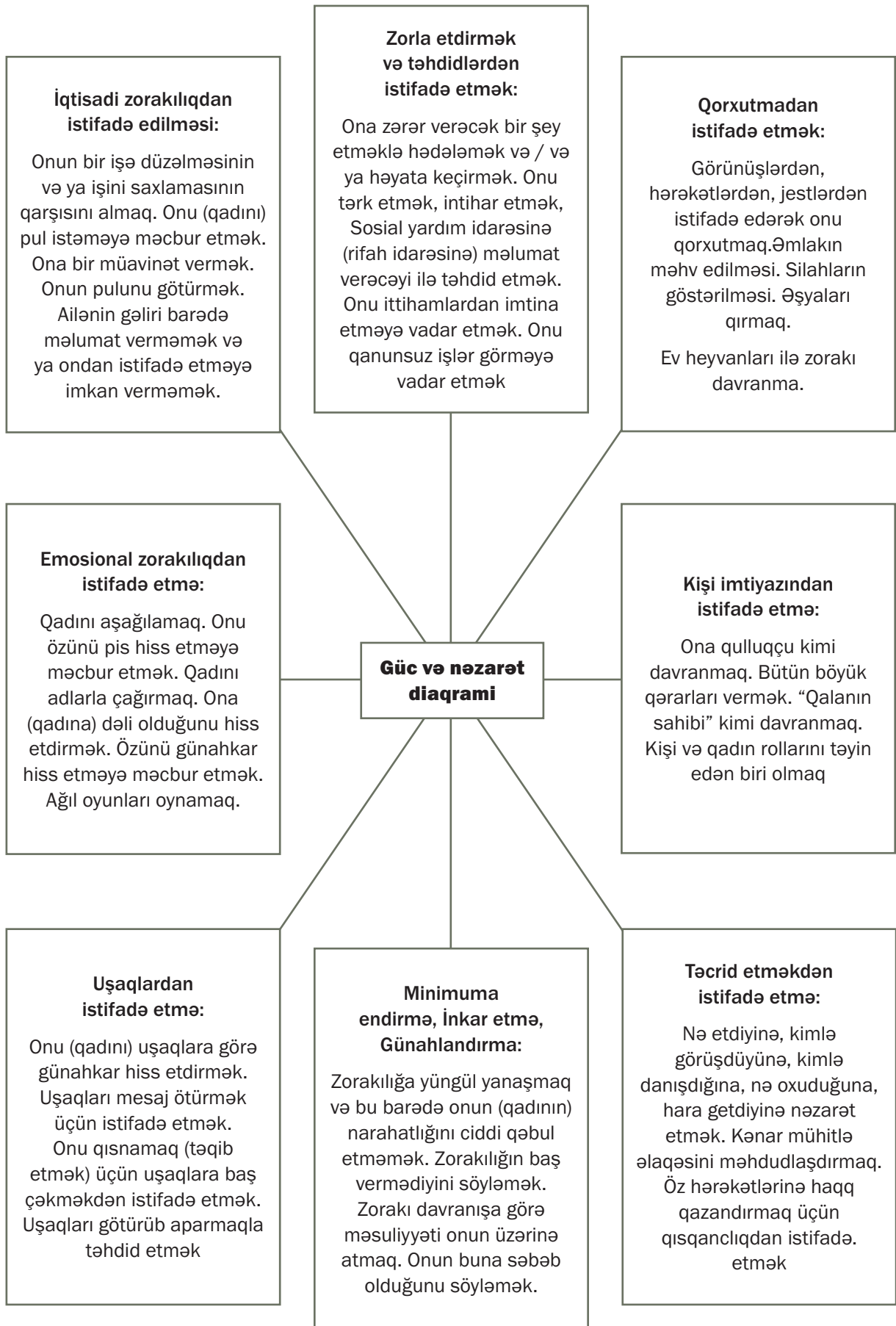
Cədvəl 3. Zorakılıq dövryyəsinin mərhələlərinin nümunələri

Mixail Olqanı üç dəfə döyüb. Sonuncu dəfə bu üç gün əvvəl baş verib. Olqa evdən çıxaraq polisə ərizə yazıb. Mixail həтта bunu hələ dərk etməyib, bütün bu günlərdə içir, amma o, Olqanı görməyib.	2 kəskin zorakılıq
Tim Martanın bədənindəki göyərmələri (qançırları) görəndən sonra onu ən bahalı zinət əşyaları satılan mağazaya apardı və hər hansı birini seçməyi təklif etdi.	3 barışma
Miroslava Billə ikinci bir şans vermək qərarına gəlir, çünki bu dəfə o, çox çalışqanlıq göstərir, bu dəfə əminliklə.	4 bal ayı
Son dəfə Vitali Vika ilə üç ay əvvəl qarşılaşmışdı. İndi bu qadın yenidən onu narahat etməyə başladı və bu dəfə o (Vitali), özünün haqlı olduğunu düşünür, çünki onun (Vikanın) qeyri-ciddiliyinə necə sakitcə yanaşa bilərdi?	1 gərginliyin yaranması
Mark Veronikaya baş verənlərdə özünün (qadının) günahkar olduğunu söyləyir, çünki artıq ondan (qadınlardan) yüz dəfə öz kişi həmkarları ilə yeməyə getməməsini istəmişdi.	3 barışıq

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT

Güc və İdarəetmə çarxını müzakirə edin (Duluth şiddət modeli, müəlliflər: Ellen Pence və Michael Paymar)

Güç və idarəetmə çarxı, Duluth modeli. Mənbə: R. Stevenson, 2012

Modul II – Məişət zorakılığının beynəlxalq tənzimlənməsi və hüquqi bazası

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqları sistemi

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) sistemi iki sütuna əsaslanır: nizamnamə və müqavilə əsaslı orqanlar. BMT Nizamnaməsinə əsasən insan hüquqlarının təşviq edilməsi üçün məsuliyyət Baş Məclisə (Baş Assambleya) və İqtisadi və Sosial Şuraya (ECOSOC) verilir. 2006-cı ildə Baş Assambleya İnsan Hüquqları Şurasına (İHK) insan hüquqları pozuntularını aradan qaldırmaq və insan haqları komissiyasının davamçısı olaraq insan hüquqlarının səmərəli şəkildə koordinasiyasını və tətbiq edilməsini təşviq etmək səlahiyyətini vermişdir. İnsan Hüquqları Şurası 47 üzv dövlətdən ibarət hökumətlərarası bir orqandır. Onun əsas mexanizmi Universal Dövrü İcmalıdır, lakin fərdi şikayətləri də nəzərdən keçirə bilər. Bundan əlavə, İnsan Hüquqları Şurasının xüsusi prosedur mexanizmi, müəyyən bir məsələ və ya mövzu ilə əlaqəli insan hüquqları məsələlərini araşdırmaq üçün səlahiyyətli müstəqil ekspertləri dəstəkləyir. Xüsusilə gender bərabərliyi ilə əlaqəli olan iki mandatlı belə tematik mütəxəssis var: Qadınlara qarşı zorakılıq üzrə Xüsusi Məruzəçi və insan alveri, xüsusilə qadın və uşaq alveri üzrə Xüsusi Məruzəçi. Qanunda və praktikada qadınlara qarşı ayrı-seçkilik məsələsi üzrə İşçi Qrupu da var (beş müstəqil ekspertdən ibarət qurum). Hər üç qurum fərdi şikayətləri araşdırır və hökumətlərə təcili müraciətlər verir; eyni zamanda, ölkələrə səfərlər təşkil edir və İnsan Hüquqları Şurası üçün illik hesabatlar hazırlayırlar. 1946-cı ildə ECOSOC tərəfindən yaradılan Qadınların Vəziyyəti Komissiyası (CSW), qadın hüquqları və gender bərabərliyini inkişaf etdirmək üçün əsas məsuliyyət daşıyan Nizamnamə-əsaslı orqandır. 45 üzv dövlətdən ibarət hökumətlərarası bir qurumdur. Qadınların Vəziyyəti Komissiyası ECOSOC-a aktual problemlərlə bağlı tövsiyələr hazırlayır, prioritet mövzular üzrə nəticələr hazırlayır və qadınlarla bağlı dünya konfranslarının təşkil edilməsi və izlənilməsindən məsuldur. BMT sistemində 9 əsas insan hüquqları müqaviləsi mövcuddur. Bu müqavilələrin hamısı cinsi / genderə görə ayrışdırılış qadağan edir, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt da kişilər və qadınlara bərabər hüquqları təmin edir (Maddə 3). Əlillərin Hüquqlarına dair Konvensiya (Maddə 6) əlilliyi olan qadınların bir çox ayrı-seçkilikə məruz qaldığını qəbul edir və iştirakçı Dövlət bu bərabərsizlik formalarını həll etmək məcburiyyətindədir. Bəzən “qadın hüquqları üzrə beynəlxalq bəyannamə” olaraq da adlandırılan Qadınlara Qarşı Hər cür Ayrışdırılışın ləğvinə dair Konvensiya (CEDAW), qadınlara qarşı ayrı-seçkilik müəyyənləşdirən və bu ayrışdırılışın sona çatması üçün milli fəaliyyət proqramını müəyyən edən müqavilədir. Bu müqavilələrin hər biri müqavilənin monitorinq orqanlarını – müvafiq konvensiyanın həyata keçirilməsinə dair Dövlət hesabatlarını nəzərdən keçirən müstəqil ekspert komitələrini yaradır. Komitələr, həyata keçirilmiş irəliləyiş sahələrini qeyd edən və müqaviləyə əsaslanan öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi ilə bağlı narahatlıqları göstərən yekun müşahidələr / şərhlər verirlər. Müqavilə əsaslı qurumların əksəriyyəti ayrıca bir müqavilə ilə qorunan hüquqların pozulması ilə əlaqədar fərdi məlumatları və ya şikayətləri araşdırmaq səlahiyyətinə malikdirlər. Bəzi müqavilə əsaslı qurumlar, onun səlahiyyətlərini qəbul etmiş Dövlətdəki hüquqların kobud və ya sistematik şəkildə pozulması ilə bağlı araşdırma apara bilər və bəziləri ciddi insan hüquqları pozuntularının qarşısını almaq və ya dayandırmaq üçün təcili tədbirlər və ya erkən xəbərdarlıq prosedurları üçün müraciətləri nəzərdən keçirə bilər. Əlavə olaraq, müqavilənin monitorinq orqanları konvensiya çərçivəsində konkret hüquqlara və ya məsələlərə dair ümumi şərhlər / tövsiyələr verirlər ki, burada hüququn məzmunu və dövlətin öhdəliklərini daha ətraflı izah edirlər. Belə komitələrin fərdi şikayətlərə və ümumi şərhlərə və ya tövsiyələrə baxışları Dövlətlər üçün məcburi hesab edilmir. Bununla birlikdə, bu fikirlər müvafiq müqavilələrin əsaslandırılmış təfsiridir və bu səbəbdən prokurorlar və hakimlər kimi hüquq mütəxəssislərinə, müqavilə öhdəliklərinin milli qanun və təcrübə yolu ilə necə yerinə yetirilməsinə dair vacib izahatlar verir.

CEDAW, iştirakçı dövlətlərdən qadınlara qarşı hər cür ayrıseçkiliyin qadağan olunmasını təmin etmək üçün geniş tədbirlər görməsini tələb edən qadın və kişilər arasında həqiqi bərabərliyin geniş əhatəli bir vizyonunu təcəssüm etdirir. Konvensiyada müəyyənləşdirildiyi kimi, qadınlara qarşı ayrıseçkilik, "Ailə vəziyyətlərindən asılı olmayaraq, kişilər və qadınların bərabərliyi, siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və ya digər hər hansı bir sahədə insan hüquqları və əsas azadlıqları əsasında, qadınların tanınması, onların məmnuniyyəti və fiziki baxımdan qadınlar tərəfindən həyata keçirilməni pozmaq və ya ləğv etmək təsiri və ya məqsədi daşıyan cinsə görə edilən hər hansı bir fərq qoyma, istisna etmə və ya məhdudlaşdırmadır." (Maddə 1).

CEDAW, iştirakçı dövlətlərdən ayrıseçkilik qadağasının praktik olaraq təsirli olması üçün səlahiyyətli milli qurumlar yaratmalarını tələb edir. Müqavilə özünün geniş əhatə dairəsi baxımdan, mülki və siyasi hüquqlar ilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar arasında, ö cümlədən dövlət və özəl sektorlar üzrə fərqliliklər arasındakı ənənəvi ayrılma kimi şərcivələrdən kənara çıxır.

CEDAW açıq şəkildə bərabərsizliyin davam etdirilməsində mədəniyyətin roluna toxunur və gender üzrə stereotipləşməyə qarşı öhdəlikləri ehtiva edir. CEDAW Komitəsi 2016-cı il tarixindən etibarən qadınlara qarşı zorakılıq (19 sayılı), münafişlərin qarşısının alınmasında, münafişə zamanı və münafişdən sonrakı vəziyyətlərdə qadınlar (30 sayılı), zərərli təcrübələr (praktikalar) (31 sayılı) və qadınların ədalətə çıxışı (33 sayılı) sahəsində mövzular da daxil olmaqla 34 ümumi tövsiyə vermişdir. Müqavilənin Könüllü Protokoluna əsasən, CEDAW Komitəsi keçmiş Sovet İttifaqı ölkələrindən (Belarusiya və Gürcüstan, 2009) daxil olmaqla bir sıra fərdi şikayətlərə baxmışdır.

Avropa Şurasının insan hüquqları sistemi

Avropa Şurası, Avropada insan hüquqları, demokratiya və qanunun aliliyinin təşviq edilməsindən məsul olan beynəlxalq qurumdur. Avropa Şurasının əsas insan hüquqları sənədi İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Konvensiyasıdır (AİHM). AİHM 15 protokol ilə tamamlanmışdır, bunlardan bəzilərinə sosial hüquq qismində təhsil hüququ kimi əlavə hüquqlar, və digərləri isə onların həyata keçirilməsi mexanizmini islah edir. AİHM Konvensiyanın hüquqlarından istifadə zamanı ayrı-seçkiliyi qadağan edən bir müddəə ehtiva edir, 14-cü Maddə. AİHM-ə 12 sayılı Protokol hər hansı bir əsasla ayrı-seçkiliyin ümumi qadağan edilməsini özündə cəmləşdirir, məs. Konvensiyanın 14-cü maddəsindəki məhdudiyyətləri aradan qaldıraraq cinsi, irqi, rəngi, dili, dini, siyasi və ya digər fikri, milli və ya sosial mənşəyi, milli azlıq ilə birləşməsi, mülkiyyəti, doğum və ya digər status kimi əsaslarla. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi (AİHM), fərdi şəxslərin yerli hüquq müdafiə vasitələrinin tükənməsi kimi prosedur tələblərini yerinə yetirmələri şərti ilə, AİHM-dəki hüquqlarının pozulduğunu iddia edərək müraciət edə biləcəkləri bir orqandır. AİHM gender baxımdan bitərəf bir vasitə olmasına baxmayaraq, AİHM, Konvensiyanı canlı bir vasitə kimi şərh edərək, qadınlara qarşı zorakılıq da daxil olmaqla, qadın hüquqları ilə bağlı yurisprudensiya təsis etmişdir: məişət zorakılığı, cinsi zorakılıq, məcburi ginekoloji müayinələr, insan alveri; reproduktiv hüquqlar: abort etmə, sterilizasiya, tibbi yardımla reproduksiya; və cinsi ayrı-seçkilik: məşğulluq, sosial müavinətlər, Andlı İclasçılar xidməti. AİHM qadınlara qarşı zorakılıq hadisələrində qadınların ədalətə bərabər şəkildə çatması üçün bir neçə vacib prinsipi müəyyən etmişdir ki, bunlardan bəziləri bu təlimatın müvafiq hissələrində ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim edilmişdir. Avropa Sosial Xartiyası (ASC) iqtisadi və sosial hüquqlar sahəsində AİHM-in tərəfdaşdır. Xartiya, mənzil, səhiyyə, təhsil, iş, hüquqi və sosial müdafiə və cinsi daxil olmaqla hər hansı bir səbəbdən ayrı-seçkilik edilmədən insanların hərəkət etməsi sahələrində hüquqlardan istifadə etməyi təmin edir. Xartiya yeni hüquqları əhatə etmək məqsədilə 1996-cı ildə yenidən işlənmiş, və onlardan bəziləri qadınlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir (məsələn, iş yerində cinsi qısnamadan qorunma hüququ və ailə məsuliyyətləri olan işçilərin bərabər imkanlar və bərabər münasibət hüququ). Eyni zamanda, ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipini gücləndirmək və orijinal müqavilədə göstərilən bütün sahələrdə gender bərabərliyinin qorunmasını yaxşılaşdırmaq üçün Xartiyaya dəyişiklik edilmişdir. Avropa Sosial Hüquqları Komitəsi (ECSR), üzv

dövlətlərin Xartiyaya nə dərəcədə riayət etdiyini iki tamamlayıcı mexanizm vasitəsilə monitoring edir: bir hesabat sistemi və kollektiv şikayət proseduru vasitəsilə. Digər iki Avropa Şurası konvensiyası, qadınlara qarşı zorakılıq mövzusunda toxunur. İnsan Alverinə Qarşı Fəaliyyət Konvensiyası, cinsi, əmək və ya digər istismar məqsədi ilə qadın, kişi və uşaq alverinin qarşısının alınmasını və onlarla mübarizəni, eləcə də qurbanların qorunması və insan alverçilərinin mühakimə olunmasını əhatə edən geniş tətbiq dairəsinə malikdir. Buraya ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi barədə müddəa və iştirakçı dövlətlərin gender bərabərliyini təşviq etməsi və Konvensiyanın həyata keçirilməsinə dair tədbirlərin hazırlanmasında, həyata keçirilməsində və qiymətləndirilməsində gender yanaşmasından istifadə edilməsi öhdəlikləri daxildir (Maddə 3). Müstəqil bir monitoring mexanizmi dövlətlərin konvensiyanın müddəalarını təcrübədə necə tətbiq etdiyini qiymətləndirir. Bu monitoring mexanizmi iki sütundan ibarətdir: İnsan Alverinə Qarşı Fəaliyyət üzrə Müstəqil Mütəxəssislər Qrupu (GRETA) və Tərəflər üzrə Komitə. Qadına qarşı Zorakılığın və Məişət Zorakılığının qarşısının alınması və onunla Mübarizə Konvensiyası (İstanbul Konvensiyası) insan hüquqları, gender bərabərliyi və cinayət qanunlarına toxunan geniş və əhatəli bir müqavilədir. İstanbul Konvensiyası, iştirakçı dövlətlərin qadınlara qarşı zorakılığı təsirli bir şəkildə aradan qaldırmaq məqsədilə tətbiq etmələri üçün tələb olunan minimum standartları müəyyənləşdirir. İstanbul Konvensiyası, Konvensiyanın tətbiqini qiymətləndirmək və yaxşılaşdırmaq üçün iki sütunlu bir monitoring mexanizminə malikdir. Qadınlara qarşı Zorakılıq və Məişət Zorakılığına Qarşı Mübarizə üzrə Müstəqil Ekspertlər Qrupu (GREVIO) və Tərəflər üzrə Komitə.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Seçilmiş Məhkəmə İşlərinə (Təcrübələrinə) ümumi baxış

Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi, qadınların hüquqi baxımdan qorunması və onların müdafiə vasitələrindəki maneələrini nümayiş etdirən və qadınların ədalətə çatma sahəsindəki standartları formalaşdıran çox sayda qərarlar qəbul etmişdir. Əsas qərarlar, xüsusilə qadınlara qarşı zorakılıq, gender bərabərliyi və məhkəmə gender stereotipləşməsi ilə əlaqəli işlərdə verilmişdir. Müvafiq işlərin tam əhatəli olmayan bir icmalını təqdim etdikdən sonra, bu bölmə, bu prinsip və standartların hazırlandığı tematik sahələrlə əlaqəli müzakirə olunan qadınların ədalət mühakiməsinə çıxış imkanları üçün əsas prinsiplər və standartlar ətrafında təşkil edilmişdir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin bu prinsipləri və standartları dəstəkləyən əsas qərarlarından burada hər biri üçün çıxarışlar təqdim edilir.

Qadınlara qarşı zorakılıq. AİHM, həm dövlət qurumları, həm də fərdi şəxslər tərəfindən qadınlara qarşı edilən çox sayda zorakılıq hadisəsini araşdırmışdır. Bu hallar aşağıdakılara aiddir:⁹

- Həbsdə pis rəftar edilmə: Juhnke / Türkiyə (2003)
- Polis zorakılığı: Aydın Türkiyəyə qarşı (1997); Y.F. Türkiyəyə qarşı (2003); Maslova və Nalbandov Rusiyaya qarşı (2008); Yazgül Yılmaz Türkiyəyə qarşı (2011); B.S. İspaniyaya qarşı (2012); İzci / Türkiyə (2013); Afet Süreyya Eren / Türkiyə (2015); Dilek Aslan / Türkiyə (2015)
- Zorlama və cinsi təcavüz: X və Y Hollandiyaya qarşı (1985); Aydın / Türkiyə (1997); M.C. Bolqarıstana qarşı (2003); Maslova və Nalbandov Rusiyaya qarşı (2008); P.M. Bolqarıstana qarşı (2012); I.G. / Moldova Respublikası (2012); M. və Digərləri İtaliya və Bolqarıstana qarşı (2012); P. və S. Polşaya qarşı (2012); D.J. Xorvatiyaya qarşı (2013); O'Keeffe İrlandiyaya qarşı (2014); W. / Sloveniya (2014); M.A. Sloveniyaya qarşı və N.D. Sloveniyaya qarşı (2015); S.Z. Bolqarıstana qarşı (2015); I.P. Moldova Respublikası (2015); Y. Sloveniyaya qarşı (2015); B.V. Belçikaya qarşı (2017); M.G.C – Rumıniyaya qarşı (2016).
- Qadınlara qarşı məişət zorakılığı: Kontrovà / Slovakiya (2007); Branko Tomašić və digərləri Xorvatiyaya qarşı (2009); Opuz / Türkiyə (2009); A-Xorvatiyaya qarşı (2010); Haiduová – Slovakiya (2010); Kalucza / Macarıstan (2012); Eremia və Digərləri – Moldova Respublikası (2013); Mudric Moldova Respublikasına qarşı (2013); B. Moldova Respublikasına qarşı (2013); N.A. Moldova Respublikasına qarşı (2013); Valiulienė – Litva (2013); T.M. və C.M. Moldova Respublikasına qarşı (2014); Durmaz / Türkiyə (2014); Şayia – İtaliyaya qarşı (2014); Civek / Türkiyə (2016);

⁹ Press Unit of the European Court of Human Rights. 2017. Factsheet – Violence against Women; and the Factsheet – Domestic Violence, 2017. See also the website of the Council of Europe dedicated to the Istanbul Convention and Action against Violence against Women and Domestic Violence: <http://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home> (particularly the section on the European Court of Human Rights).

- Halime Kiliç / Türkiyə (2016); M.G / Türkiyə (2016); Talpis – İtaliyaya qarşı (2017); Balsan – Rumıniya (2017).
- Yaxın tərəfdaş və ya ailə üzvü olmayan fərdi şəxslər tərəfindən zorakılıq: Sandra Janković / Xorvatiya (2009); Ebcin / Türkiyə (2011).
 - Qadın cinsiyyət orqanının kəsilməsindən qorxaraq qovulma halında pis rəftar edilmə riski: Collins və Akaziebie – İsveç (2008, işin qəbul edilən olması üzrə qərar); Izevbekhai / İrlandiya (2011, işin qəbul edilən olması üzrə qərar); Omeredo / Avstriya (2011, işin qəbul edilən olması üzrə qərar), Sow – Belçika (2016); Bangura – Belçika / 2016 (siyahıdan çıxarılma qərarı) Namus naminə edilən cinayətlər: A.A. və digərləri İsveçə qarşı (2012); R.D. Fransaya qarşı (2016) sosial təcrid etmə N. İsveçə qarşı (2010); WH. İsveçə qarşı (2015, Böyük Palata); R.H. İsveçə qarşı (2015). o insan alveri L.R. v. Birləşmiş Krallıq (2011, siyahıdan çıxarılma qərarı); R.D. Fransaya qarşı (2011, işin qəbul edilən olması qərarı); F.A. Birləşmiş Krallığa qarşı (2013, işin qəbul edilən olması üzrə qərar); O.G.O. Birləşmiş Krallığa qarşı (2014, siyahıdan çıxarılma qərarı).
 - İnsan alveri: Rantsev / Kipr və Rusiya (2010); L.E. Yunanıstana qarşı (2016).

Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi bir sıra əsas qərarlarda qadınlar üçün ədalətə bərabər çıxış imkanlarının təməlini qoyan vacib prinsipləri formalaşdırmışdır və ya dəstəkləmişdir. Qadınların insan hüquqlarının pozuntuları, dövlət qurumları tərəfindən törədilən kişilərin insan haqlarının pozuntularının əksinə olaraq, fərdi şəxslər tərəfindən törədilir. Bu baxımdan, Məhkəmə, fərdi şəxslər tərəfindən törədilən qadınlara qarşı zorakılıq formalarının Konvensiya ilə qorunan xüsusi hüquqların pozulduğunu qəbul edərək qadınların ədalət mühakiməsinə çıxış imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. (ən əsası, yaşamaq hüququ və işgəncə və qeyri-insani və alçaldıcı rəftarın qadağan edilməsi). Bundan əlavə, AİHM-nin məhkəmə praktikası hüququ Məhkəmənin inkişaf etməkdə olan pozitiv öhdəliklər doktrinasına verdiyi əhəmiyyəti – təcavüzkarın fərdi şəxs və ya dövlət məmuru olmasından asılı olmayaraq tətbiq olunan doktrinanı göstərir. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsində baxılan bir neçə başlıca məhkəmə işləri, Məhkəmənin qadınlara qarşı zorakılığı və onun özünəməxsus formalarını başa düşməsi və dövlətlərin bu sahədəki öhdəliklərini nəzərdən keçirməsində əhəmiyyətli irəliləyiş göstərmişdir. İndiyədək AİHM-nin məhkəmə praktikası, cinsi zorakılığın cəzalandırılması üçün müsbət bir dövlət öhdəliyini bəyan etmişdir (MC / Bolqarıstan (2003)), məişət zorakılığı (Opuz / Türkiyə (2009), şəxsə qəsdən bədən xəsarəti yetirmək (Sandra Jankovic / Xorvatiya (2009)) və insan alveri (Rantsev / Kipr və Rusiya) (2010)). Məşhur bir iş kimi, Opuz-Türkiyəyə qarşı (2009) işində Məhkəmə, ərizəçi Nahide Opuz və ərizəçinin əri tərəfindən öldürülən anasının məruz qaldığı məişət zorakılığının “gender əsaslı zorakılıq olaraq qəbul edilə biləcəyini təsbit etmişdir ki, bu da qadınlara qarşı ayrıseçkilik formasıdır”.¹⁰ Məhkəmə qeyd etmişdir ki: “[...] işlə bağlı iddia edilən ayrı-seçkilik özlüyündə qanunvericiliyə əsaslanmır, əksinə, qadınlar məişət zorakılığını bildirdikləri zaman yerli hakimyyət orqanlarının, qadınlara polis bölmələrində necə davranıldığı kimi, ümumi münasibətindən və qurbanlara effektiv müdafiənin təmin edilməsində məhkəmənin passivliyindən qaynaqlanır.” (maddə 192) Məhkəmə daha sonra qərar verdi: “Türkiyədə bilərəkdən olmasa da, əsasən qadınlara təsir etsə də, ayrı-seçkiliyə əsaslanan və ümumi məhkəmə passivliyinin olması barədə öz çıxardığı nəticəni nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçi və onun anasının məruz qaldığı zorakılıq qadınlara qarşı ayrı-seçkilik forması olan gender əsaslı zorakılıq olaraq qəbul edilə bilər. Hökumət tərəfindən son illərdə aparılan islahatlara baxmayaraq, məhkəmə sisteminin ümumiyyətlə cavab verməməsi və təcavüzkarların cəzasız qalması, hazırkı işdə aşkarlandığı kimi, məişət zorakılığına qarşı müvafiq tədbirlər görmək üçün yetərli öhdəliyin olmadığını göstərmişdir [...]” (paraqraf 200)

Ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipi

Konvensiyanın ədalət mühakiməsinə çatma imkanları və heç bir ayrı-seçkilik edilmədən məhkəmə vasitələrinin əldə edilməsində ayrı-seçkiliyin olmamasını əhatə edən əsas prinsipdir. Opuz-Türkiyəyə qarşı işindən sonra çıxan məişət zorakılığı hadisələri ilə bağlı bir sıra qərarlarda ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipi dəstəklənmişdir. Eremia və Digərləri / Moldova Respublikasına qarşı / 2013-cü ildə Məhkəmə qərar vermişdir: “[...] səlahiyyətli orqanların hərəkətləri, birinci müraciət edən şəxsə

qarşı zorakılıqla əlaqəli sadə bir uğursuzluq və ya gecikmə deyildir, əksinə belə zorakılığa dəfələrlə dözümlülük göstərməyə (göz yummağa) bərabərdir və bir qadın olaraq ilk müraciət edən şəxsə qarşı ayrı-seçkilik münasibətini əks etdirir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qadınlara qarşı zorakılıq, onun səbəbləri və nəticələri barədə Xüsusi məruzəçisinin aşkarladığı uyğunsuzluqlar (yuxarıdakı 37-ci bəndə bax) yalnız belə bir təəssüratı dəstəkləmiş olur ki, səlahiyyətli qurumlar, Moldovadakı məişət zorakılığı probleminin ciddiliyini və dərəcəsini və onun qadınlara ayrı-seçkilik təsirini tam şəkildə qiymətləndirmirlər.” (maddə 89) Eyni yanaşma Mudric-Moldova Respublikasına qarşı işində (2013); B. / Moldova Respublikasına qarşı (2013); və N.A. Moldova Respublikası qarşı (2013) işlərində tətbiq edilmişdir. AİHM bu günə qədər zorlama hadisəsində bənzər bir qərara gəlməmişdir, bu da cinsi zorakılığın cinsə əsaslanan ayrı-seçkilik məsələsi kimi ifadə edilməsinin AİHM-nin məhkəmə praktikasında olmadığı anlamına gəlir. Bununla birlikdə, bu məsələ bu istiqamətdə inkişaf edə bilər, çünki Məhkəmə, qadına qarşı zorakılığın qadınlara qarşı ayrıseçkiliyin bir növü olduğunu qəbul edən İstanbul Konvensiyasını getdikcə daha çox nəzərə almaqdadır (Maddə 3).

Müsbət tədbirlər

Vacib məsələ olaraq, qadınlara qarşı zorakılığa dair məhkəmə hökmü ilə, MC-Bolqarıstan (2003) və Opuz-Türkiyəyə qarşı (2009) kimi mühüm işlər vasitəsilə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, belə bir prinsip inkişaf etdirdi ki, dövlətlər insan hüquqları pozuntularının qarşısını almaq məqsədilə tədbirlər görməlidirlər. Bu prinsip müəyyən etdi ki, bu hərəkətlərin dövlət tərəfindən və ya fərdi şəxslər tərəfindən törədilməsindən asılı olmayaraq, dövlət onların istintaqını aparmaq, mühakimə etmək və cəzalandırmaq öhdəliyinə malikdir. Bu anlayış lazımi səy göstərmə prinsipinin hazırlanmasına gətirib çıxardı. Bu prinsip ilk olaraq X və Y işində ifadə edilmişdir ki, buna əsasən də Məhkəmə qət etmişdir ki, pozitiv öhdəliklər yalnız dövlətlərin hüquqları pozmaqdan çəkinməsinə tələb etmir, həm də şəxslərin hüquqlarının digər fərdi şəxslər tərəfindən pozulmamasını təmin etmək üçün təşəbbüskarlıq (fəal olma) vəzifəsini də tapşırıq kimi qarşıya qoya bilər (bənd 23). MC Bolqarıstana qarşı işində Məhkəmə təsbit etmişdir ki, 3-cü maddəyə və 8-ci maddəyə uyğun olaraq hüquqların qorunmasına dair öhdəliklər rəsmi araşdırmalar aparmaq və zorlamanın effektiv şəkildə cəzalandırılması ilə bağlı vəzifələri şərtləndirir (maddə 149-53). Maslova-Rusiyaya qarşı (2009) işində, Məhkəmə qət etdi ki, “Zorlamanın açıqca alçaldıcı xarakteri bu kontekstdə dövlətin prosedur öhdəliyini xüsusi vurğulayır” (bənd 91). Məhkəmə davam edərək qərar verdi ki: Effektiv rəsmi istintaq günahkarların müəyyənləşdirilməsinə və cəzalandırılmasına gətirib çıxarmalıdır ... Məhkəmənin, məhkəmə hüququ ilə müəyyən edilmiş effektivlik üzrə minimum standartlar istintaqın müstəqil, qərəzsiz olması və ictimai nəzarətə məruz qalmasına dair tələbləri də ehtiva edir, və eyni zamanda səlahiyyətli orqanlar nümunəvi səy göstərmə və operativliklə hərəkət etməlidirlər tələbini əhatə edir. (para. 91) Bu amillər zorlama üzrə qanunların icrasından məsul olan polis və prokurorların işinə əhəmiyyətli bir problem yaradır və onların vasitəsilə bu şikayətlərin əksəriyyəti cinayət ədalət sistemindən kənarlaşdırılır (bax, məsələn, Kelly 2002; Kelly və digərləri 2005).¹¹ Bu müsbət vəzifələrin tanınması, təcavüzkarların məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün cari səylərin ikiqat artırılmasına ehtiyac olduğunu da göstərir. Məhkəmə həmçinin qərar vermişdir ki, qadınlara qarşı çoxsaylı məişət zorakılığı hadisələrində də, milli səlahiyyətli qurumların belə zorakılığın qarşısını almaq üçün qoruyucu tədbirlər görmək üçün pozitiv öhdəlikləri vardır, belə ki, səlahiyyətli qurumlar “bilirdilər ki və ya bilməli idilər ki” Kontrova / Slovakiya (31 May 2007) və Hajduova / Slovakiya (30 Noyabr 2010) işlərində bir şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün “real və birbaşa risk” mövcud olmuşdur. Potensial təcavüzkar tərəfindən təhdid hələ fiziki zorakılıq kimi reallaşmadıqda belə səlahiyyətli qurumlar müdaxilə etməli idi (Hacduova). Səlahiyyətli qurumlar, bəzən hətta qurbanın ifadə olunan istəklərinə (iradəsinə) qarşı, vəzifə səlahiyyətindən istifadə edərək tədbir görə bilərlər (Hajduova). Bəzi hallarda müvəqqəti təcili mühafizə tədbirləri alına bilər (Bevacqua və S. Bolqarıstana qarşı, 12 İyun 2008).

11 Patricia Londono. 2010. Chapter 7. Defining Rape under the European Convention on Human Rights. Torture, consent and equality in McGlynn, Clare, and Vanessa E. Munro, eds. Rethinking rape law: International and comparative perspectives. Routledge.

Məhkəmə vasitələrindən istifadə imkanı

Məhkəmə vasitələri əlçatan və effektiv olmalıdır. Airey-İrlandiyaya qarşı iş (1979) göstərdi ki, məhkəmə vasitələri məişət zorakılığına məruz qalan bir qurbanın, digərləri ilə yanaşı, boşanma və ya ayrılıq mühakiməsi yolu ilə zorakı vəziyyətdən xilas olmasına imkan verə bilər ki, bu da həssas vəziyyətdə olan qurbana yalnız nəzəri və ya xəyali qorunma deyil – praktiki müdafiəyə zəmanət vermək üçün əlçatan və effektiv olacaqdır. Məhkəmə imkanlarından belə effektiv yararlanma (giriş), zaman-zaman, işin mürəkkəbliyi, zərərçəkmişin məhkəmə prosesi ilə tanış olmaması səbəbindən, eyni zamanda həm də qurbanın emosional baxımdan işdə iştirak etdiyinə görə öz işini təmsil etmək qabiliyyətinin zəifləməsi nöqtəyi nəzərdən zərərçəkmişə hüquqi yardım göstərilməsini tələb edə bilər. “Aydın Türkiyəyə qarşı” işində (1996) (Kürd mənşəli bir gəncin Türk qadınını zorlanması işi) AİHM dövlət orqanları tərəfindən hərtərəfli istintaqın aparılmadığını müəyyən etmişdir. Belə ki, bu, qurbanın tibbi müayinəsinin zorlama qurbanları ilə iş təcrübəsi olmayan həkimlər tərəfindən aparılması faktından aydın olmuşdur, və həm də dövlət ittihamçısının apardığı istintaqın məqsədi ərizəçinin zorlama qurbanı olub olmadığına diqqət yetirməli olduğu halda, ərizəçinin bakirəliyini itirib-itmədiyini müəyyənləşdirmək olmuşdur. MC Bolqarıstana qarşı (2004) işində, təcavüz edilən 14 yaşında olan bir ərizəçi, iki kişi tərəfindən zorlanması barədə şikayət etmişdir. Bolqarıstan Cinayət Məcəlləsi şikayətin yalnız “qurbanı zorla və ya hədələyərək cinsi əlaqəyə girməyə məcbur edildiyi təqdirdə” təmin edilə biləcəyini tələb etmişdir (maddə 80). Təhdid edilmə və ya zor tətbiq edilməsi barədə heç bir dəlil tapılmadığı üçün iş dayandırılmışdır. Məhkəmə, həm 3-cü, həm də 8-ci maddənin pozulduğunu təsbit etmişdir. Dövlətlər “fərdi şəxsin fiziki bütövlüyünü və şəxsi həyatını qorumaq və bu baxımdan təsirli vasitələri təmin etməyə” borcludur. Məhkəmə bir daha bildirmişdir ki, 3-cü maddəyə əsasən öhdəliklər yalnız dövlət məmurlarına şamil edilmir və “Dövlətlər, zorlamayı təsirli şəkildə cəzalandıran cinayət qanununun müddəalarını qəbul etmək və onları effektiv şəkildə istintaq aparılması və mühakimə yolu ilə praktikada tətbiq etmək üçün Konvensiyanın 3-cü və 8-ci maddələrinə xas olan müsbət bir öhdəliyə malikdirlər”. (İstanbul Konvensiyasının 53-cü bəndi)

Ərizəçinin şəxsi bütövlüyünə hörmət

Bütün istintaq və məhkəmə prosesi boyunca ərizəçinin şəxsi bütövlüyünə hörmət təmin edilməlidir. Qəbul edilməlidir ki, qurban qadınlar, xüsusən cinsi zorakılıq hallarında, cinayət prosesini tez-tez əlavə bir travma kimi qəbul edirlər. Bu, xüsusən zərərçəkmiş qadın özünün istəyinə zidd olaraq təcavüzkarla birbaşa üzləşməyə məcbur qaldıqda belə olur. (Y. Sloveniya, 2015).

Qadınlara zorakılıq hadisələri üzrə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin məhkəmə praktikası vasitəsi ilə hazırlanmış standartlar, indi Avropa Şurasının Qadına Şiddətin və Məişət Zorakılığının qarşısının alınması və Onunla Mübarizə Konvensiyasına (İstanbul Konvensiyası) integrasiya edilmişdir və hüquqi qüvvəyə minmişdir. İstanbul Konvensiyası, cinsə əsaslanan zorakılıq qurbanlarının ədalət mühakiməsindən istifadə imkanlarını asanlaşdırmağa yönəlmiş çoxsaylı müddəaları ehtiva edir, xüsusən də iştirakçı dövlətlərdən aşağıdakı məsələləri tələb edir:

- adekvat hüquqi məlumat vermək (Maddə 19)
- hesabat verməyi təşviq etmək (Maddə 27)
- zərərçəkmişlərə lazımi mülki müdafiə vasitələrini (maddə 29) və təzminatı təmin etmək (maddə 30)
- qadınlara qarşı geniş miqyaslı zorakılıq formalarını cinayət hesab etmək (kriminallaşdırmaq) və ya başqa bir şəkildə cəzalandırmaq (Maddə 33-40)
- istintaqın və məhkəmə icraatının əsassız təxirə salınmadan aparılmasını təmin etmək (maddə 49) və zərərçəkmiş şəxs şikayətdən imtina etsə də prokurorlar prosesi başlaya və davam etdirə bilərlər (maddə 55)
- qurbanın cinsi tarixçəsi və davranışı ilə əlaqəli sübutların yalnız müvafiq və zəruri olduğu hallarda icazə verilməsini təmin etmək (Maddə 54)
- vasitəçilik və barışıq daxil olmaqla məcburi alternativ mübahisələrin həlli proseslərinin və ya hökm oxunmasının (məhkum edilmənin) qadağan olunmasını təmin etmək (Maddə 48)

- istintaqın və məhkəmə icraatının bütün mərhələlərində qurbanların qorunmasını təmin etmək (Maddə 56)
- qurbanlara hüquqi yardım və pulsuz hüquqi yardım almaq imkanını təmin etmək (Maddə 57).

Beləliklə, İstanbul Konvensiyasının standartları qadınların ədalət mühakiməsi imkanlarına bərabər çıxışının təmin edilməsinin əsas elementini təşkil edir. Yuxarıda sadalanan prinsiplər və standartlar qadınlara qarşı şiddətə, xüsusən də iş və ailə məsələlərində zorakılığa aid olmayan hallarda tətbiq olunur və tətbiq edilməlidir.

Məişət zorakılığına dair milli tənzimləmə burada təqdim edilməlidir.

Buna baxmayaraq, məişət zorakılığının qanunla cinayət əməli olaraq təyin olunduğu və evdə / intim tərəfdaşların qanunlarda göstərilən müxtəlif şiddət formalarına uyğun hərəkətləri ilə əlaqəli olduğu qənaətinə gəlmək olar. Misal üçün:

Məişət Zorakılığının şərtləndirdiyi münasibətlər Əsasnamə: Tərəfdaşlar arasındakı münasibətlər	– Hazırkı ər-arvad – Keçmiş ər-arvad – Birlikdə Uşaqları olan Valideynlər – Qan qoumluğu və ya Evliliklə əlaqəli yetkin şəxslər – Hal-hazırda və ya Əvvəllər Birlikdə yaşamış Eyni və ya – İntim Partnyor Münasibətləri – Bioloji və ya Qanuni Valideyn-Övlad Münasibətləri
Davranış	– Fiziki zərər vermə, Bədənə xəsarət yetirmə – Təcavüz hücumu – Hər an yaxınlaşan Fiziki Zərər vermə qorxusuna səbəb olma, Bədənə xəsarət yetirmə və ya hücum qorxusu – Ailənin və ya Evin bir üzvünün Digəri tərəfindən Cinsi Təcavüzə məruz qalması – Təqib etmə

Məişət zorakılığı: davranışlar və cinayət ittihamı (Vaşinqton qanunlarından nümunə)

Məişət zorakılığının növü	Davranışlar (həm cinayət, həm də qeyri-cinayət əməllərinin nümunələri)	Cinayət ittihamları / prosedurları
Fiziki zorakılıqlar	Kobud şəkildə itələmə, tüpürmə, tutma, itələmə, yumruq vurma, təpiklə vurma, silkələmə, boğma, zərbə endirmə, yandırma, silahla hücum etmə və ya fiziki cəhətdən məhdudlaşdırma, həbs etmə və s.	– Hücum – Bilmədən adam öldürmə və ya qətlə yetirmə – Ehtiyatsız şəkildə təhlükəyə atma – Atəş açma-aşa nəqliyyat vasitəsini sürmə – Əlqədən imtina etdirmək üçün cinayət xarakterli əmr vermə. Həbs qoyma, girov, həbsə atma

Cinsi zorakılıqlar	Zorla cinsi əlaqə, cinsiyyət orqanlarına qarşı hücumlar, uşaqların və ya başqalarının qarşısında cinsi əlaqəyə məcbur etmə, zor tətbiq etməklə seks, təzyiq altında cinsi əlaqə, arzu edilməyən cinsi toxunma, sutenyorluq etmə (fahişəliyi təşkil etməklə gəlir əldə etmə) və s.	– Zorlama – Bir uşağın zorlanması – Nalayıq Azadlıqlar – Zorlamaq niyyəti ilə hücum etmə
Psixoloji zorakılıqlar	Qurban və ya başqalarına qarşı zorakılıq təhdidləri, intihar təhdidləri və ya hərəkətləri, üçüncü şəxslərə (tərəflərə) yalan məlumatların verilməsi (CPS, INS, işəgötürənlər), uşağı zorla qoparıb aparma, qurbanı qorxutmaq üçün ehtiyatsız şəkildə sürmə, təcrid etmə, dindirmə (sorğu-sual etmə), nəzarət etmə, şifahi ifadələrlə hücumlar, qurbanı alçaltma, göz qoyma (müşahidə etmə), intim şəkilləri yayma və s.	– Məcbur etmə – Telefonla qısnama – Qəyyumluq müdaxiləsi – Cinayət xarakterli zərər vurma – Qısnama – Kiber təqib etmə – Qanunsuz həbs etmə – Təhlükəli şəkildə sürmə – Məhkəmə qərarlarının pozulması – İntim şəkillərin yanlış şəkildə paylanması
Əmlak / Ev heyvanlarına qarşı hücumlar	Qurbanı idarə etmək üçün əmlak qarşı hücumlar, divarlara zərbə endirmə, əşyaları məhv etmə, əmlakı kiməsə vermək (bölüşdürmək), əmlaka od vurma, ev heyvanlarına əziyyət vermək / zorakılıq etmək və s.	– Heyvanlara qəddarlıq etmə – Pis niyyətlə fəsad törətmə – Oğurluq – Cinayət xarakterli yandırma və ya ehtiyatsızlıqdan yandırma – Sındıraraq daxil olmaqla oğurluq
Qurbana Nəzarət etmək üçün Uşaqlardan istifadə etmə	Qurbana hücum zamanı uşağa xəsarət yetirmə, uşağa fiziki və ya cinsi təcavüz, zorakılıqla təhdid etmə, adam qaçırma, girov götürmə, uşağı gizlətmə, zorakılığa uşaqların şahid olması və s.	– Uşağa təcavüz etmə – Adam qaçırma – Qəyyumluq müdaxiləsi – Cinayət xarakterli pis davranma – Zorakılıq etməklə öldürmə
İqtisadi Məcbur etmə	Ailə resurslarına nəzarət: pul, nəqliyyat vasitələri, sağlamlıq, telefon, pensiya / investisiya fondları, qurbanların yoxsullaşdırılması üçün uzun məhkəmə çəkişmələri və s.	– Oğurluq – Dələduzluq – Mənimsəmə

İstifadə olunmuş məhkəmə-hüquq nümunələrinin xülasə siyahısı:

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi

- Konstantin Markin / Rusiya (2012), Müraciət Nömrəsi 30078/06, 22 Mart 2012-ci il tarixli Böyük Palata qərarı
- Halime Kılıç / Türkiyəyə qarşı (2016), Müraciət Nömrəsi 63034/11, 28 iyun 2016-cı il tarixli qərar
- M.C. Bolqarıstana qarşı (2003), Müraciət Nömrəsi 39272/98, 4 Mart 2004-cü il tarixli qərar
- Y. Sloveniyaya qarşı (2015), Müraciət Nömrəsi 41107/10, 28 May 2015-ci il tarixli qərar
- Airey

/ İrlandiya (1979), Müraciət Nömrəsi. 6289/73, 9 oktyabr 1979-cu il tarixli qərar • A.-ya qarşı Xorvatiya (2010), Müraciət Nömrəsi. 55164/08, 14 oktyabr 2010-cu il tarixli qərar • Branko Tomašić və digərləri Xorvatiyaya qarşı (2009), Müraciət Nömrəsi. 46598/06, 15 yanvar 2009-cu il tarixli qərar. • Bevacqua və S / Bolqarıstana qarşı (2008), Müraciət Nömrəsi. 71127/01, 12 İyun 2008-ci il tarixli qərar. • Stec və digərləri Böyük Britaniyaya qarşı (2006), Müraciətlərin Nömrələri. 65731/01 və 65900/01, 12 Aprel 2006-cı il tarixli Böyük Palata qərarı • Opuz / Türkiyə (2009), Müraciət Nömrəsi. 33401/02, 9 iyun 2009-cu il tarixli qərar • Durmaz / Türkiyə (2014), Müraciət No. 3621/07, 13 fevral 2015-ci il tarixli qərar • E.B. Fransaya qarşı (2008), Müraciət Nömrəsi. 43546/0, 22 yanvar 2008-ci il tarixli qərar.

Avropa Sosial Hüquqlar Komitəsi

- Avropanın Qadınları Universitetinin 15 dövlət tərəfinə qarşı qaldırdığı 124/2016 – 139/2016 sayılı kollektiv şikayətlər: 24 Avqust 2016-cı il tarixində Avropa Sosial Hüquqlar Komitəsinin Katibliyi tərəfindən qeydiyyatdan keçmiş şikayətlər, dövlətlərin, Avropa Sosial Xartiyasının 1, 4§3 və 20-ci maddələrini pozaraq və E maddəsi ilə əlaqəli olan bərabər, oxşar və ya müqayisə edilə bilən işlərə görə qadınlara və kişilərə bərabər ödəniş prinsipinə əməl etməmələrini iddia edirlər.

Qadınlara Qarşı Ayrı-seçkiliyin Aradan Qaldırılması üzrə Komitə

- R.K.B. Türkiyəyə qarşı (2012), CEDAW Məlumat Nömrəsi 28/2010 • Isatou Jallow / Bolqarıstan (2012), CEDAW Məlumat Nömrəsi 32/2011 • Ángela González Carreño – İspaniya (2014), CEDAW Məlumat Nömrəsi 47/2012 • Svetlana Medvedeva / Rusiyaya qarşı (2016),

CEDAW Məlumat Nömrəsi 60/2013 • Anna Belousova / Qazaxıstan (2015), CEDAW Məlumat Nömrəsi 45/2012 • V.K. Bolqarıstana qarşı (2011), CEDAW Məlumat Nömrəsi 20/2008 • Inga Abramova / Belarusiya (2011), CEDAW Məlumat Nömrəsi 23/2009, • X and Y / Georgia (2015), CEDAW Məlumat Nömrəsi 24/2009 Avropa İttifaqının Ədalət Məhkəməsi • Marschall / Land Nordrhein-Westfalen (1997) • Centrum / Firma Feryn (2008) • S. Coleman / Attridge Law və Steve Law-ya qarşı (2008) Amerikadaxili İnsan Hüquqları Məhkəməsi • Atala Riffo və Qızları Çiliyə qarşı (2012)

Modul III – Məhkəmə icraatı

Hakimlərin və prokurorların qadınların ədalət mühakiməsinə çatması imkanlarını təmin etmək üçün rolları və vəzifələri

Hakimlərin və prokurorların rolları müxtəlifdir, lakin hər ikisi də özlərinin xüsusi yurisdiksiyalarında qanunun aliliyinin nə dərəcədə təmin olunduğuna çox böyük təsir göstərilir. Dövlət qurumları olaraq hər iki peşə qrupu cəmiyyətə qadın hüquqlarının pozulmasına yol verilməyəcəyinə dair güclü mesajlar verə bilər və bunlar qanun çərçivəsində digər insan haqları pozuntularından daha az ciddi şəkildə qarşılanmayacaqlar. Ayrı-ayrı hakim və prokurorların hərəkətləri ədalət sisteminin ümumi kimliyinə kömək edir – qərəzsiz, ədalətli və düzgün olaraq qəbul edilsə də. Hakimlər və prokurorlar da əhəmiyyətli bir nəzarət səlahiyyətinə sahibdirlər və polis, şərti azad etmə və probasiya heyətlərinə və vəkillər də daxil olmaqla digər ədliyyə mütəxəssislərinə rəhbərlik etməli və öz təcrübələrini onlarla bölüşməlidirlər. Qadınların ədalət mühakiməsinə bərabər şəkildə çatmasını təmin etmək üçün hakimlər və prokurorlar öz işlərinə gender baxımından həssas bir yanaşma tətbiq etməli və qanunu bərabərliyə dair və beynəlxalq insan hüquqları üzrə əsas anlayışlara uyğun şəkildə şərh etmələrini təmin etməlidirlər. Hüquq mütəxəssisləri qanunların qadınlara fərqli təsirləri kimi məsələlərdən xəbərdar olmalıdırlar; ədalətli nəticəni təmin etmək üçün qanun və siyasətdə diferensial yanaşmadan istifadə etmək legitim olduqda, və resursların qeyri-bərabər paylanması güclərin bərabərsizliyinə necə gətirib çıxardığı zaman. (İstanbul Konvensiyasının 139-cu maddəsi) Prokurorlar və hakimlər qadınların ədalət mühakiməsinə çatmaqda qarşılaşdıqları maneələrin aradan qaldırılması üçün fəal (təşəbbüskar) bir yanaşma göstərməlidirlər. Məsələn, qadınlara qarşı zorakılıq hadisələri ilə məşğul olan prokurorlar, təcavüzkarə qarşı tamamilə zərər çəkmiş şəxsin ifadəsinə bağlı olmayan güclü bir iddia qaldırmalıdırlar. Prokuror fəal şəkildə bir sıra digər sübut formalarını araşdırmalıdır. Hakimlər davamlı olaraq öz işlərində gender perspektivini tətbiq etməlidirlər, və onlar təşəbbüskar və fəal olmaqla, səlahiyyət tabeliyində olan işçilərin (prokurorluq və ya məhkəmə orqanlarının) genderə həssas yanaşmalar üzrə təlim keçməsinə və ya gender üzrə məlumatlı olan siyasətləri və təlimatları hazırlamaq üçün islahatlar prosesində onların iştirakını təmin edə bilərlər. Ədalət sistemi patriarxal gender normalarına qarşı çıxmaqda və cəmiyyətdə gender bərabərliyinin dəyərini təmin etməkdə həlledici rol oynaya bilər. Hakimlər və prokurorlar ədalət sisteminin ədalətliyini və bütövlüyünü qorumaq və gender məsələsinə qərəzli münasibəti aradan qaldırmaq vəzifəsini daşıyırlar. Ədalətə gender baxımından həssas yanaşma, ilk baxışda hakimlərin qərəzsiz davranma öhdəliyi ilə ziddiyyət təşkil etməsi təəssüratı yarada bilər. Əslində qərəzsizlik, gender məsələsini görməzdən gələn bir yanaşma tələb etmir.

Məmurlar üçün əsas tələblər kimi Gender məsələsinə Həssaslıq, Gender məsələsini Görməzdən gəlmək və Qərəzsizlik.

Gender korluğu, gender aspektinin nəzərə alınmasını nəzərdə tutan gender həssaslığından fərqli olaraq, müəyyən bir prosesdə gender aspektinə məhəl qoymamaq və / və ya onu həll etməmək deməkdir.

Hakimlər üçün qərəzsizlik vəzifəsi mərkəzi məsuliyyət və etik öhdəlikdir. Bununla yanaşı, qərəzsizliyin vəzifəsi hakimlərin gender məsələsini görməzdən gəlməsi mənasına gəlmir. Əksinə, gender – digər kimlik xüsusiyyətləri ilə kəsişdiyinə görə – nəzərə alınmalı və ona bağlı olan mənfi cəhətlər mübahisələndirilməlidir. Qərəzsizlik gözlərini yummaq deyil, əksinə zehni açıq tutmaq deməkdir.

“[Hakimlərin] həqiqi dərəcədə mühakimə etməsini, [onların] fərdi özünəməxsusluqları və üstünlük verdikləri məsələlərdən kənara çıxmasını mümkün edən şey, fərqli düşüncələri nəzərə alaraq, “zehnin genişləndirilmiş baxışına” nail olmaq qabiliyyətidir.”

Bundan əlavə, məhkəmələr və tribunallar qarşısında bərabərlik və ədalətli mühakimə hüququ iki baxımdan qərəzsizliyi tələb edir. Birincisi, “hakimlər öz qərarlarının şəxsi qərəz və ya ön yargıdan (öncədən formalaşmış fikirdən) təsirlənməsinə icazə verməməli, özləri qarşısında duran konkret işlə bağlı əvvəlcədən formalaşmış fikirlərə sahib olmamalı və tərəflərdən birinin mənafeələrini, uyğun olmayan şəkildə, digərinin ziyanına təşviq edən tərzdə tədbirlər görməməlidirlər. [və] İkincisi, məhkəmə də sağlam düşüncəli bir müşahidəçiyə qərəzsiz görünməlidir. Stereotiplər qərəzli bir formadır və hüquq mütəxəssislərinin (qanunu tətbiq edən şəxslərin) düşüncələrini həqiqətə bağlayır. Kanada Ali Məhkəməsinin ədalət baxışının ifadə etdiyi kimi: Miflər və stereotiplər qərəzin bir formasıdır, çünki ayrı-ayrı hakimlərin konkret bir işdəki faktları açıq düşüncəli şəkildə qiymətləndirmə qabiliyyətinə xələl gətirir. Əslində mif və stereotiplərə əsaslanan mühakimə zehni açıq şəkildə tutmaqla tamamilə ziddiyyət təşkil edir, çünki mif və stereotiplər həqiqətdən daha çox irrasional meyilli mülahizə və ümumiləşdirməyə əsaslanır. Onlar zehni həm həqiqətə, həm də gerçəkliyə bağlayırlar ... Stereotipli yanaşma məhkəmə prosesinin müxtəlif mərhələlərinə nüfuz edir: istintaq, məhkəmə və qərar mərhələləri. Buna görə, hakimlər, magistratlar və arbitrlər ədalət sistemində stereotipləri tətbiq edən, davam etdirən və gücləndirən tək subyektlər deyillər. Prokurorlar, hüquq-mühafizə orqanlarının işçiləri və digər subyektlər stereotiplərin istintaq, məhkəmə prosesi və nəticədə qərara təsir göstərməsinə imkan verə bilirlər. Prokurorlar və hakimlər ədalət sistemində meydana çıxan stereotipləri müəyyən etməli, etiraz etməli və sökməlidirlər. Bu, hakim və prokurorların yalnız ayrı-seçkilik davranışı göstərməməsi və ya özlərini cinsi stereotipləşdirməyə ayırmaması demək deyil, onlar həm də qanunun tətbiq edilməsində genderə həssas yanaşmaları qəbul etməli və qanunlarda mövcud olan və ya tərəflərdən hər hansı birinin nümayiş etdirdiyi mif və stereotiplərə qarşı çıxmalıdırlar. Ehtiyatlı davranışları ilə tanınan məhkəmələr belə, ədalətin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün bütün hüquqsünasların mif və stereotiplərdən kənara çıxmasının vacib olduğunu qəbul etməyə başlayırlar ... [Miflərin] ləğv edilməsi mif və stereotipləri tanımağa qabil olmaqdan daha çox şey ifadə edir. Söhbət hər bir mədəniyyətdə yayılmış mif və stereotiplərin ideoloji və mədəni əsaslarını nümayiş etdirmək və bu uydurmaları ümumi mədəniyyətimizi şərh edən şəxslərin və xüsusən də onların gücləndirilməsinə töhfə verən vəzifə sahiblərinin düşüncəsindən çıxarmaqdan gedir”.

Hüquqi status

Hüquqi status (locus standi) kimin qanuni tələblər irəli sürə biləcəyinin və ya bir şəxsin və ya şəxslərin məhkəməyə iddia qaldırmaq qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur. Hüquqi status belə bir tələbə əsaslanır ki, iddiaçının (hüquqları və ya qanunla qorunan maraqları) pozulmuşdur və ya pozulmağa davam edəcəkdir və zərərin əvəzi ödənilə bilər. Hüquqi status konsepsiyası qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışı ilə bir neçə vacib sahədə kəsişir: cinayət prosesində qurbanların hüquqları; bir işdə marağı olan vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının məhkəmə prosesində iştirak etmə qabiliyyəti; və cinsə və ya genderə görə ayrışdırıcılıq hallarında kollektiv hüquq müdafiə vasitələrinin və ya ictimai maraq tədbirlərinin hazırlanması. Cinayət işlərində və konkret olaraq qadınlara qarşı zorakılıqla bağlı işlərdə, qurbanlar cinayət təqibi üçün məhkəmədə şahid qismində iştirak edirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, gender əsaslı zorakılığın və xüsusən də məişət zorakılığının xüsusi dinamikası, qurbanın cinayətkarı tanımaqla yanaşı onunla yaxın münasibət yaşamış olması deməkdir. Bu münasibət səbəbindən, qurbana qarşı təkrarlanan və artan zorakılıq, intiqam alınması və təhdidlər kimi risklər yüksəkdir. Beləliklə, qurbanların bütün məhkəmə prosesi boyunca ədliyyə sistemi tərəfindən qorunması vacibdir. Bununla yanaşı, bir çox ədliyyə sistemində müşahidə olunan uğursuzluqlardan biri də, cinayət prosesinin rəsmi tərəfləri olmadıqları üçün gender əsaslı zorakılıq qurbanlarına dəstəyin olmamasıdır.

YAXŞI TƏCRÜBƏ:

AI-da qurbanların hüquqlarının gücləndirilməsi və cinayət prosesində qurbanlara dəstəyin və onların qorunmasının yaxşılaşdırılması üçün səylər göstərilmişdir. Cinayət qurbanlarının hüquqları, dəstək göstərilməsi və qorunması ilə bağlı minimum standartları müəyyənləşdirən Aİ Direktivi 2012/29 / AI (2012), hər Aİ ölkəsində cinayət prosesində onların rəsmi rolları ilə birlikdə qurbanlara verilən bir neçə hüquqları özündə cəmləşdirir. Aİ Direktivi, digərləri ilə birlikdə, zorakılıq qurbanı olan qadınlara aid olan aşağıdakı hüquqları da əhatə edir: dinlənilmək və

sübutları təmin etmək; təqib etməmək qərarını yenidən nəzərdən keçirmək (xüsusilə prokurorların ittihamları geri götürmək və ya icraata xitam vermək qərarları); iş üzrə irəliləyiş barədə məlumat almaq (yekun qərar, müvəqqəti həbsdə saxlanılma məsələləri və azadlığa buraxılma və ya həbsdən qaçma haqqında məlumatlar məişət zorakılığı hadisələrində xüsusilə vacibdir). Direktivin həyata keçirilməsinə dair təlimatlar prokurorların və hakimlərin qurbanlara onların hüquqları barədə məlumat vermək məcburiyyətində olduqlarını açıq şəkildə göstərir. Aİ üzvü olmayan ölkələrdə, milli qanunlar cinayət qurbanlarına hüquqlar verir və bu səbəbdən ədliyyə mütəxəssisləri bu hüquqların qorunmasını təmin etməlidirlər.

Qadınların ədalət mühitinə çıxışını yaxşılaşdırmaq üçün, “müəyyən bir işdə marağı olan qrupların və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının vəsatət verməsi və məhkəmə prosesində iştirak etməsinə icazə vermək üçün” hüquqi status qaydalarının genişləndirilməsi tövsiyə olunur. Bir sıra ölkələr, qadınlara dəstək təşkilatlarına, İstanbul Konvensiyasında tövsiyə olunan qurbanla bağlı praktikaya dəstək verən qanuni olmayan nümayəndələr olaraq məişət zorakılığı və cinsi zorakılığına dair məhkəmə prosesində iştirak etməyə icazə verir.¹² Səciyyəvi olaraq, belə QHT-lər, öz vəkilləri olmayan zorakılıqdan xilas olan şəxslərin adətən qeyri-rəsmi müdafiəçisi kimi çıxış edirlər. QHT vəkilləri hüquqi prosesləri izah edir, müştəri adından cinayət mühakimə sisteminin müxtəlif qurumları ilə əlaqə qurur və zorakılıqdan xilas olan şəxsi məhkəməyə qədər və məhkəmədə müşayiət edir. Bu hallarda QHT-lərin rəsmi statusu yoxdur, lakin hüquq sistemi ilə zərərçəkmiş arasında körpü rolunu oynaya bilər.

Aİ-də, ayrı-seçkilik hallarında QHT-lərin locus standi-yə sahib olub-olmadığı məsələsi iki fərqli məzmununda həll edilmişdir: (1) təşkilatın ya məhkəmə prosesində qurban adından və ya ona dəstək olaraq iştirak etmək hüququna malik olub-olmadığı məsələsi və (2) təşkilatın “ayrı-seçkililiyin insitusalional formalarına meydan oxumaqla və potensial fərdi iddiaçıların daha çox zərər çəkməsi riskini azaltmaqla, ictimai maraqlar naminə müəyyən bir qurban olmadan dəstək göstərmək və ya təmsil etmək” ilə bağlı iddialar irəli sürə bilib-bilməməsi məsələsi (actio popularis).¹³ Aİ ölkələrində QHT-lərə və həmkarlar ittifaqlarına “iddiaçı adından və ya onlara dəstək olaraq məhkəmə və ya inzibati icraat aparılmasına” icazə verilir, lakin əksər ölkələr bu təşkilatların təmsil etdikləri müəyyən edilmiş ayrı-seçkilik qurbanının olmadığı təqdirdə, təminatla bağlı iddia etmələrinə icazə vermirlər.. Yalnız iki ölkə (Lüksemburq və Lixtenşteyn) QHT-lərin, işlərin ictimai mənafeyə aid olduğu hallarda, mülki ayrı-seçkilik işlərində (cəza zərəri və ya özləri üçün təminat şəklində – in nome proprio) hüquq müdafiə vasitələri axtarmasına icazə verir. Ancaq, hətta burada da, cins / gender ayrı-seçkililiyi hallarında belə müddəaların istifadə edilə biləcəyi aydın deyil.

MƏHKƏMƏ HÜQUQU NÜMUNƏSİ:

AİHM-də olan məhkəmə işləri, təşkilatların özlərinin Avropa Konvensiyasının pozulduğu iddia edilən hər hansı bir qurbanları olmasalar da, QHT-lərin fərdi şəxslərin adından iddia irəli sürə bilib-bilməyəcəyinə dair məsələni araşdırmışdır. İki halda, məhkəmə, təşkilatların hüquqi statusunun olduğunu, (İstanbul Konvensiyasının 269-cu maddəsi) ancaq işlərin şərtlərinin müstəsna olduğunu və Dövlətin himayəsinə götürülmüş zehni qüsurlu şəxslərin ölümlərini əhatə etdiyini təyin etmişdir. Məhkəmənin qərarı bu kimi hallarda locus standi müəyyən etmək üçün istifadə olunan bir neçə meyara əsaslanmışdır, bunlar: qurbanın həssas durumda olması; qurbanın şikayət etməsinin qarşısını alan maneələr və ya daxili hüquq müdafiə vasitələrinin tükənməsi; pozuntunun ciddi mahiyyəti və qanuni tələbin əhəmiyyətli olması; qurbanın effektiv təmsil olunmasını təmin edəcək alternativlərin olmaması; qurban ilə hüquqi statusuna iddia edən QHT-lər arasındakı əlaqə; və belə bir vəziyyətdə locus standi-yə icazə verən daxili prosedur (AİHM, Vincent Campeanu / Rumıniya adına Hüquq Qaynaqları Mərkəzi, Müraciət No 47848/08, 14 İyul 2014-cü il tarixli qərar)

12 Article 55(2) of the Istanbul Convention requires states parties to ensure that NGOs and domestic violence counsellors have the possibility to assist and/or support victims during investigations and judicial proceedings

13 European Commission. 2014. European Anti-Discrimination Law Review, Issue 19, November 2014. p. 15

Az sayda ölkələr vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına məhkəmə prosesi başlatmasına icazə versə də, kollektiv müdaxilə, ictimai mənafe tədbirləri və strateji məhkəmə çəkişmələrini təmin etmək üçün hüquqi status konsepsiyalarının genişləndirilməsi ayrı-seçkilik hallarında ədalət mühitinə çıxışın yaxşılaşdırılmasında mühüm addım kimi qiymətləndirilir. İddia etmək istəyən və ya müəyyən edilmiş qurban olmadıqda (məsələn, seksist və ya ayrı-seçkiliyə əsaslanan reklam edilmə halında) QHT-lərin və bərabərlik orqanlarının ayrı-seçkilik üzrə məhkəmə işləri başlatmasına icazə vermək, davamlı ayrı-seçkilik nümunələrini həll etmək üçün bir vasitədir. Məsələn, iş yerində cinsi qısnamaya məruz qalan qadınlar işlərini itirmək və ya damğalamaqdan narahat olduqları üçün çox vaxt susurlar. Kollektiv hüquq müdafiə tədbirləri ilə bağlı məhkəmə iddiaları kök salmış ayrı-seçkilik nümunələri və işə qəbul praktikasında qeyri-bərabər təsirlərə qarşı mübahisələndirilməklə uğurla istifadə edilmişdir və mühüm qanunvericilik dəyişikliyinə səbəb olmuşdur. Nəhayət, məhkəmə prosesində tərəf kimi iştirak etmədikdə belə, QHT-lər və digər təşkilatlar məhkəmələrə, xüsusən ayrı-seçkilik və ya gender əsaslı zorakılıq iddiaları ilə bağlı ekspert rəylərinin verilməsində mühüm rol oynaya bilərlər.

İlkin prosedur məsələləri və istintaq

Bu bölmə, faktlara və dəlillərə əsaslanan hər hansı bir qərar verilməzdən əvvəl, məhkəmə prosesinin başlanğıc mərhələsində qərar qəbul etmə ilə əlaqədardır. Prokurorların və hakimlərin rolunu qadınların ədalət mühakiməsinə çatmasını təmin edəcək yaxşı təcrübələr baxımından ayrıca nəzərdən keçirmək faydalıdır. Prokurorlar üçün bu müddət cinayət işinin necə ittiham olunduğuna dair qərarların verildiyi və məhkəmə qərarından əvvəl ilkin prosessual məsələlərin necə həll olunduğu istintaq mərhələsinə uyğun gəlir. Hakimlər üçün məhkəməyə qədərki müddət hər zaman bir dərin istintaqa səbəb ola bilməz, ancaq şikayəti və ya iddianı qəbul edib-etməmək, müvəqqəti tədbirlər kimi mövzularda qərar verilməsini əhatə edir (məişət zorakılığı halında mühafizə orderini vermək və ya boşanma hallarında uşağın qəyyumluğunun təyin edilməsi kimi). Hakimlər və prokurorlar eyni zamanda bütün ilkin prosessual məsələlərə gender həssaslığı ilə yanaşmalıdırlar. Prokurorun gender əsaslı zorakılıq, cinsi qısnama və ya hətta ayrı-seçkilik (əgər milli qanunvericiliklə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilibsə (kriminallaşdırılıbsa)) hallarındakı roluna daha yaxından nəzər yetirdikdə, istintaq prosesi, işin cinayət mühakimə sisteminə daxil olub-olmaması baxımından kritik bir dönüş nöqtəsidir.

Prokurorların istintaq dövründə unutmamalı olduqları əsas məqamlara aşağıdakılar daxildir:

- Unutmayın ki, fərdi qurbanların, xüsusən də gənc qurbanların və cinsi cinayətlərin qurbanlarının prokurorlar da daxil olmaqla, kişi hüquq-mühafizə mütəxəssisləri ilə öz yaşadıkları təcrübələri barədə danışması çox çətin və hətta travmatik ola bilər. Genderə həssas yanaşmanın bir hissəsi bütün prokurorların iclaslar zamanı narahatlıq əlamətlərini tanımağı və hər hansı bir ikinci dərəcəli zərər çəkməyin qarşısını almağı öyrənmələrini tələb etsə də, qurbanın onun işinə təyin olunmuş prokurorun cinsi ilə bağlı üstünlük verdiyi seçimi soruşmaq da yaxşı bir təcrübə ola bilər. Bəzi qurbanlar bir qadın prokurorla danışmağı və ya bir qadın zabıt, ailə üzvü, dost və ya QHT vəkili ilə iştirakını üstün tuta bilər və bu səbəbdən qurbanın belə üstünlük verdiyi cins nümayəndəsini təmin etmək üçün səy göstərilməlidir.
- Qadınlara qarşı şiddət, xüsusilə məişət zorakılığı, cinsi zorakılıq və zorlama hadisələrinin istintaqı zamanı polis və prokurorlar arasında sıx əməkdaşlıq tələb olunur. Prokuror istintaqın və dəlillərin toplanması prosesinin qanuniliyinə nəzarət edir və müstəntiqlərin insan hüquqları standartlarına riayət edib-etmədiklərinə nəzarət edir. Eyni dərəcədə vacib olan məsələ kimi prokuror da “istər polis, istintaqı aparan orqan, istərsə prokurorların özləri tərəfindən olsun, əlçatan bütün sübutların toplanmasını təmin etməlidir.” (İstanbul Konvensiyasının 14-cü maddəsi) Bu mərhələdəki hərtərəfli istintaq məhkəmədə tək sübut forması kimi zərərçəkmiş şəxsin / şahidin ifadəsinə olan etibarı azaldır və uğurlu mühakimə olunma ehtimalını artırır.

Prokurorlar, polisin işə münasibətinin, miflər və ya genderlə bağlı stereotiplərin istintaqa və sübutların toplanması prosesinə təsir edib etmədiyi məsələsində xüsusilə diqqətli olmalıdırlar. Prokurorlar həbs

dinamikasını nəzərdən keçirməli və polis qadınlara qarşı zorakılıq hallarını düzgün şəkildə araşdırdığına və adekvat reaksiya verdiyinə əmin olmalıdırlar.

Polisin məişət zorakılığı istintaqını apardığı yurisdiksiyalarda prokurorların polisin işində prosesual səhvlər və ya digər zəif cəhətləri tapması nadir hal deyil, məsələn, sübutların toplanması hərtərəfli olmadıqda və ya polis lazımi prosedur tələblərinə əməl etmədikdə. Nəticə, adətən ittihamları ləğv etmək olur və ya iş daha çox istintaq aparılması üçün geri göndərilir, bu da yalnız gecikmələrə səbəb olmaqla işin heç vaxt ədalət sisteminə daxil olmaması deməkdir. Polisin apardığı istintaqa nəzarət etmək üçün, prokurorların polislə konstruktiv əlaqədə olmaları və cinayətin tərkib hissələrini sübut etmək və cinsi stereotiplərə etibar etməmək üçün müvafiq istintaq metodlarından necə istifadə etmək qaydalarını onlar üçün təmin etmələri vacibdir. “Prokurorlar, bu çətinliklərin istintaq prosesindəki qayğı göstərməmə və öhdəlik çatışmazlığından qaynaqlandığını gördükləri təqdirdə, işləri rədd etmək üçün sübutlarla bağlı çətinliklərdən istifadə etməməlidirlər.”

Bir qadının hüquqları pozulduqda (məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsinə əsasən), pozuntu ilə bağlı effektiv bir istintaqın aparılmaması özü bir hüquq müdafiəsinə zəmanət verən beynəlxalq hüququn pozulmasıdır (məsələn, AİHM-in 13-cü maddəsinə əsasən) və AİHM kimi beynəlxalq məhkəməyə təqdim edilmək məqsədilə dövlətə qarşı iddia üçün əsasları təmin edir.

YAXŞI TƏCRÜBƏ:

Belçikada, Ədliyyə Naziri və Baş Prokurorlar Şurası tərəfindən cütlüklərdəki zorakılığa dair cinayət siyasəti haqqında hazırlanan ortaq bir təlimat sənədi (sirkulyar), polis və prokurorlara ünvanlanan məişət zorakılığına dair cinayət siyasəti üçün təlimatlar müəyyən edir. Təlimatda məişət zorakılığı hallarının müəyyənləşdirilməsi və qeydiyyatı və sübutların toplanması üçün ümumi bir sistem standartlaşdırılmışdır. Təlimat, qurbana yönəlik perspektivi özündə cəmləşdirən çoxsahəli yanaşmanın bir hissəsidir, həmçinin qurbanların öz hüquqları barədə məlumatlandırılması və dəstək xidmətlərinə istiqmətləndirilmə (müraciət edilməsi) prosedurlarını da əhatə edir.

- Prokurorların cinayət işinin mühakimə olunmağa gedib-getməməsi və bir işin necə ittiham ediləcəyi barədə icra etdikləri mülahizə səviyyəsi, fərqli yurisdiksiyalara görə dəyişir. Hər bir hüquq sisteminə prokuror çıxardığı qərarı mövcud olan bütün dəlillərə, məhkum olunma ehtimalı və cinayətin ağırlığı üzrə əsaslandırılmalıdır. Gender stereotipləşməsi, prokurorların ittiham qərarlarına və bu səbəbdən sonrakı hökmlərinə qeyri-düzgün şəkildə təsir edə bilər. Qərar qəbul etmə, gender əsaslı zorakılığın bəzi növlərinin, məsələn, məişət zorakılığı və ya təqib etmənin digər cinayətlərdən daha az əhəmiyyət daşımasına, ‘ailə məsələləri’ olduğuna, və ya daha geniş ictimaiyyət üçün bir risk yaratmadığını göstərən münasibətlərdən təsirlənməməlidir. Eynilə, prokurorlar ittiham qərarını kimin “həqiqi qurban” olduğu və ya zorakılıq qurbanının “müvafiq davranışı”-nın nə olduğuna dair stereotipləşmiş anlayışlara əsaslandırmamalıdır.

YAXŞI TƏCRÜBƏ:

BMT-nin Qadınlar üzrə Agentliyi (UN Women), ölkələrə mühakimənin həyata keçirilməsinin lehinə siyasətlər və qadınlara qarşı zorakılıq hadisələri üzrə sağ qalanların / qurbanların iştirak etmədiyi işlərdə mühakimənin həyata keçirilməsi üçün siyasətlər qəbul etmələrini tövsiyə edir. İstanbul Konvensiyası, iştirakçı dövlətlərdən qadınlara qarşı zorakılıq hadisələrinin istintaqının aparılmasının və mühakimə olunmasının ex parte və ya rəsmi vəzifə səlahiyyətinə görə həyata keçirilməsinə icazə vermələrini tələb edir (bu, onların zərərçəkmişin şikayətindən və ya verdiyi məlumatdan asılı olmadıqlarını göstərir) (Maddə 55). Belə siyasətlər, qadınlara qarşı zorakılığın ciddi bir problem olmadığı, qurbanlara etibar edilə bilməyəcəyi və ya dəlil toplamaqda çətinliklər olduğu düşüncəsi olduqda prokurorun mülahizəsi (təqdiri) problemini aradan qaldırmağa kömək edir. Prokurorlardan bir işin niyə bağlandığına dair izahatlar vermələrini tələb edən, daha sonra

məhkəmə baxışına məruz qala biləcək siyasətlər də tətbiq oluna bilər. Bu cür siyasətlər təcavüzkar və daha geniş ictimaiyyətə dövlətin qadınlara qarşı zorakılıq hallarına ciddi yanaşdığına və onları “şəxsi məsələlər» kimi qəbul etmədiklərinə dair güclü mesajlar verir. Eyni zamanda, cinayət təqibləri zərərçəkmişin razılığı olmadan başladığında, zərərçəkmişin mühafizə orderləri kimi digər qanuni vasitələrdən istifadə etməsi vacibdir.

Hakimlər ilkin mərhələdə prosessual əngəllər səbəbi ilə qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışının qarşısını alınmamasının təmin edilməsində mühüm rol oynayırlar. Məsələn, məhkəmələrin məişət zorakılığına səbəb olan şəxslərə qarşı mühafizə orderi vermək səlahiyyətinə malik olduğu ölkələrdə hakim qurban və təcavüzkarın sübutlar təqdim etdiyi iclasa rəhbərlik edir. Mütləq deyil ki, mühafizə orderi üzrə iclaslar (dinləmələr) tam istintaq aparılması ilə cinayət prosesi çərçivəsində keçirilmiş olsun (baxmayaraq ki, hakimlər polisin istintaq hesabatlarına əsaslanacaqlar). Bu səbəbdən hakimin bir qurbanın qoruyucu tədbirlər tələb edib-etməməsi barədə qərarı yalnız qurbanın və digər ailə üzvlərinin təhlükəsizliyi üçün deyil, həm də işin irəliləməsi və hökm çıxarılması üçün mümkün olan ən yaxşı şəraitin yaradılması baxımından vacibdir. Şəxsi təhlükəsizliyindən qorxmayan və ədalət sisteminin daha çox zorakılıq riskini azaltmağa yönəldiyinə əmin olan qurbanların / sağ qalan şəxslərin sonrakı cinayət mühakiməsi zamanı şahid qismində əməkdaşlıq etmək ehtimalı daha yüksəkdir. Bundan əlavə, mühafizə orderi ilə bağlı iclaslar dövlətin ailə zorakılığı hallarında lazımi səy göstərdiyini nümayiş etdirmək üçün vacib bir ilk imkandır.

Eynilə, hakimlər, cinayət prosesinin ilkin mərhələlərində qurbanların / şahidlərin hüquqlarını və ləyaqətlərini qorumaq və ikinci dərəcəli zərər görməmələrini təmin etmək üçün addımlar atmaq üçün özlərinin mülahizə (təqdir) səlahiyyətlərindən istifadə edə bilərlər, məsələn, iş cinsi zorakılıqla əlaqədirdə və məxfilik tələb edərsə (ibtidai istintaq mərhələsi, mühafizə orderləri iclasları, zəminlik iclasları və s.) ictimaiyyəti dinləmələrdən kənarlaşdırmaqla. Məsələn, İstanbul Konvensiyası qurbanların / şahidlərin hüquqlarının, mənafelərinin və xüsusi ehtiyaclarının istintaqın bütün mərhələlərində qorunacağını açıq şəkildə göstərir (Maddə 56), o cümlədən qurbanları təcavüzkar tərəfindən potensial təhlükə barədə, onların hüquqları və mövcud xidmətlər barədə məlumatlandırmaq, qurbanın şəxsi məlumatlarını qorumaq və qurbanla cinayətkar arasında əlaqədən çəkinmək üçün tədbirlər görmək.

Bu mülahizələrin çoxu mülki məsələlərlə əlaqəli ola bilər. Məsələn, məhkəmələr tez-tez məhkəmə dinləmələri və / və ya məhkəmə işləri ilə hüquq sistemini yükləməmək üçün münaqişəli tərəfləri danışıqlar aparmağa və işləri həll etməyə təşviq etməyə çalışırlar. Bununla yanaşı, hakimlər bəzi hallarda işi necə həll etmək qərarının tərəflər tərəfindən verilməli olduğunu unutmamalıdırlar (məs., alimentin miqdarını tərəflər özləri müəyyən edə bilərlər və hakim bu məbləği təsdiq edə bilər). Amma burada hüquqi məsuliyyət nəzərə alınaraq tərəflərin özləri tərəfindən həll edilməli olmayan hallar da ola bilər, məsələn, xüsusi ağır cinsi qısnama halları. Burada qərar yalnız hakim tərəfindən verilə bilər və tərəflərin öz aralarında gəldikləri qərar hakim tərəfindən təsdiqlənə bilməz. Hakimlər hər bir işdə qadınların ədalət məsələlərinə çıxışını nəzərə almaqla onun həll olunmasına şərait yaratmağın məqsədəuyğun olub olmadığını düşünməlidirlər. Onlar qadın ərizəçiyə bir razılığa gəlmək və məhkəməyə qədərki müddətdə müvafiq qərarlar çıxarmaq üçün təzyiq göstərilməsi ehtimalına (mümkünlüyünə) diqqət yetirə bilərlər.

Həm prokurorlar, həm də hakimlər, istintaqda və sübut toplama mərhələlərində (xüsusilə məhkəmə-tibbi sübutlarının toplanması və sınaq edilməsi ilə əlaqədar) mühakimə fəaliyyətini və məhkəmənin hökmünü təhlükə altına qoyacaq gecikmələrin olmamasını təmin etmək üçün genderə əsaslanan zorakılığa dair cinayət şikayətinin başlanmasından etibarən tədbirlər almalıdırlar. Qadınlara qarşı zorakılıq hadisələrində sürətləndirilmiş icraatdan (məsələn, sürətli izləmə və ixtisaslaşmış məhkəmələr) istifadə etmək yaxşı bir təcrübədir. Bir sıra ölkələrdə aşkar edilən yaxşı bir təcrübə, bərabərlik üzrə ixtisaslaşmış və yarı məhkəmə orqanlarına istintaq səlahiyyətinin verilməsidir.

MƏHKƏMƏ HÜQUQU NÜMUNƏSİ:

Halime Kılıç-Türkiyəyə qarşı 2016-cı il işinin nümayiş etdirdiyi istintaq zamanı / məhkəməyə qədərki dövrdə baş verən bir neçə uğursuzluğu, AİHM 14-cü maddə ilə birlikdə (ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi) 2-ci maddənin (yaşamaq hüququ) pozulması kimi müəyyən edir. Bu işdə, məişət zorakılığının qurbanı səlahiyyətli qurumlara dörd şikayət ünvanlamış və ərinə qarşı üç mühafizə orderi almışdır. 2008-ci ildə zərərçəkmiş şəxs birinci şikayəti vermiş və Ailə Məhkəməsi tərəfindən verilən mühafizə orderini istəmişdir. Prokuror cinayətkara qarşı ittiham irəli sürmüşdür. Zərərçəkən daha sonra ikinci bir şikayət verdikdə, məhkəmə daha iki mühafizə orderi vermişdir və prokuror müvəqqəti həbs tədbiri istəməklə təcavüzkarı məhkəməyə göndərmişdir və məhkəmə isə bundan imtina etmişdir. Zərərçəkən ərinin ölüm təhdidləri etdiyini iddia edərək prokurordan əlavə kömək istəmişdir. Dördüncü şikayət verildikdən sonra qurban əri tərəfindən öldürülmüşdür. AİHM, müdafiə orderlərinin verilməsi üçün vaxtın uzandığını (bir işdə 19 gün, ikinci işdə 8 həftə), prokurorun cinayətkarı həbsdə saxlamağı əmr etməsində gecikmələrin olduğunu, məhkəmə qurbanla əlaqəli riskləri düzgün qiymətləndirmədiyi və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmədiyi, təcavüzkar heç vaxt mühafizə orderlərinin pozulmasına görə mühakimə olunmadığını və nə polisin, nə də prokurorun qurbana mövcud sığınacaqlar barədə məlumat verməməsini aşkarlamışdır. (Halime Kılıç / Türkiyə (müraciət nömrəsi. 63034/11), 28 iyun 2016-cı il tarixli Qərar.)

Sübutlarla bağlı məsələlər

CEDAW Komitəsi, qadınlar tərəfindən gətirilən hallarda sübutlar bazası ilə əlaqəli bir neçə problem sahəsini müəyyən edir:¹⁴

- dəlillərin qeyri-qənaətbəxş toplanması (istintaq dövründəki uğursuzluqlar);
- “məhdudlaşdırıcı, və ya gender stereotiplərinin təsiri altında olan” sübut qaydaları (xüsusilə qadınlara qarşı zorakılıq hallarına aiddir);
- və “İKT-nin [informasiya və kommunikasiya texnologiyaları] və yeni sosial medianın istifadəsi ilə əlaqədar ortaya çıxan qadın hüquqlarının pozulması ilə əlaqəli” dəlillərin toplanmasında çətinliklər.”

Hüquqşünaslar üçün əlavə bir problem, gender və ya cinsə görə ayrı-seçkiliklə bağlı iddialarda istifadə edilə bilən dəlil növlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Gender və ya gender əsaslı ayrı-seçkilik hallarının mühakimə olunmasında və məhkəmə hökmü verilməsində ortaya çıxan çətinliklərdən biri də konkret hərəkətlər və ya qərarların ayrı-seçkilik olduğunu sübut edən dəlillərin olmamasıdır. Adətən yalnız birbaşa ayrı-seçkiliyin dəlilinin mövcud olmaması deyil (məsələn, qaydalar, siyasətlər və praktik təcrübələr bitərəf görünür; onlar qadınlar və kişilər üçün açıq şəkildə fərqli münasibət müəyyən etmirlər), eyni zamanda ayrı-seçkilik iddiaları, ümumilikdə, iddiaçıların ayrı-seçkiliyi müəyyən etməsini asanlaşdıran prosedur qaydaları ilə yanaşı, xüsusi sübut növlərini də tələb edir. Ayrı-seçkilik hallarının əksəriyyətində prokuror (ayrı-seçkilik milli cinayət məəcəlləsində müəyyənləşdirilibsə) və hakim (mülki və cinayət işlərində) dolayı ayrı-seçkilik sübutlarını toplayacaqdır və nəzərdən keçirəcəkdir. Bu səbəbdən, dəlillər nəzərdən keçirilərkən, “onların oxşar vəziyyətdə digərləri ilə müqayisədə müəyyən qrup insanlar üçün qeyri-mütənasib dərəcədə əlverişsiz olduqlarını göstərmək”¹⁵ üçün mübahisələndirilməkdə olan qaydaların, siyasətlərin və ya praktik təcrübələrin təsirlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Ayrı-seçkilik iddialarına baxarkən həm sübut etmə yükünün təsbit edilməsi, həm də prima facie iddiasının yaradılması üçün tələb olunan dəlillər vacibdir. Qeyd edək ki, qurbanların sübut təqdim edilməsindəki rolu, tələb olunan sübutların ağırlığı və sübut etmə yükü cinayət, inzibati və mülki

¹⁴ General Recommendation No. 33 on women's access to justice, paras 25(a) and 51.

¹⁵ European Union Agency for Fundamental Rights/ Council of Europe. 2010. Handbook on European Non-discrimination Law. Luxembourg, p. 129.

işlərdə (məsələn, əmək fəaliyyəti ilə bağlı işlər) əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Cinayət işlərində qurban daha məhdud rol oynayır. Şikayətçi / səlahiyyətli qurumlar, ayrı-seçkilik faktını hər hansı bir əsaslı (ağlabatan) şübhə olmadan araşdırmaq və müəyyən etmək və təqsirləndirilən şəxsin ayrı-seçkilik niyyətində olub-olmadığını müəyyən etmək məsuliyyətini daşıyırlar. Cinayət işlərində, təqsirsizlik prezumpsiyası və mümkün sanksiyaların sərtliyi səbəbindən sübut edilmə səviyyəsi (standartı) daha yüksəkdir. Sübut etmə yükü dəyişmir. Bunun əksinə olaraq, cins / gender üzrə ayrı-seçkiliklə əlaqədar mülki işlərdə və inzibati məhkəmələrdə, qurbanların daha aktiv rolu var və hər bir tərəf öz iddiasını dəstəkləyən dəlillər təqdim edir. Ən əsas məsələ odur ki, Aİ direktivləri və Avropa İttifaqı Ədalət Məhkəməsinin məhkəmə praktikası tərəfindən təsbit edilmiş Avropa qanunlarına əsasən, sübut etmə yükü iddiaçıdan cavabdehə keçir. Sadəcə dillə desək, sübut etmə yükünün dəyişməsi iddiaçının davranışla vurulmuş ziyan arasında bir səbəb əlaqəsi qurma – ayriseçkilik üzrə sübutlarını təqdim etmək öhdəliyini yüngülləşdirmir. Bunun əvəzinə əvvəlcə “məhkəməni ayriseçkiliyə məruz qaldıqları ehtimalına inandırmağa çalışırlar”¹⁶ – prima facie iddiasını təsbit edirlər (“ilk təəssürat” mənasını verir, ayrı-seçkiliyin əksi (olmaması) sübut olunana qədər onun baş verdiyi qəbul edilir). Sübut etmə yükü sonra ayrı-seçkiliyin konkret davranış üçün motivasiya olmadığını sübut etmək üçün cavabdehə / təqsirləndirilən şəxsə keçir. “Cavabdeh ayriseçkiliklə əlaqəli olmayan münasibət üçün obyektiv səbəblər verə bilmirsə, o, ayriseçkiliyə yol verilməməsi haqqında qanunun pozulmasına görə məsuliyyət daşıyır.” Aİ qeyd edir ki, bir çox ölkələrdə hakimlər arasında, hüquq peşələri və hətta bəzi bərabərlik qurumları arasında prima facie iddiasının yaradılması və sübut yükünün dəyişdirilməsi tələbləri barədə hələ də “qeyri-mükəmməl bir anlayış” mövcuddur və məhkəmənin praktiki işçiləri üçün hər ikisinə – həm təlimlərə və həm də yazılı təlimatlara (rəhbərlik qaydalarına) ehtiyac vardır.¹⁷

YAXŞI TƏCRÜBƏ:

İsveçrə Konstitusiyasında yer alan ayrı-seçkilik əleyhinə müddəaların həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq, xüsusən də bu kimi işlərin məhkəmə prosesi üzrə proseduru təsis etmək üçün İsveçrə Federal Qadınlar və Kişilər arasında Bərabərlik haqqında Qanun qəbul edilmişdir. Qanuna ‘asanlaşdırılan sübut’ haqqında bir müddəə daxildir – iddiaçı ayriseçkiliyin inandırıcı olduğunu göstərə bildiyi müddətdə ayriseçkiliyin mövcudluğu ehtimal olunur. Əmək münasibətləri kontekstində İsveçrə məhkəmə qanunu təsbit etmişdir ki, bir qadın üçün kifayət edir ki, o, sübut yükünü dəyişdirmək üçün, bənzər bir işi icra edən oxşar vəzifədə olan bir kişi işçinin qadın işçidən (məsələn, qadın işçinin kişi işçiyə nisbətən 15%-dən 25%-ə qədər az qazandığının nümayiş etdirilməsi) daha çox qazandığını göstərmiş olsun. Ayriseçkilik prezumpsiyasını aradan qaldırmaq üçün işəgötürən diferensial münasibəti əsaslandırmaq üçün obyektiv bir səbəb üçün sübut təqdim etməlidir; əsaslandırma ayriseçkilik dərəcəsi ilə mütənasib olmalıdır. Dəlillərlə bağlı bu qaydalar iddiaçıdan sübut etmə yükünün bir hissəsini alır və həmçinin ayrıca ciddi bir sübut olmadan ayriseçkilik aşkarlanması barədə qərarı verə biləcək hakimin işini asanlaşdırır. Bu yanaşma, əmək fəaliyyəti kontekstində ayriseçkiliyin tanınmasını təşviq etmək üçün qəbul edilmişdir.¹⁸

Cins və ya gender əsaslı ayriseçkilik hallarındakı ümumi dəlil formaları, şahid ifadələri, sənədlər və ya ümumi məlumatlar kimi digər əsaslara görə ayriseçkilik hallarında təqdim edilən dəlillərdən fərqlənmir. Bundan əlavə, təcrübəçi hüquq mütəxəssislərinin ayriseçkilik iddialarını sübut etmək üçün istifadə edilə bilən statistik məlumatlar, situasiya sınağı, sorğu anketləri, səs və ya video yazılar, məhkəmə-tibbi ekspert rəyləri və əsas dəlillərdən çıxarılan nəticələr kimi digər sübut növləri ilə də tanış olması vacibdir. Bu tip dəlillər aşağıdakı cədvəldə ümumiləşdirilmişdir¹⁹:

16 Lilla Farkas. 2011. How to Present a Discrimination Claim: Handbook on seeking remedies under the EU Non-discrimination Directives, (European Commission), p. 52.

17 Lilla Farkas and Oragh O'Farrell, 2014, Reversing the burden of proof: Practical dilemmas at the European and national level, (European Commission), p. 8.

18 Florence Aubry Girardin, 2016, Moyens à disposition des juges en vue d'améliorer l'accès des femmes à la justice Situation de la Suisse, presentation at the regional conference Strengthening Judicial Capacity to Improve Women's Access to Justice, 24-25 October, Chisinau, Republic of Moldova

19 Training Manual for Judges and Prosecutors on Ensuring Women's Access to Justice was developed by a group of national and international experts with support from the Gender Equality Unit of the Council of Europe Secretariat, 2017.

Sübutların növü	Bu necə istifadə olunur
Vəziyyətin test edilməsi	Məsələn, işdə ayrı-seçkilik təcrübələrini və fərqli münasibətləri aşkar etmək üçün istifadə edilə bilər. Proses, bir insanın (burada, bir kişinin) ayrı-seçkilik edilməsini iddia edən şəxslə eyni vəziyyətə gətirilməsini və iddia edilən ayrı-seçkilik edən şəxsin hərəkətinin qiymətləndirilməsini əhatə edir. Qeyd edək ki, bu növ dəlillər ayrı-seçkilik edən şəxsin hərəkətinin birbaşa olacağı hallarda, məsələn, restoranlara və ya kirayə əmlakına giriş hüququ verilməsi və ya işə qəbul edilməsi hallarında xüsusilə faydalıdır. Məsələn, promosyonlarda (vəzifə səlahiyyətlərinin artırılması) ayrı-seçkilik olduğunu iddia edən hallarda bunu tətbiq etmək daha çətin olardı.
Anketlər	Bəzi yurisdiksiyalarda, milli qanun qurbanlara iddia edilən ayrı-seçkilik edən şəxslə əlaqə yaratmaq və anketdə öz davranışlarına aydınlıq gətirilməsini istəmək imkanı və ya öhdəliyi verir. Anket cavabları və ya cavab verilməməsi məhkəmənin nəticələr çıxara biləcəyi dəlillərdir. Qeyd edək ki, bu xüsusi hüquqi prosesi olmayan ölkələrdə zərərçəkənlər (və ya prokurorlar) iddia olunan ayrı-seçkiliyi edən şəxsin cavabını sübut kimi istifadə edə bilərlər.
Statistik məlumatlar	Statistik sübutlar, xüsusən əmək fəaliyyəti kontekstində (məsələn, qeyri-bərabər əmək haqqı və ya işə götürülməmək və vəzifədə yüksəldilməmək) cins və genderə görə dolayı ayrı-seçkiliyin və ayrı-seçkilik nümunələrinin müəyyən edilməsində əhəmiyyətli vasitədir. “Statistikadan istifadə, diqqəti fərqli şəxs olan ayrıca bir qurbanı daha geniş təməl strukturlardan irəli gələn bərabərsizliklərə yönəltməyə kömək edir. Bir qurban, [bu] taleyi paylaşan, lakin ayrıseçkilik edən tərəfə qarşı bir iddia qaldırmaq istəməyən bir çox digər insanların olduğunu bilsə, bunun məsələyə faydası vardır.”
Səs və ya video qeydləri	Səs və ya video qeydlərin istifadəsi ilə bağlı sübut qaydaları yurisdiksiyaya görə fərqlənir, lakin bəzi ölkələr bu dəlillərin bərabərlik üzrə qurumlarda və məhkəmədə istifadə edilməsinə icazə verirlər.
Ekspert şahidlərinin rəyləri	Xüsusi qurumlarda ayrı-seçkilik nümunələrinin olduğunu müəyyən etməkdə və ya texniki cəhətdən mürəkkəb hallarda ayrı-seçkilik sübutlarını qiymətləndirmək və izah etmək üçün mütəxəssis fikirləri xüsusilə faydalı ola bilər. (məsələn, bir qadına / qadınlara kişilər tərəfindən icra edilən eyni iş görə daha az maaş verilməsi ilə bağlı iddialarda “bərabər iş”-in nə olduğunu təyin edərkən).

Prokurorluğun iştirakı olan işlərdə prokurorların müxtəlif sübut növlərini nəzərdən keçirməklə ayrı-seçkiliyin mövcudluğunu sübut etmək məqsədilə müxtəlif variantları araşdırmaq üçün lazımı səy göstərməklə hərəkət etmələri vacibdir. Ayrı-seçkiliklə qarşılaşan qadınların ədalət qarşısında ən çox yayılmış əngəllərindən biri, məhkəmə məmurlarının dolayı ayrı-seçkilik hallarında lazımlı dəlillərlə tanışlığının və təcrübəsinin olmamasıdır. Çox tez-tez hallarda, birbaşa ayrı-seçkilik sübutlarının olmaması, işə baxılmaması və ya iddianın rədd edilməsi üçün əsas kimi istifadə olunur. Dəlillərin toplanmasına diqqətli yanaşma, xüsusilə də qadınlara qarşı zorakılıq kimi cinayət işlərinin açılmasının (mühakimə olunmasının) vacib bir hissəsidir. Həm prokurorlar, həm də hakimlər dövlətin zorakılıq edən şəxsi mühakimə etmək üçün kifayət qədər dəlillər toplamaqla bağlı məsuliyyətini daima nəzərdə saxlamalıdırlar ki, bu da zərərçəkmiş şəxsin ifadəsinin həlledici olaraq qaldığını, lakin heç bir halda nəzərə alınmalı olan yeganə sübut növü olmadığını göstərir. Bu məqam İstanbul Konvensiyasında ifadə edilir ki, konvensiya tərəfləri “təmin etməlidirlər ki, hüquqpozmalarla bağlı istintaqın aparılması və ya mühakimə olunması [...] bütünlüklə qurban tərəfindən verilmiş bir ifadədən və ya şikayətdən asılı olmasın [...] [və] hətta əgər zərərçəkmiş öz ifadəsini və ya şikayətini geri götürsə belə, icraat davam edə bilsin” (Maddə 55).

MƏHKƏMƏ HÜQUQU NÜMUNƏSİ:

“M.C. Bolqarıstana qarşı işi” qarşı 292 işi üzrə ərizəçi iki kişi tərəfindən zorlanmaya məruz qaldığını iddia etmişdir, və bu ittihamı hər iki şəxs rədd etmişdir. İş araşdırıldıqda, M.C. ilə bağlı onun cinsi əlaqəyə məcbur edilməsinə dair kifayət qədər dəlil tapılmamışdır. Prokuror, güc tətbiq etmə və ya hədələmənin ağlabatan bir şübhə xaricində təsbit edilmədiyi və “ərizəçi tərəfindən heç bir müqavimət göstərilmədiyi və ya digərlərindən kömək istəməyə cəhd göstərilməməsinin təsbit edilməsinə” əsaslanaraq icraata xitam vermişdir. AİHM-nə müraciətində, ərizəçi iddia etmişdir ki, prokurorun tədbiri, hətta əgər bu cinayətin bir hissəsi olmasa da və məhkəmə hüququ tərəfindən açıq şəkildə dəstəklənməsə də, zorlama günahkarlarını yalnız “əhəmiyyətli fiziki müqavimət” barədə sübutların olduğu təqdirdə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə təcrübəsini (praktikasını) əks etdirir. AİHM müəyyən etmişdir ki, müstəntiq və prokuror zorlamanın baş verdiyini düşünmüşlər, lakin “birbaşa dəlil” (zorakılığın izləri və ya müqavimətə dair sübutlar) olmadığını nəzərə alaraq, razılığın olmaması barədə nəticə çıxarıla bilməyəcəyi fikrini qəbul etmişlər. Məhkəmə, səlahiyyətli qurumların başqa dəlilləri (məsələn, M.C.-nin aldadıldığını və məcbur edildiyini) nəzərdən keçirmədiyini və ya digər imkanları araşdırmadığını qeyd etmişdir. (məsələn, M.C.-nin “donmuş qorxu” keçirdiyi və bu səbəbdən zorlama aktına tabe olduğu və ya özündən getdiyini). AİHM bu işdə AİHK-nı pozmaqla nəticəsiz istintaq aparıldığını qəbul etmişdir.

Qadınlara qarşı zorakılıq halları ilə məşğul olan prokurorların qurbanlara qarşı təkrarlanan zorakılıq riskini minimuma endirən qurbana yönəlik bir yanaşma tətbiq edərək qurbanların cinayət işlərində əməkdaşlıqdan imtina etməsi ehtimalını azaltmaq üçün xüsusi addımlar atması yaxşı bir təcrübədir. Qurbana yönəlik bir yanaşma qurbanların ifadə vermək istəklərini və bunları effektiv şəkildə etmək qabiliyyətini artırma bilər. Qurban mərkəzli yanaşmanın açarı qurbanlara mümkün olan ən yaxşı dəlilləri təqdim etməyə imkan verən əlverişli bir mühitin yaradılmasıdır. Bu, prokurorlardan qurbanlarla bağlı fərziyyələr irəli sürməməyi və onların yaşadığı təcrübələrini dinləyərkən açıq şəkildə düşünməyi tələb edir. Zorakı hadisələrə dair sübutların təqdim edilməsinin qurbanlara fərqli şəkildə təsir göstərə biləcəyini qəbul etmək vacibdir. Digər qurbanlar ikinci dərəcəli travma ala bilərlər. Prokurorlar bu fərqli nəticələri nəzərə alaraq, hər bir qurbanın fərdi vəziyyətini qiymətləndirmək və cavab tədbirlərini konkret vəziyyətə uyğunlaşdırmaq üçün məsuliyyət daşıyırlar. Prokurorların dəlil toplamaqda və hakimlərin məhkəmə prosesini idarə etməkdə oynadığı rollar xüsusilə vacibdir.

Sübutların toplanması baxımından prokurorlar, qurbanın ifadəsi olmadan bir işi ciddi şəkildə təqib etmək üçün lazım olan biliklər və bacarıqlara sahib olmalıdırlar və bunun üçün işin zərərçəkmişlə əlaqəli olmayan və ya təsdiqləyici dəlillərdən istifadə edilməklə qurulması tələb olunur. Prokurorlar həm polisə konkret sübut növləri toplanmalarını tapşırmaqda, həm də potensial sübut elementlərini toplu halda araşdırmaq üçün təşəbbüskar olmalıdırlar. Qeyd edək ki, burada zərərçəkmişlə əlaqəli olmayan sübutlar, zərərçəkmişin / sağ qalan şəxsin özünün təqdim etdiyi mənbələrdən başqa, qurbanın iddiasını dəstəkləyən digər sübut mənbələrinə istinad edir. Məsələn, bir qurbanın polisə və ya prokurorluğa verdiyi ifadəsi məhkəməyə sübut kimi təqdim edilsə də, qurban ifadə verməsə və digər sübut formaları təklif olunarsa, “dəstəkləyici sübut” ifadəsi də istifadə edilə bilər. Təsdiqləyən (dəstəkləyən) dəlillər, məişət və ya cinsi zorakılıq hallarında, qurbanın etibarlı olmadığı ehtimalına əsaslanaraq hər ittiham üçün çoxsaylı sübutlar tələb edilməsinə dair problemli praktikaya tətbiq edilmir. Bir çox milli hüquq sistemləri bir zamanlar belə təsdiq olunma tələb edirdi (məsələn, cinsi nüfuz etmənin baş verdiyi barədə iki sübut, zorlama hadisələrində razılığın olmaması barədə iki növ sübutun təqdim edilməsi və s.), lakin o vaxtdan bəri bu tələb aradan qaldırılmışdır.

Aşağıdakı yoxlama siyahısı qadınlara qarşı bəzi digər zorakılıq hadisələri ilə də əlaqəli ola biləcək məişət zorakılığı hallarında istifadə edilən ən çox yayılmış qurbanla əlaqəli olmayan / təsdiqləyən dəlillərdən bəzilərini təqdim edir.²⁰

20 Training Manual for Judges and Prosecutors on Ensuring Women's Access to Justice was developed by a group of national and international experts with support from the Gender Equality Unit of the Council of Europe Secretariat, 2017

- Polis işçilərinin hadisə yerindən və ya qurbanla və təqsirləndirilən şəxslə digər qarşılıqlı əlaqələrə dair ifadələri.
- Qonşuların və ya digər şahidlərin ifadələri (məsələn, dostlar, uşaqlar, müəllimlər, iş yoldaşları, qadın böhran mərkəzləri və sığınacaq işçiləri və s.).
- Təcili zənglərin qeydləri / polis göndərmə zəngləri.
- CCTV (müşahidə kameraları) qeydləri (qeyd edin ki, belə qeydlər qısnama üzrə təqib etməyə məruz qalma hallarında xüsusilə faydalıdır).
- Yaralanma və hadisə səhnəsinin fotosəkilləri (əmlaka vurulmuş ziyanın fotosəkilləri daxil olmaqla).
- Tibbi tarixçə / hesabatlar (təcili müalicənin tarixçəsi, həmçinin dişin vəziyyətinə dair qeydlər kimi zorakılığın tarixçəsini göstərən hesabatlar; mütəxəssislərin müayinələri daxil olmaqla).
- Hadisə barədə məhkəmə-tibbi ekspertizasının rəyi.
- Əvvəlki hadisələrin tarixçəsi (məsələn, təcavüzkarın cinayət əməllərinə dair qeydlər; keçmiş evdən uzaqlaşdırılma / mühafizə orderləri; inzibati cəzalar). Məişət zorakılığı haqqında təqib olunmamış əvvəlki bildirişlər.
- Təcavüzkarın qurbanla kommunikasiya məlumatları, xüsusən də təhdidlərin sübutu kimi istifadə oluna bilən məlumatlar (qeydlər, məktublar, e-poçtlar, SMS mesajları, Facebook / WhatsApp yazıları və s.). Təcavüzkar haqqında pis xarakterli dəlillər
- Xüsusilə zorakılığın qurban üzərində təsirini, zorlama qurbanının ümumi davranışlarını və reaksiyalarını, zorakılıq dövryyəsi və ya döyülmüş qadınlar sindromu kimi anlayışları izah etmək üçün mütəxəssis ifadələri və ya şahidlər.

Bu ümumi bir mifdir ki, “şiddət kifayət qədər ciddidirsə, zərərçəkmiş şəxs məhkəmədə ifadə verəcəkdir”. Əslində, zərərçəkmişin ifadə vermək istəyi bir sıra amillərdən, o cümlədən təcavüzkarın onu təhdid edib-etməməsindən, mühakimə prosesində əməkdaşlıq etməməsi üçün təzyiq edilib-edilməməsindən və təcavüzkardan asılı vəziyyətdə olması (xüsusən məişət zorakılığı hallarında) ilə bağlıdır. Zərər çəkmiş bir şəxsin prokurordan iddianı dayandırmağı istəməsi və ya məhkəməyə qədər etibarlı olmayan şahid olacağını bildirməsi, məişət zorakılığı hallarında nadir təcrübə deyil (o, iclaslara qatılmaya bilər və ya məhkəməyə gəlməyə bilər, tribunada olarkən əvvəlki ifadəsinə zidd ifadə səsləndirə bilər, zorakılığı minimuma endirə bilər, təcavüzkarın xəsarətlər yetirmədiyi barədə ifadə verə bilər və s.). Prokurorlar alternativ sübut formalarının diqqətlə hazırlanmasına əlavə olaraq zərərçəkmişin məhkəmədə öz (qadının) rolunu, nə baş verəcəyini və prokurorun onun riskini minimuma endirmək üçün necə hərəkət edəcəyini başa düşməsi üçün tədbirlər görməlidirlər. Şahid məhkəmədə ifadə vermədikdə və qurbanı hadisə ilə bağlı lazımsız və təkrarlanan sorğu-sualdan qorumaq üçün prokurorların iş sənədlərində sübut kimi istifadə edilə bilən aydın və hərtərəfli qurban ifadəsinin olmasını təmin etməsi də yaxşı bir təcrübədir. Belə bir bildirmə yazılı formada ola bilər, lakin üstünlük video ifadələrindən istifadə edilməyə verilməlidir. Bu təcrübə, cinsi zorakılıq qurbanları üçün xüsusilə faydalıdır, çünki bu onlar üçün hadisə barədə dəfələrlə danışmaq ehtiyacını minimuma endirir. Prokurorlar və hakimlər ayrıca məhkəməyə dəlil gətirmə üsullarına, xüsusən də zərərçəkən üçün travma və stressi minimuma endirə biləcək və həddən artıq müdaxilə edən və təkrarlanan sorğu-sualdan çəkinən üsullara diqqətlə yanaşmalıdırlar. Məsələn, travma almış və məhkəmədə zorakılıq törətmiş şəxslə üzləşməkdən qorxan qurbanların, əvvəlcədən qeydə alınmış video ifadələri sübut kimi təqdim edilə bilər. Hətta əgər yurisdiksiya müdafiə tərəfinin qarşılıqlı dindirilməsini və ya üzləşmə tələb etsə belə, prokuror tələb edə bilər və / və ya məhkəmə sərəncam verə bilər ki, bu ifadələr başqa bir otaqdan video əlaqə və ya qapalı dövrə televiziyası vasitəsilə verilsin. Bir qadın qurban / şahid məhkəmədə verdiyi ifadələrə zidd fikirlər səsləndirərsə, hakim dəyişikliyin səbəblərini müəyyənləşdirmək məqsədilə onları həll etmək üçün həssaslıqla sorğu-sual aparmağa hazırlıqlı olmalıdır. (məsələn, təhdid etmə taktikaları istifadə olunursa, təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə salonundan uzaqlaşdırılması).

Məhkəmə hazırlığının digər bir vacib cəhəti, müdafiə tərəfi tərəfindən qərəzli sübutların, xüsusən də şahid üçün zərər verə biləcək, lakin işdə əhəmiyyəti olmayan və ya dəyəri olmayan sübutların təqdim edilməsini (daxil olmasını) əvvəlcədən təxmin etmək və planlaşdırmaqdır (məsələn, keçmiş cinsi davranışı və ya nüfuzu, narkomaniya və s.). Qeyd edək ki, İstanbul Konvensiyası dövlətlərdən zorakılıq qurbanının cinsi tarixçəsi və davranışı ilə əlaqəli sübutların yalnız mülki və ya cinayət mühakiməsi ilə “əlaqəli və zəruri olduqda” icazə verilməsi üçün tədbirlər görməsini tələb edir (Maddə 54). Çox vaxt qadınlara qarşı zorakılıq hallarında müdaxilə edici sorğu-sual (dindirmə), məsələn, qadınların şəxsi davranışı, geyimi və

şəxsi həyatı ilə bağlı stereotiplərə və fərziyyələrə əsaslanan dəlillər təqdim etmək üçün istifadə olunur. Prokurorlar, qurbanın «pis» xarakteri ilə əlaqəli qərəzli və mühakimə olunan hadisə ilə əlaqəli olmayan hər hansı bir dəlillərə qarşı çıxmağa və qurbanları / şahidləri onlardan qorumağa hazır olmalıdırlar. Eynilə hakimlər də, diqqətin təqsirləndirilən şəxsin təqsirini və ya təqsirsizliyini müəyyənləşdirməkdən daha çox, zərər çəkmiş şəxsin ifadəsinin həqiqiliyinin (etibarlılığının) sorğulanması məsələsinə yönəldildiyi təqdirdə, prosesi monitorinq etməli (izləməli) və müdaxilə etməlidir.

MƏHKƏMƏ HÜQUQU NÜMUNƏSİ:

A-nın AİHM qarşısında Sloveniyaya qarşı işi, cinsi təcavüz hadisəsində cinayət prosesi zamanı prosesual öhdəliklər və hakimin rolu ilə bağlıdır. İşin mahiyyətini təşkil edən məsələ, Y-nin X-ə qarşı qaldırdığı, ərizəçini (o vaxt 14 yaşlı bir qız) cinsi əlaqəyə girməyə məcbur etdiyinə dair iddia ilə bağlıdır. Cinayət prosesində, ginekoloji sübutların hərtərəfli (qəti) olduğu təsbit edilmişdir və X dörd ay ərzində 100-dən çox sual verərək Y-yə qarşı sorğu-sual etmişdir. AİHM, X-ə qarşı açılan cinayət prosesində dövlətin Y-nin şəxsi həyatına, xüsusən də şəxsi bütövlüyünə hörmət hüququ üçün kifayət qədər mühafizəni təmin edib etmədiyini araşdırmışdır. Məhkəmə, X-nin sorğu-sual zamanı verdiyi sualların çoxunun Y-nin ifadəsinə etibar sarsıtmaq (etibarlılığına hücum etmək) və şəxsiyyətini alçaltmaq məqsədi daşıdığı qənaətinə gəlmişdir. Məhkəmə cavabdehin əks-dindirmə hüququnu tanıyarkən, dövlətin cavabdehin hüquqları ilə ərizəçinin şəxsi həyat hüququ arasında müvafiq tarazlığı təmin etmədiyini aşkar etmişdir. Müdafiə tərəfinin şahidin / qurbanın etibarlılığını və doğruluğunu mübahisələndirmək (qarşı çıxmaq) və ifadələrindəki uyğunsuzluqları göstərmək üçün müəyyən səlahiyyətə sahib olduğunu qeyd edərkən, məhkəmə ayrıca “əks-dindirmənin şahidləri qorxutmaq və ya alçaltmaq üçün bir vasitə olaraq istifadə edilməməsi” lazım olduğunu açıq şəkildə bildirmişdir.

Dəlil və prosedur qaydaları həlledici rol oynayırlar, çünki onlar qurbanların etibarlılığını sarsıdan gender stereotiplərini möhkəmləndirə bilər. “Cinayət mühakiməsi sistemindəki dəlillər üzrə prosedurlar və qaydalar elə bir şəkildə gender stereotiplərinin təsirinə məruz qalmışdır ki, bu hal tez-tez məhkəmə məmurları tərəfindən gender baxımdan qərəzli davranışa və ümumilikdə cinayət sistemi tərəfindən qadınlara qarşı ayrı-seçkiliklə nəticələnə bilər. Gender stereotipləri, xüsusilə qadınlara qarşı zorlama və zorakılıq hallarındakı prosedurlara təsir edir.”²¹ Qadınlara zorlanma və cinsi təcavüz iddialarını uydurduqlarına dair yanlış inanca əsaslanaraq cinsi zorakılıq qurbanlarına hüquq sistemi tərəfindən şübhə və inamsızlıqla yanaşılmışdır. Bu fikir yanlış olsa da, müəyyən hüquq sistemlərinə dərin kök salmışdır. Nəticədə, cinsi zorakılıq halları üçün unikal sübut qaydaları hazırlanmışdır. Bu qaydalar cinsi zorakılığın qurbanları ilə bağlı bəzi stereotipləri əks etdirir və müdaxilə edən və əsassız sorğunu və onun “əxlaqı” və “xarakteri” barədə spekulasiyanı asanlaşdırdılar, və beləliklə qurbanın etibarlılığının təsbit edilməsini çox çətinləşdirdilər.

Gender stereotiplərinə əsaslanan və qarşısı alınmalı olan üç sübut qaydaları aşağıdakı məsələləri əhatə edir:²²

Dərhal (təcili) şikayət verilməsi tələbi: cinsi zorakılıqdan şikayət verildiyi vaxt müddəti ilə əlaqəli prosesual və sübut qaydaları və təcrübələri (praktikalari). Bəzi yurisdiksiyalarda, qurbanın iddiasının doğruluğunu sorğulamaq üçün bildiriş (məlumat) verilməsində gecikmədən istifadə edilə bilər. Belə bir tələbin qoyulması, haqqında şikayətin gec verildiyi zorakılıq hallarının real deyil, saxta olması ilə bağlı stereotipləri gücləndirir.

Təsdiqləmə ilə bağlı tələb yalnız qurbanların ifadələrinə əsaslanan məhkumluqları qadağan edir və zərərçəkmiş şəxsin ifadələrinin digər dəlillərlə – istər fiziki, istər məhkəmə-tibbi, istər tibbi, istərsə də digər şahidlərin ifadələri ilə təsdiqlənməsini tələb edən qanuni tələb qoyur. Bu tələb, cinsi zorakılıq

21 Gabriella Knaut, Report of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers, UN Doc. A/66/289 (10 August 2011), para. 46

22 Training Manual for Judges and Prosecutors on Ensuring Women's Access to Justice was developed by a group of national and international experts with support from the Gender Equality Unit of the Council of Europe Secretariat, 2017

qurbanlarına digər zorakılıq cinayətləri ilə müqayisədə daha yüksək sübut yükü (öhdəliyi) qoyur, burada məhkumluq təkcə qurbanın ifadəsi əsasında təmin edilə bilər. Təsdiqləmə tələbi belə bir fərziyyəni ifadə edir ki, qadınlar cinsi təcavüzə məruz qaldıqları barədə yalan söyləyirlər və cinsi zorakılığın necə baş verdiyi və bunun nəyi əhatə etdiyi barədə səhv düşüncəyə əsaslanırlar.

Etibarlılıq problemləri Qurbanın əvvəlki cinsi davranışına əsaslanan etibarlılıq problemləri, qadınların iffətli, əxlaqlı və ya hörmətli olduqları təqdirdə onlara daha çox inanırlar stereotipini əks etdirir. “Bir qadının cinsi reputasiyası ilə həqiqi bir şahid olub-olmaması arasında məntiqi və ya praktik bir əlaqə” olmasa da, bu, “keçmişdə çox tez -tez irəli sürülən bir fərziyyəni, bir kişi ilə cinsi əlaqədə olan bir qadının digər kişilərlə cinsi əlaqəyə razılıq vermə ehtimalının yüksək olduğunu” əks etdirir. Əlaqəsiz olmağına əlavə olaraq, qurbanın cinsi tarixçəsinə aid sübutların qəbul edilməsi zərərçəkmiş üçün qərəzli (zərərli) və potensial olaraq travmatikdir. Bu cür dəlillər zərərçəkəni şübhəli olduğu iddia edilən davranış əvəzinə məhkəmə salonu xaricindəki davranışlarına yönəldərək mühakimə olunmasına gətirib çıxarır.

MƏHKƏMƏ PRAKTİKASI NÜMUNƏSİ:

M.C. Bolqarıstana qarşı işində AİHM qeyd etmişdir: “Qurbanın zorlanmanı necə yaşadığının tədricən daha aydın dərk edilməsi, cinsi zorakılıq qurbanlarının – xüsusilə yetkinlik yaşına çatmamış qızlar – müxtəlif psixoloji faktorlar səbəbindən və ya təcavüzkar tərəfindən şiddətdən qorxduqlarına görə çox hallarda fiziki müqavimət göstərmədiklərini göstərmişdir. “Bütün vəziyyətlərdə fiziki müqavimətlə bağlı sübut tələb etmək kimi cinsi cinayətlərin mühakimə olunmasına sərt yanaşma, bəzi zorlama növlərinin cəzasız qalması və bununla da fərdin cinsi sərbəstliyinin (muxtariyyətinin) effektiv çəkildə qorunmasını təhlükə altına almaq riski təşkil edir.

Hüquq müdafiəsi vasitələri

Qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışını yaxşılaşdırmaq üçün CEDAW Komitəsi Dövlətlərə “adekvat, təsirli, dərhal aid edilən, vahid və zərərin ağırlığı ilə mütənasib” vasitələrin təmin edilməsini tövsiyə edir”²³. Müdafiə vasitələri xüsusi insan haqları pozuntusuna cavab verməyə uyğunlaşdırılmalı, yanlışlıqları həll etməli və dəymiş zərərin əvəzini ödəməlidir. Gender həssaslığı, müəyyən bir vəziyyətdə ən uyğun vasitənin nə olduğunu düşünməyi tələb edir. Hakimlərin (habelə xüsusi müdafiə vasitələri tövsiyə edə bilən prokurorların) xüsusi müdafiə vasitəsinin “konkret halda faktların arxasında ola biləcək nümunələrin və ayrı-seçkiliyin və kənarlaşmanın (marginallaşmanın) aradan qaldırılmasına kömək edib-etməyəcəyini müəyyən edərkən aşağıdakı qısa mülahizələr siyahısından istifadə etmələri faydalı ola bilər”.²⁴

- Tərəf cinsi mənsubiyyət / genderə görə qeyri-mütənasib zərər görmüşdürmü?
- Hansı növ müdafiə vasitələri bu tip diferensial təsir üçün ən yaxşı bərpa vasitəsi ola bilər?
- Zərərin növü nəzərə alınmaqla qurbanın bütövlüyünü bərpa etməyin ən uyğun yolu hansı ola bilər?
- Uyğun bir vasitə seçərkən qurbanın istəkləri nəzərə alınmışdır mı?
- Müdafiə vasitəsi qurbanın məruz qaldığı və müəyyən edilmiş bütün müxtəlif növ zərərlərin əvəzini təmin edəcəkmi? (Məsələn, gender əsaslı zorakılığın qurbanlarının fiziki, cinsi və ya digər zərər formalarına əlavə olaraq çəke biləcəyi psixoloji zərər və ya işlə bağlı ayrı-seçkilik halında gəliri itirdiyini nəzərdə saxlamaq).

Qadınlara qarşı zorakılıqla bağlı cinayət işlərində müvafiq müdafiə vasitələrin müəyyən edilməsi, zorakılığın dinamikasının və zərərçəkənin çəkdiyi zərərin başa düşülməsini tələb edir. “Zərərçəkmişlərin

²³ CEDAW General Recommendation No. 33, para 19(b).

²⁴ e General Law of Victims of Mexico. See Suprema Corte de Justicia de la Nación. Judicial Decision Making with a Gender Perspective: A Protocol, p. 131, from which the checklist is summarised

istək və ehtiyacları çox vaxt məhkəmə prosesinin tələblərinə tamamilə zidd olur” və zərərçəkmiş/sağ qalan şəxslər “sistemin bu sərt sınaqları dəyərli edə biləcək (doğrudacaq) vasitələr təklif etdiyinə” inanırlarsa, çox vaxt rəsmi məhkəmə proseslərində iştirak etməyə daha çox hazır olurlar.”²⁵

İstanbul Konvensiyası müvafiq hüquq müdafiə vasitələrinin müəyyənləşdirilməsində bir sıra vacib mülahizələrə dair rəhbərlik təlimatları təmin edir. Mülki ziyan və cinayət sanksiyalarının həlli yolları bir-birini istisna etməməlidir, bu da Qadınlara Qarşı Zorakılıq qurbanlarının cinayət sanksiyaları ilə paralel olaraq (dövlətin icraçısına qarşı) mülki müdafiə hüququna malik olduqlarını göstərir (Maddə 29). Zərərçəkmişlər vurulmuş ziyanın ödənilməsinə tələb etmək hüququna malikdirlər (maddə 30). Zərərçəkənlər mülki ziyana görə ödəniş almağa dair öz hüquqlarından və ya hüquq müdafiə yollarının necə axtarıldığından xəbərsiz ola bilərlər və bu səbəbdən hüquq mütəxəssisləri hüquqi yardım xidmətlərinə yönləndirmələrlə yanaşı bu yardım variantları haqqında əsas məlumatları təmin etməlidirlər. Ancaq nəzərə alın ki, məişət zorakılığı hallarında təcavüzkarə qarşı pul sanksiyaları əksər hallarda təsirsizdir və maddi cəhətdən ərindən və ya ortağından asılı olduğu təqdirdə qadına mənfi təsir göstərə bilər.

MƏHKƏMƏ HÜQUQU NÜMUNƏSİ:

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qarşısında Airey İrlandiyaya qarşı iş (1979), məişət zorakılığına məruz qalan bir qurbanın, digərləri ilə birlikdə, boşanma prosesi və ya ayrılıq yolu ilə zorakılıq vəziyyətindən xilas olmasını təmin edə biləcək qanuni vasitələrin, yalnız nəzəri və ya xəyali deyil – həssas vəziyyətdə olan qurbanın praktiki müdafiəsinə zəmanət vermək üçün əlçatan və effektiv olması lazım olduğunu göstərmişdir. Müdafiə vasitələrindən effektiv yararlanma imkanı, qurbanın işin mürəkkəbliyi, məhkəmə prosesi ilə tanış olmaması səbəbindən, həm də işdəki emosional iştirakı səbəbindən, qurbanın maraqlarını təmsil etmək qabiliyyətinin azaldılmasına görə qurbana hüquqi yardım göstərilməsini tələb edə bilər.

Mühafizə orderləri

Mühafizə orderləri, məişət zorakılığı hallarında təsirli şəkildə istifadə edilən genderə həssas bir vasitə nümunəsidir. Mühafizə orderləri, təcavüzkarın mütləq şəkildə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməməsi və ya həbs edilməməsi halında, bir çox qurbanların zorakı əlaqələrə son qoymaq istəklərini həll edən mülki vasitələrdir. Təkcə mühafizə orderləri məişət zorakılığı üçün adekvat vasitələr deyildir və ümumikdə ayrılma/boşanma və ya cinayət prosesləri ilə birlikdə istifadə olunurlar. İstanbul Konvensiyasında qeyd edildiyi kimi, mühafizə orderləri “digər məhkəmə proseslərindən asılı olmayaraq və ya onlara əlavə olaraq” mövcuddur və onlar sonrakı məhkəmə proseslərində də tətbiq oluna bilər (maddə 53). Bundan əlavə, mühafizə orderlərini pozan şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb ediləcəklər. Zorakılığa yol verən şəxslər üçün proqramların yaradılması (məsələn, məişət zorakılığı törədənlər və ya cinsi cinayətlər üçün) yaxşı bir təcrübədir və İstanbul Konvensiyasının tələbidir (Maddə 16). Bir çox yurisdiksiyada prokurorlar tələb edə bilər və məhkəmələr təcavüzkarların cəzalarının bir şərti olaraq belə proqramlarda iştirak etmələrini əmr edə bilər. Qeyd edək ki, belə proqramlar cəza kəsilməsi və ya digər qanuni sanksiyalara alternativ olaraq təyin edilməməlidir. Bu cür proqramlar, gələcəkdə şiddətin qarşısının alınması istiqamətində təcavüzkarları müalicə etmək və zorakı olmayan təcrübələri (praktikalari) necə tətbiq etmələrini öyrətmək məqsədi daşıyır. Qəzəbi idarə etmək, münasibətlər haqqında məsləhət vermə və ya narkomaniya və asılılıq müalicəsi kimi digər proqramlarla paralel olaraq təklif oluna bilər, ancaq fərqli müalicə formalarıdır və əvəz edilməməlidir. Düzgün istifadə edildikdə, təcavüzkar üçün proqramlar zorakılıq qurbanlarına təsirli bir alternativ yardım forması ola bilər. Bununla belə, belə proqramlarda iştirak məcburidirsə, hüquq mütəxəssisləri proqramların müəyyən meyarlara cavab verdiyini müəyyən etmək üçün, ən başlıcası isə, onların risk qiymətləndirmələri və qurbanların təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə tədbirləri əhatə etməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar. Bir təcavüzkar belə bir proqrama qatılarkən, “bu, qurbanın zorakılıq edən şəxslə qalmaq və ya onu tərk etmək qərarına təsir edə bilər və ya qurbana yanlış təhlükəsizlik hissi verə bilər.”

25 Judith Lewis Herman. 2005. Justice from the Woman's Perspective. Violence Against Women 2005 11: 571-602, 574-575.

Hökm çıxarılması və hökmlərin icra edilməsi

Qadınlara qarşı zorakılıq hallarında, prokurorlar və hakimlər tələb olunan cəzanın cinayətin ağırlığını əks etdirməsini təmin etməlidirlər. Belə hallarda verilən cəzalar ədalətli, ayrı-seçkiliyə yol verməyən, mütənasib, vahid formalı və uyğunlaşdırılmış olmalıdır. Qeyd edək ki, cəzanın əsas məqsədləri zorakılığın təkrarlanmasının qarşısını almaq, qurbanı qorumaq və günahkarı məsuliyyətə cəlb etmək olmalıdır. Təcavüzkarın reabilitasiya olunması (islah olunması) cinayət üzrə cəza kəsilməsinin əsas məqsədi olmamalıdır. Cəza verilməsi ilə bağlı məhkəmə qərarlarının verilməsi prosedurlarında müxtəliflik var (bəzi Avropa ölkələrində məhkəmə əvvəlcə günahı müəyyən edir, sonra hakimlər təlimat qaydaları üçün hökmdən əvvəlki hesabatlarla istinad edə bilər, digər ölkələrdə isə iki mərhələ birləşdirilir). Buna baxmayaraq, aşağıdakı məsələlər prokurorların və hakimlərin cinayət üzrə cəza kəsilməsi kontekstində düşünə biləcəyi bəzi məqamları əhatə edirlər:²⁶

- Cəzanın artırılmasını əsaslandıran ağırlaşdırıcı hallar varmı? (Bunlara təcavüzkarın qurbanla əlaqəsi daxil ola bilər; cinayətin təkrar olunub-olmaması/təcavüzkarın əvvəllər məhkumluğunun olub-olmaması);
- Zorakılıq törədilən zaman uşaqların orada olub-olmaması; şiddətin ifrat xarakteri və/və ya silahdan istifadə edilib-edilməməsi.)
- Proses zamanı aparılan hər hansı bir risk qiymətləndirməsi, təcavüzkarın yenidən cinayət törətmə ehtimalının olduğunu göstərirmi?
- Təcavüzkar “ilk dəfə” zorakılıq törədən təcavüzkardırmı? Hüquq mütəxəssisləri, məhkəməyə ilk dəfə çıxan bir çox təcavüzkarın keçmişdə zorakılıq tətbiq etdiyini, lakin heç vaxt ittiham olunmadığını bilməlidirlər. Şerti cəza və ya şerti olaraq azadlığa buraxılma ilə bağlı qərarlar verilmədən, təcavüzkarın cinayət əməlləri (məsuliyyəti) üzrə qeydlərə malik olmadığı nəzərə alınmalıdır. Prokurorlar və hakimlər, cinayət törədən şəxsin zorakılıq tarixçəsini müəyyən etmək üçün digər məlumat mənbələrinə müraciət etməlidirlər.
- Cinsi zorakılıq törədən şəxsin xüsusi yurisdiksiyada cəzanın bir hissəsi olaraq cinsi təcavüzkar kimi qeydiyyatı alınması tələb olunur bilirmi?
- Zərərçəkmişə, cəzanın verilməsi ilə əlaqəli şiddətin təsiri haqqında məlumat vermək imkanı verilibmi? Məsələn, hakimlər qurbanların məhkəməyə müraciət etməsinə icazə verə bilərlər və ya qurbanlara təcavüzkarın cəzalandırılması, cinayətin onların özünə və digər ailə üzvlərinə, xüsusən də uşaqlara təsiri və onların hər hansı bir narahatlıqları barədə fikirləri ilə bağlı yazılı bir ifadə verməsinə icazə verə bilərlər.

Prokurorlar qurbanı hökm çıxarılmasını dinləmələri üçün hazırlamalı və ona belə variantları təqdim etməlidir. Hakimlərdən zərərçəkmişin fikrini izləmək tələb olunmur, lakin onun ifadələri təcavüzkarın vurduğu ziyanı məhkəməyə xəbər vermək üçün faydalı ola bilər.

YAXŞI TƏCRÜBƏ:

Bəzi məhkəmələr hakimlərə məişət və cinsi zorakılıq işlərində uyğun cəzanın təyin edilməsinə kömək etmək üçün cəza təlimatları hazırlamışlar. Məsələn, Birləşmiş Krallıqda bu cür təlimatlar hakimin nəzərə almalı olduğu və cəzaya təsir edə biləcək amilləri sadalayır. Təlimatlar tədqiqat və sübutlara əsaslanır və problemə ümumi yanaşmanı və mütəxəssislərin seçimlərini nəzərə alır. Xüsusilə, təlimatların icrası vaxtaşırı nəzərdən keçirilir. İngiltərə və Uelsin Hökm Çıxarılması üzrə Şurası cinsi cinayətlər, məişət zorakılığı və mühafizə orderlərinin pozulması ilə bağlı işlər üçün təlimatlar hazırlamışdır.

Hakimlərin və prokurorların, xüsusən də cinayət işinə cəlb edildikdə (həm də mülki işlərdə, məsələn, müdafiə qaydasının pozulması) hökmlərin icrasına nəzarət edilməsində rolu vardır. Xüsusilə zorakılıqla əlaqədar işlərdə, cəzanın təxirə salınması, həbs edilmə şərtləri və azad edilmə ilə bağlı qərarların qəbul edilməsi, gələcəkdə qurban və ya başqalarına qarşı şiddət riskinin qiymətləndirilməsinin nəticələri nəzərə alınmadan həyata keçirilməməlidir. Bir çox məişət zorakılığı hallarında, məhkəmə araşdırmasının başlanğıc mərhələsində polis tərəfindən bir risk qiymətləndirilməsi aparılacaqdır, lakin bu tapılan nəticələrin yenilənməsi həyati əhəmiyyət kəsb edir, belə ki, bu, ədliyyə sektoru icraçıları (məmurları) arasında koordinasiya tələb edən bir prosesdir.

Hakimlər, xüsusən də sərbəst buraxılma şərtləri ilə bağlı qərar verərkən, təcavüzkarın təhlükəliliyi ilə bağlı mütəxəssislərin hesabatlarına əsaslanırlar. Bir cinayətkar, məsələn, həbsxanadan zərərçəkmiş zərər verməklə bağlı hədələməyə davam edərsə, bu həyati əhəmiyyətli məlumat, həbs cəzasının yenidən nəzərdən keçirilməsində nəzərə alınmalıdır. Təhlükəli cinayətkarlar riskinin idarə edilməsi kontekstində Avropa Şurasının müvafiq konvensiyasında qeyd olunur ki, “çatışmayan məlumatları, anlaşılmaqlıqları və/və ya fərqli qurumlar və müxtəlif növ işçi heyətləri öz aralarında əməkdaşlıq etməli olduqları zaman yarana biləcək, risk səviyyəsinə uyğun cavab reaksiyalarının göstərilməməsini azaltmaq üçün səy göstərilməlidir. Cinayətin yenidən törədilməsi, xüsusən də müvafiq məlumatların paylaşılması və ya əlaqədar tərəflərin düzgün hərəkət etməməsi halında baş verməsi adi bir təcrübə olmuşdur.”²⁷

MƏHKƏMƏ PRAKTİKASI NÜMUNƏSİ:

A. Xorvatiyaya qarşı işdə, AİHM, məişət zorakılığı ilə bağlı AİHK-nın pozulduğunu aşkar etmişdir. A əri tərəfindən məişət zorakılığına məruz qaldıqdan sonra bir sıra məhkəmə işlərinə başlamışdır (üç cinayət işi və dörd kiçik cinayətə görə). Belə işlərin nəticəsi bir neçə mühafizə orderinin verilməsi, məhkəməyə qədərki həbs (müvəqqəti həbs), psixiatrik və psixososial müalicə və həbs cəzası olmuşdur. Sanksiyaların bir qismi tətbiq olunsada, təcavüzkar iki cinayətə görə həbs cəzası çəkməmişdir (bunlardan biri ərizəçini ölümlə təhdid etmək olmuşdur). AİHM, qeyd etmişdir ki, dövlət, eyni şəxs tərəfindən eyni qurbana qarşı törədilmiş bir sıra zorakılıq hərəkətləri ilə əlaqədar müxtəlif cinayət və kiçik cinayət işlərini nəzərə almamaqla, ərizəçinin hüquqlarını lazımi səviyyədə qoruya bilməmişdir və işin tarixçəsinə bütünlüklə baxa bilməmişdir. Bu iş, hüquq sistemi daxilində koordinasiyanın vacibliyini və müvafiq sanksiya təyin edərkən bütün zorakılıq tarixçəsinə və cinayət tarixçəsinə lazımi şəkildə nəzərə almağın vacibliyini göstərir. Məhkəmə hökmlərinin icra edilməsinin və cəzaların çəkilməsinin təmin edilməsində məhkəmə nəzarətinin roluna da diqqət çəkilir.

ABŞ-ın Viskonsin ştatının «Təhlükəsizlik Məsələləri üzrə İstinad Qaydaları»ndan «Dinləmələrdə Təhlükəsizliyi Artırmaq Üçün Addımlar» adlı çıxarış

Əvvəl...	– Ərizəçi üçün cavabdehlərin daxil ola bilmədiyi xüsusi bir giriş qapısı nəzərdə tutmaq; – Silah nəzarəti də daxil olmaqla bütün tərəflər üçün təhlükəsizlik yoxlama məntəqələri təmin etmək; – Ərizəçini məhkəmə zalına və oradan müşayiət etməyi düşünmək. Əgər bütün hallarda bu mümkün deyilsə, ərizəçi və / və ya vəkil tərəfindən müəyyən edilmiş ən yüksək təhlükə hallarını təmin etmək; Ərizəçi ilə cavabdeh arasındakı bütün əlaqələri kəsmək üçün məhkəmə iclasından əvvəl məhkəmənin təhlükəsizliyini təmin etmək. Bütün tərəflərə əlaqə yaratmanın qanun pozuntusu olduğunu xatırlatmaq; – Tərəfləri hər dinləmədən əvvəl, ayrı -ayrı yerlərdə ayrıca saxlamaq; – Davranış gözləntiləri və müvəqqəti məhdudlaşdırma əmrinin pozulmasına görə nə vaxt həbs ediləcəyi barədə təhlükəsizliyi xəbərdar etmək və bütün tərəflərin xəbərdar olmasını təmin etmək; – Ərizəçiyə dəstək üçün kiminsə onu müşayiət etməsinə icazə vermək; və – Müvəqqəti məhdudlaşdırma əmrinin verilməsi zamanı ərizəçiyə və/vəkilə hansı təhlükəsizlik tədbirlərinin mümkün ola biləcəyi və bunları sizin inzibati dairədə necə əldə edə biləcəyiniz barədə məlumat vermək.
Ərzində...	– Ərizəçi ilə cavabdehin məhkəmə zalında ayrı qalması üçün oturmaq hazırlamaq. Məsələn, dinləmə zamanı tərəflər arasında məhkəmə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi; – Ərizəçini və cavabdehi oturmaqda əyləşdirmək lazımdır ki, ərizəçinin cavabdeh tərəfindən gözlə izlənilməsinə və ya qorxudulmasını minimuma endirmək üçün ərizəçi ilə göz teması qura bilməsin; – Məhkəmə zalında davranışa nəzarət etmək. Araşdırma ilə əlaqəli olmayan suallar vermək, ifadə verərkən ərizəçiyə müdaxilə etmək, ərizəçini dinləməyə aid olmayan davranışlarda ittiham etmək, ərizəçidən cavabdehin və ya uşaqlarının yanına qayıtmasını xahiş etmək, ərizəçinin cavabdehi hələ də sevdini soruşmaq və ya ərizəçinin şəxsi məlumatlarını açmaq kimi taktikaları dayandırın; – Cavabdehin ərizəçinin ünvanını istəməsinə və ya ərizəçinin ona məlumat verməsinə icazə verməyin; – Ərizəçiyə ifadə verərkən hakimə və ya məhkəmə komissarına baxmağı öyrədin; və – Bu pozuntuların məhkəmə daxilində və ya məhkəmə zalından kənarda olub-olmamasından asılı olmayaraq, müvəqqəti məhdudlaşdırma (qadağan etmə) əmrinin və ya sərəncamının pozulmasına görə qanuni cəzaların olduğu barədə tərəflərə təsir göstərin.
Sonra...	– Zalı tərk edərkən vaxt növbəsi ilə getmələrini təşkil edin, əvvəlcə qurban getsin. Yüksək riskli hallarda qurbanı avtomobilə müşayiət edin; – Cavabdehdən, ailəsindən və dostlarından dinləmədən sonra ən azı 15 dəqiqə gözləmələrini xahiş edin; və – Cavabdehi gözləyərkən onu izləmək; cavabdehə nə vaxt tərk edib gedə biləcəyi barədə məlumat verin.

Modul IV – İşlərin təhlili

Bu fəsil, yuxarıda qaldırılan əsas məsələləri, xüsusən də milli məhkəmələr tərəfindən necə həll edildiyini açıqlayan, bu sahədə tətbiq olunan milli işlərin (məhkəmə) nümunələri ilə doldurulmalıdır.

İşlərin təhlili – Qısnama

Cinayətin mexanizmi

(Bir şəxs (həyat yoldaşı) 2019-cu il yanvarın 19-dan 2021-ci il fevralın 19-dək arvadını və iki azyaşlı qızını sistemativ şəkildə zorakılığa məruz qoymuşdur). Üç epizod müəyyən edilmişdir.

1. Bir epizodda psixoloji zorakılıq ailə üzvlərinin həyatına qarşı birbaşa təhdidlər nəticəsində törədilmişdir. (onları altıncı mərtəbədə atmaqla hədələmək, paraşüt alıb-almadıqlarını soruşmaq və onu almalarını tələb etmək; həyat yoldaşını və qızlarını havada uçacaqları ilə hədələmişdir; və yoldaşı yerdə gəzməyəcəkdir deyər bildirmişdir);
2. Digər epizodlarda, psixi zorakılıq (psixoloji təcavüz), onlar üçün müəyyən bir təhlükə (həyatda nə qədər sürüşkəndirsə, siz sürüşüb bir-birinə çırpıla bilərsiniz) barədə ikimənalı xəbərdarlıqlar formasını almışdır;
3. Üçüncü epizodda qorxunc bir atmosfer yaratmaq üçün psixi zorakılıq (psixoloji təcavüz) istifadə edilmişdir (təqib etmə, mobil telefon ilə video çəkmə, qışqırma, təhqirlər etmə, soyuducuda yeməyi zədələmə, həyat yoldaşının iş yerində oğurluq etdiyi barədə yalan xəbər verməsi və beləcə o, (qadın) işini itirəcəkdir, o və qızları birlikdə ac qalacaqdır).

Birinci instansiya və apellyasiya instansiyasının qərarları eyni olmuşdur – psixi zorakılıq (psixoloji təcavüz) qısnama (şəxsə qarşı zorakılığın törədilməsi) kimi qəbul edilmişdir

- Kassasiya şikayəti verildikən məhkum şəxs müəyyən edilmiş faktlarla və hərəkətlərinin zorakılıq kimi qiymətləndirilməsi ilə razılaşmır.
- Onun fikrincə, onun hərəkəti cinayət təhlükəsi ilə xarakterizə olunan cinayət tərkibinə uyğun gəlmir, təhdidlər real deyil.
- Bu, boşanmaq istəyən insanların ailə münasibətləridir. Və məhkəmələr bunu psixoloji zorakılıq kimi qəbul etmişlər.

Auditoriya iştirakçıları üçün tapşırıq: Zəhmət olmasa, əvvəlki hissədə müzakirə olunan prinsipləri nəzərə alaraq məhkəmə qərarlarının düzgün və ya yanlış olması barədə motivasiya verin.

ALI MƏHKƏMƏNİN QƏRARI:

Bütün hallar göstərir ki, məhkum edilmiş şəxs sistemli hərəkətləri ilə qəsdən öz həyat yoldaşı və qızları üçün çətin həyat şəraiti yaradaraq qorxu və nəzarət mühiti yaratmağa çalışmışdır.

Onun belə hərəkətləri yalnız boşanmaqda olan şəxslər arasındakı fikir ayrılığı və münaqişə kimi şərh edilə bilməz.

Onun bu hərəkəti təhlükəlidir və cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Ümumi mənada, belə bir hərəkət, qorxudan istifadə edərək intim tərəfdaşın və qızlarının fəaliyyətinə təsir etmək və nəzarət etmək üçün psixoloji təzyiqdən istifadə edildiyi məişət zorakılığı anlayışına uyğun gəlir.

Bu işdə son qərar üçün istifadə edilən dəlillər şahidlərin ifadələri, bir mütəxəssisin izahatları idi.

Məhkəmənin daxili mühakiməsi üçün çox vacib məlumatlar, əvvəllər məhkum edilmiş şəxsin evdəki ləyaqətsiz davranışı haqqında polisdən alınan məlumatlar idi (yetkinlik yaşına çatmamış qızlarını psixoloji travmaya məruz qoymuşdur, onları alçaltmışdır, dostları ilə görüşmələrinə icazə verməmişdir, arvadını qızları ilə birlikdə alçaltmışdır).

Ayrıca, məhkumun işindən əldə edilən xüsusiyyət, onun münaqişəli olduğunu və dəfələrlə digər işçilərlə qarşıdurma yaratdığını göstərir, və o, yalnız başqalarını günahlandırmağa çalışır.

Auditoriya iştirakçıları üçün tapşırıq: Sizin fikrinizcə, bu halda hansı sübut standartları tətbiq olunmalıdır? Toplanan sübutların məqbuluğunun və yetərliliyinin tanınması üçün hansı meyarlar tətbiq olunmalıdır? Cinayət məsuliyyəti üçün yetərli saymaq üçün hansı hərəkət elementləri sübut edilməlidir?

ALI MƏHKƏMƏNİN QƏRARI:

Məhkəmə, məhkumun belə hərəkətinin (psixi zorakılığın) təhlükəli olduğunu, uzun müddət davam etdiyini (sistemli olduğunu), zərərçəkənlərin daimi qorxu və daimi nəzarət altında yaşadıklarını, buna görə də bu, ailə münaqişəsi olması və uşaqların tərbiyə edilməsi formasını aşıb keçdiyini müəyyən etmişdir.

Modul V – Məişət zorakılığı halları ilə işləməyin psixoloji aspektləri

Bu modul, təcavüzkarların və qurbanların əsas xüsusiyyətlərini, eyni zamanda qurbanlar üçün məişət zorakılığının nəticələrini müzakirə etmək məqsədi daşıyır. Bölmə məişət zorakılığı halları ilə işləyərkən ikinci dərəcəli zərər çəkmə və prosedur üzrə ədalət prinsiplərinə ümumi baxışla başa çatır. Bu bölmə, məişət zorakılığı və psixopatologiyalarla əlaqədar psixoloji araşdırmanın əsas nəticələrini təqdim etmək üçün elmi və klinik sənədlərə malik olan bir psixoloq (və ya digər mütəxəssis) tərəfindən əhatə olunmalıdır. Bu bölmə, hakimlərə məişət zorakılığının ciddiliyini və məişət zorakılığında iştirak edən şəxslərin xüsusiyyətlərini anlamaqla və öz şəxsi inanclarının və münasibətlərinin onların cavab reaksiyalarına necə təsir edə biləcəyini düşünməyə kömək etmək üçün təlimçilərə vasitələr (alətlər) verməlidir. Bölmə, təlimçilərin öz təlimlərində istifadə edə biləcəyi bir sıra təklif olunan fəaliyyətləri də ehtiva edir. Təlimlər zamanı iştirakçılara paylanacaq müvafiq təlimatlar bu materialın son hissəsinə daxil edilmişdir.

Bu bölmə üç mövzudan ibarətdir: (1) *Məişət zorakılığının risk faktorları: tipik qurbanın və təcavüzkarın psixoloji xüsusiyyətləri*, (2) *məişət zorakılığının psixoloji nəticələri* (3) və *təkrar zorakılığa məruz qalma və prosessual ədalət*.

Məişət zorakılığının risk faktorları: tipik qurbanın və cinayətkarın psixoloji xüsusiyyətləri

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT

Bölmə, təcavüzkarın və qurbanın xüsusiyyətləri ilə əlaqəli əsas faktlarla əlaqədar doğru yanlış tipli bir viktorina (sorgu-sual) ilə başlaya bilər. Bu viktorina sonra müzakirə olunmalıdır.

- Təcavüzkarlar və qurbanlar haqqında ən çox yayılmış yanlış fikirlər hansılardır?
- Onlar hakimin qərarına necə təsir edə bilərlər?
- Təcavüzkarlar və qurbanların xüsusiyyətləri ilə bağlı elmi araşdırmaların nəticələri nələrdir?

Psixoloji araşdırmalar sübut edir ki, təcavüzkarlar aşağıdakı psixoloji xüsusiyyətlərlə təsvir edilə bilər:

- **Alkoqol və/və ya narkomaniya** (adətən alovlandırıcıdır, amma səbəb kimi deyil) (Kyriacou et al., 1998; Oyunbileg et al., 2009)
- Son dərəcə sahibslənmə hissi və əsassız qısqanclıq (Bartol və Bartol, 2017)
- İrrasional və impulsiv (Bartol və Bartol, 2017)
- Asanlıqla məyus olan, təcavüzkar (Barnavi, 2015)
- Zəif ünsiyyət bacarıqları (problemləri həll etmək əvəzinə zorakılıq etmə) (Bartol & Bartol, 2017)
- Ənənəvi gender rolllarına və gender stereotiplərinə inanması (Serrano-Montilla və digərləri, 2020)
- Validəylər arasında məişət zorakılığına şahidlik etmişdir (Castro və digərləri, 2017, Clare və digərləri, 2020)
- Uşaqlıq dövründə fiziki cəzalanma təcrübəsi yaşamışdır (Castro et al., 2017)
- Psixi pozğunluqlar (Rasoulilian et al., 2014)
- İntihar düşüncələri (Maties və digərləri, 2020)

Bəzi mütəxəssislər küçədə baş verən zorakılığın ümumiyyətlə rəşional və təsirli olduğunu, ailə zorakılığının isə əsasən qeyri-rəşional (məntiqsiz) olması fikrini irəli sürdülər. Bundan əlavə, məişət zorakılığı, ümumiyyətlə, təcavüzkarların ünsiyyət bacarıqlarının zəif olması ilə əlaqədardır. Danışqlar və ya ümumi ünsiyyət bacarıqları ilə niyyətlərinə nail ola bilməyən ərlər, niyyətlərinə çatmaq üçün fiziki təcavüzə – itələmək, sille vurmaq və döymək kimi üsullara daha çox müraciət edirlər. Bu, xüsusilə arvadların ərlərindən daha çox nitq qabiliyyətinə malik olduqda, daha savadlı və ya daha yaxşı iş yerlərinə sahib olması halında baş verir.

Təcavüzkarların demoqrafik xüsusiyyətləri:

- **Aşağı təhsil səviyyəsi** (*Rasoulıan et al., 2014; Castro et al., 2017*)
- Aşağı gəlirlilik (*Barnavi, 2015*)
- Sosial-iqtisadi vəziyyətin aşağı səviyyəsi (*Moreira & Pinto da Costa, 2020*)
- Əmək fəaliyyəti (Məşğulluq) (*Castro və digərləri, 2017*)
- Hərbi peşəsi (*Barnavi, 2015*)
- Xroniki xəstəliklər (*Barnavi, 2015*)
- Siqaret çəkmə (*Barnavi, 2015*)

Bəzi tədqiqatçılar (məsələn, Stonienė et al., 2012) düşünülər ki, aşağı sosial-iqtisadi vəziyyətin özü deyil, məhz onların aşağı təhsili, aşağı gəliri və buna görə də aşağı sosial-iqtisadi statusunun utanc verici olması, kişilərin özünü dəyərləndirməsinin aşağı olmasının əsas səbəbidir. Onlar aşağı mənlilik şüurunu gizlətməyə və onu kompensasiya etməyə çalışaraq məişət zorakılığından istifadə etməyə başlayırlar. Bu vəziyyətdə məişət zorakılığının əsas məqsədi kişilərin kişilik mövqeyini bərpa etməkdir (Stonienė və digərləri, 2012).

Psixi pozğunluqlara bəzi təcavüzkarlarda rast gəlinir. Ən ümumi olanlar bunlardır:

- Depressiya
- TSSB (posttravmatik stress pozuqluğu)
- Antisozial Şəxsiyyət pozuqluğu
- Sərhəd Tip Şəxsiyyət pozuqluğu

Birinci iki psixi pozuqluq (depressiya və TSSB), bəzi hallarda zorakılığa səbəb ola biləcək aşağı özünə hörmətlə sıx əlaqədardır, belə ki, ikinci ikisi isə (antisozial və sərhəd tip şəxsiyyət pozuqluqları) daha çox impulsivlik və qəzəbin idarə edilməsindəki çətinliklər ilə əlaqədardır. Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, bu xüsusiyyətlər (impulsivlik, aşağı hirs idarəetmə və aşağı özünə hörmət) hər ikisi də məişət zorakılığına səbəb ola bilər.

Psixoloji araşdırmalar qurbanların aşağıdakı psixoloji xüsusiyyətlərlə təsvir edilə biləcəyini sübut edir:

- Mazoxist – şüurlu və ya şüursuz şəkildə zorakılığa səbəb olur (*Bartol və Bartol, 2017*)
- Aşağı özünə hörmət (*Bartol və Bartol, 2017*)
- Passiv, asılı, itaətkar
- Utancaq, narahat (*Bartol və Bartol, 2017*)

Digər tərəfdən, qurbanın xüsusiyyətlərinin digər qrupuna digər psixoloji tədqiqatlarda rast gəlmək olar. Bu qurbanlar münasibət əlaqəsində daha yüksək gücə sahibdirlər (*Barnavi, 2015*). Bu o deməkdir ki, onlar öz ortaqlarından daha yaxşı nitq qabiliyyətinə və sosial bacarıqlara sahibdirlər, daha yaxşı işlərə və daha yüksək sosial statusa malikdirlər. Bundan əlavə, münasibətlərdə müxtəlif geri çəkilmə üsullarından istifadə etməyə meyllidirlər (susqunluq, hərəkətsizlik).

Qurbanın demoqrafik xüsusiyyətləri:

- Yaş baxımından geniş spektrin əhatə olunması. Bəzi ölkələrdə qurbanın yaşı ilə məişət zorakılığı arasında heç bir əlaqə tapılmasa da (Berrios və digərləri, 1991), digər ölkələrdə gənc qadınların məişət zorakılığı ilə qarşılaşma ehtimalı daha yüksək olmuşdur. Türkiyədə bütün ölkəni əhatə edən geniş bir araşdırma, fiziki və cinsi şiddətin yaşla mütənasib şəkildə (45-59 yaş qrupu, 47.9%) artdığını göstərir, ancaq son 12 ay nəzərə alındıqda gənc qadınların (15-24 yaş) qrup, 21.0%) digər yaş qruplarından daha çox şiddətə məruz qaldığını göstərir (Sen & Bolsoy, 2017).
- Etnik azlıq (Matias et al., 2020).
- Hamiləlik (xüsusilə arzuolunmaz). Qadınların hamiləliyi dövründə kişilərin daha çox qoruyucu və diqqətli olduqlarını fərz etsək də, araşdırma məlumatları bunun əksini göstərir. Hamiləlik dövründə məişət zorakılığı yüzdə 250%-ə qədər artır. Bir neçə amil vacib ola bilər. Əgər tərəfdaşlar aşağı sosial – iqtisadi statusa aiddirsə, ailənin yeni üzvünün gəlməsi maliyyə ilə bağlı əlavə gərginlik yarada bilər. Bundan əlavə, özünü dəyərləndirməsi aşağı olan kişilər, qarşıdan gələn atalıq rolu ilə bağlı güclü həyəcan (narahatlıq) keçirə bilər və bunu məişət zorakılığı şəklində ifadə edə bilərlər (Berrios və digərləri, 1991; Bacchus və digərləri, 2006; James və digərləri, 2013).
- Aşağı təhsil səviyyəsi (Bohn et al., 2006; Rasoulia et al., 2014). Bəzi araşdırmalar qurbana çevrilməkdə qurbanın təhsilinin aşağı səviyyədə olmasının özü deyil, məhz aşağı gəlir səviyyəsinin daha vacib olduğunu iddia edir (Bohn və digərləri, 2006). Bunu iki cür izah etmək olar. Birincisi, özünü təmin edə bilməyəcəyini və müstəqil yaşayacağını düşünməyən qadınlar ümumiyyətlə zorakı münasibətlərdə qalırlar. Baxmayaraq ki, aşağıdakı məlumatlar bunun əksini sübut edir. İkincisi,
- Adətən öz ortaqlarından maliyyə baxımından asılı deyillər (7 %) (Berrios et al., 1991).
- Fiziki və ya ruhi xəstəliklər (Rasoulia et al., 2014).
- Ögey övladlara sahib olmaq (Hüseyn və digərləri, 2020).

Qeyd etmək vacibdir ki, bəzi tədqiqatlar bu psixoloji və demoqrafik xüsusiyyətləri təsdiq edir, bəziləri isə yox. Bəzi tendensiyalar olsa da, təcavüzkarlar və ya zorakılıq edilən şəxslər üçün tipik psixoloji profilər hazırlamaq çox çətindir. Bunun əvəzinə tipologiya vədərici olmuşdur. Holtzworth-Munroe və Stuart (1994) məişət zorakılığı törədənərlə bağlı bir çox müxtəlif tipologiyaları nəzərdən keçirmişlər və döyməklə təcavüz edən üç növ şəxslərin fərqləndirilə biləcəyi qənaətinə gəlmişlər:

1-ci Tip (yalnız ailədə döyməklə təcavüz edənlər):

- Ümumiyyətlə qeyri-adekvat, başqalarından asılı olan passiv kişilər
- İfade olunmuş psixopatologiya yoxdur
- Yalnız ailədə zorakı münasibət göstərir
- Ən az şiddətli zorakılıqdan istifadə edir, əksəriyyəti fiziki zorakılıqdır (adətən emosional və ya cinsi zorakılıq tətbiq etmir)
- Döyən təcavüzkarların nümunələrinin 50%-ə qədərini təşkil edir

2-ci Tip (disforik/sərhəd tip meylli döyən təcavüzkarlar):

- Depressiyaya düşmüş, sıxıntılı, emosional olaraq dəyişkəndir
- Şəxsiyyət pozğunluqlarının və psixopatologiyaların göstəricilərini nümayiş etdirir
- Psixoloji və cinsi zorakılıq da daxil olmaqla orta və şiddətli qadın zorakılığı ilə məşğul olur
- Şiddət ilk növbədə ailəyə aiddir, baxmayaraq ki, bəzi əlavə ailə zorakılığı və cinayətkar davranışlar aşkar ola bilər
- Sərhəd tip və şizoidal şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə, alkoqol və narkomaniya problemlərinə sahib olur
- Döyən təcavüzkarların nümunələrinin təxminən 25%-ni təşkil edir

3-cü Tip (ümumilikdə şiddətli/antisosial döyən təcavüzkarlar)

- Antisosyal, cinayətə meylli və ayrı-ayrı vəziyyətlərdə şiddət göstərən
- Çox güman ki, spirt və/və ya narkotikdən sui-istifadə edir
- Psixoloji və cinsi istismar daxil olmaqla orta və şiddətli ailə zorakılığı ilə məşğul olur.

- Ümumilikdə, demək olar ki, hamıya qarşı daha çox davakarlıq edir
- Çox güman ki, antisosial şəxsiyyət pozğunluğu və ya psixopatiyası var
- Döyən cinayətkarların nümunələrinin təxminən 25%-ni təşkil edir

Müəlliflər belə bir fikir irəli sürürlər ki, zorakı ərlərin müxtəlif alt tiplərinin bir-biri ilə müqayisə edilməsi və hər bir zorakılıq edən kişinin zorakılıq göstərməyən kişilərdən nə ilə fərqləndiyinin təyin edilməsi, nikahdaxili zorakılığın başa düşülməsini yaxşılaşdırır və zorakılıqla nəticələnən müxtəlif əsas prosesləri müəyyənləşdirməyə kömək edə bilər. Üstəlik, tipologiya müalicənin effektivliyinin artmasına və nəticədə xəstələrin müalicələrinin uyğunlaşdırılmasına gətirib çıxara bilər (Holtzworth-Munroe & Stuart, 1994).

Məişət zorakılığında digər amillər də vacibdir. “Moreira və başqaları” işi (2020) cinayətkarın və qurbanın psixoloji və demoqrafik xüsusiyyətləri ilə birlikdə məişət zorakılığına töhfə verən münasibətlərin problemlərini və icma – cəmiyyətlə bağlı faktorları göstərir.

Münasibətlərdəki problemlər:

- mənfi qarşılıqlı əlaqələr
- ağır stress (məsələn, aşağı gəlir)
- güc tarazlığının olmaması (təcavüzkar öz nəzarətini həyata keçirir)
- icma və cəmiyyətlə bağlı amillər:
- vahid və təhlükəsiz cəmiyyət deyil
- zorakı və nizamsız qonşuluqlar (məhəllələr)
- qadınlara qarşı zorakılığı dəstəkləyən sosial normalar
- məişət zorakılığına qarşı yüngül və ya heç bir cəzanın olmaması

VIKTORINA (SORĞU-SUAL)

Qadının hamiləliyi zamanı zorakılıq epizodlarının sayı adətən azalır.	DOĞRU	YANLIŞ
Ümumiyyətlə məişət zorakılığı bir dəfə baş verir - təcavüzkarlar sonradan yaşadıkları günahlar üzündən davranışlarını təkrarlamırlar.	DOĞRU	YANLIŞ
Ailədə yalnız maddi cəhətdən asılı ola bilən qadınlar zorakılığa məruz qalırlar.	DOĞRU	YANLIŞ
Əri ilə müqayisədə daha yüksək sosial statusa malik olan qadınlar məişət zorakılığına məruz qalmırlar.	DOĞRU	YANLIŞ
Məişət zorakılığı yalnız alfa kişilər arasında yayılmışdır – sakit, passiv kişilər öz tərəfdaşlarına zorakılıq etmirlər.	DOĞRU	YANLIŞ
Məişət zorakılığı hər hansı bir fiziki xəstəliklə əlaqəli deyil.	DOĞRU	YANLIŞ
Evdə zorakılığa məruz qalan uşaqlar özləri heç vaxt məişət zorakılığı törədən təcavüzkarlara çevrilmirlər.	DOĞRU	YANLIŞ
Əksər hallarda təcavüzkar öz davranışını dəyişir və məişət zorakılığını özü dayandırır.	DOĞRU	YANLIŞ
Məişət zorakılığı zorakılıq edən şəxslərin və zorakılığa məruz qalanların şəxsiyyətlərinə aid məsələdir – sosial və ya mədəni amillərin əhəmiyyəti yoxdur.	DOĞRU	YANLIŞ
Gənc, təcrübəsiz qadınlar digər yaş qrupları ilə müqayisədə ən çox zorakılığa məruz qalanlar arasındadırlar.	DOĞRU	YANLIŞ

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT: ZORAKILIQ İŞİNİN TƏHLİLİ

Milenanın hazırda iki qızı var. Böyük qızın 25 yaşı var və ayrı yaşayır. Kiçik qızın 16 yaşı var və hələ də valideynlərinin yanında qalır. Milena kiçik bir mağazada işləyir və dediyi kimi “bütün gün ərzində özünü xoşbəxt hiss etməyən müştərilərlə” məşğul olmaq məcburiyyətindədir. İşdə danışmağa məcbur olduğu Litva dili səbəbiylə həmişə özünü çox yorğun hiss edir, özünü rahat hiss etməsə də bunu etməyə məcbur olur. Əri Valeri yük maşını sürücüsü işləyir və adətən evdə olmur. O, sonra evə qayıdır, həyat yoldaşının evi idarə etməsindən narazıdır. Otaqlar ümumiyyətlə tozludur, soyuducu boşdur və yemək “yaxşı deyil”. O, Milenanın böyük qızı ilə çox vaxt keçirdiyini görür. Demək olar ki, hər gün onu ziyarət edir və ya mənzilə qulluq etmək əvəzinə uzun müddət telefonla danışır. Bundan başqa, bir neçə ay əvvəl kiçik qızı özünü homoseksual olaraq göstərdi və qız sevgilisi ilə onları tanış etdi. Valeri bu xəbərdən çox qəzəbləndi və o, hesab edir ki, qızının homoseksuallığı əsasən həyat yoldaşının günahıdır. O, ailəni pulla təmin etməklə məşğul olarkən, həyat yoldaşı qızlarına düzgün tərbiyə verməmişdir. Bundan başqa, Onun Milenanın başqası ilə görüşməyə başladığı barədə ciddi şübhələri vardır. Sonra Valeri şübhələrini və narazılığını bildirir, Milenanın reaksiyası ümumiyyətlə çox emosional və ağır olur. O, onu evdə olmamaqda, ona kömək etməməkdə, emosional baxımdan uzaqlaşmaqda, qəzəblənməkdə və s. günahlandırır.

Milenanın kiçik qızı anasını “son dərəcə manipulyasiya edən, nəzarət edən və münaqişəli” biri kimi təsvir edir. Deyir ki, anası “zəif nöqtələrinizi və sizi necə pis incitməyi bilir”.

Bu qarşıdurmalardan birində polisə müraciət edən şəxs elə onların öz qızı idi. O, söyləyir ki, valideynləri mətbəxdə idilər və spirtli içki içirdilər. Adətən onlar bunu etməzlər, amma şənbə günü axşam idi və atası bir neçə həftəlik səfərdən yeni gəlmişdi. Əvvəlcə təsadüfən danışdılar, amma birdən hər ikisi çox emosional oldu və qışqırmağa başladılar. O, (qızı) onları sakitləşdirmək üçün mətbəxə gəldi və atasının əlləri ilə anasını necə silkələdiyini və divara doğru ona möhkəm bir yumruq vurduğunu gördü. Anası yıxıldı və yerindən tərpənmədi. O, yenidən otağına qaçdı və polisə müraciət etdi. Valeri polis tərəfindən tutularaq barəsində cinayət işi açılıb.

Valeri məhkəməyə gələndə, o, bütün ittihamlarda özünü təqsirli bilmədiyini bildirmişdir.

Bu işdə siz hakimsiniz:

1. Milena və Valerinin işi məhkəməyə verilmişdir. İttiham üçün 5 şahid var: qızı Milena, 2 polis məmuru və həkim. Müdafiə üçün yeganə şahid Valeridir. Ancaq son anda Milena məhkəmə proseslərində iştirak etməkdən və ifadə verməkdən imtina edir.
 - Zərərçəkmişin məhkəmə prosesində iştirakdan imtina etməsinə əsaslanaraq necə reaksiya verərdiniz?
 - Milenanın məhkəmədə ifadə verməsini asanlaşdırmaq üçün nə edə bilərdiniz?
 - Milenanın məhkəmə proseslərində iştirakdan imtina etməsini psixoloji baxımdan necə izah edərdiniz?
2. Nəhayət, Milena fikrini dəyişir və məhkəmə proseslərində iştirak etməyi və ifadə verməyi qəbul edir. Valerinin ittiham olunduğu cinayətləri törətdiyinə əmin olmaq üçün bütün şahidlərdən dəlillər eşitdiniz və məmnun qaldınız. Siz hökm çıxarılmasına görə işi təxirə salmışız.
 - Valeriyə hökm verərkən hansı amilləri nəzərə alardınız?
 - Valeriyə hökm verməyə əlavə olaraq başqa bir şey də edə bilərsinizmi?
3. Təcavüzkarın (Valeri) psixoloji və demoqrafik xüsusiyyətləri nələrdir? O, döyməklə təcavüz edən şəxslərin hansı növünə aiddir? Qurbanın (Milena) psixoloji və demoqrafik xüsusiyyətləri nələrdir? Məişət zorakılığı davam edəcəkmi?
- 4) Bu hal gündəlik təcrübənizə nə dərəcədə xarakterikdir? Əgər belə deyilsə, tipik hal hansıdır?

Məişət zorakılığının psixoloji nəticələri

Bölmə, qurbana məişət zorakılığının psixoloji/psixiatrik nəticələri ilə əlaqəli əsas faktlarla bağlı doğru – yanlış tipli viktorina ilə başlaya bilər. Bu viktorina sonra müzakirə olunmalıdır.

- Məişət zorakılığının qurbana təsiri ilə bağlı hansı yanlış fikirlər daha çox yayılır?
- Məişət zorakılığı keçirmiş zərərçəkmişin davranışından gözləntilər nələndir?
- Bu gözləntilər və yanlış fikirlər hakim qərarına necə təsir edir?
- Məişət zorakılığı qurbanının normal və ya anormal davranışı nədir? Bütün qadınlar eyni dərəcədə təsirə məruz qalırmı?

VIKTORINA (SORĞU-SUAL)

Məişət zorakılığına məruz qalan qadınlar çox üzgün və gözüyaşlı görünürlər - sakit və ya qəzəbli görünürlərsə və ya başqa cür olsalar, hadisə haqqında yalan danışirlar.	DOĞRU	YANLIŞ
Bir qadın məhkəmə prosesində iştirak etməkdən imtina edərsə və ya ifadə verməzsə, məişət zorakılığı haqqında yalan danışmış olmalıdır.	DOĞRU	YANLIŞ
Məhkəmədə çox emosional hərəkətlər edən qadınlar məişət zorakılığını özləri təhrik etmiş olmalıdırlar.	DOĞRU	YANLIŞ
Məişət zorakılığında köməksizlik (çarəsizlik) deyilən bir şey yoxdur – təcavüzə məruz qalan şəxs hər zaman zorakı vəziyyətdən qaça bilər.	DOĞRU	YANLIŞ
Zorakılığa qarşı reaksiya döyüşmə, qaçma və ya donma ola bilər.	DOĞRU	YANLIŞ
Depressiya, təkrarlanan məişət zorakılığına qarşı ümumi bir reaksiyadır.	DOĞRU	YANLIŞ
İntihar etmə düşüncələri həm təcavüzkarlar, həm də zorakılığa məruz qalan şəxslər üçün adi haldır.	DOĞRU	YANLIŞ
Məişət zorakılığının digər böyük travmalarla müqayisədə daha az mənfi nəticələri var. məsələn. müharibə travması	DOĞRU	YANLIŞ

Məişət zorakılığı, hər hansı digər zorakılıq hadisəsi kimi, qurban üçün zərərverici fiziki və psixoloji nəticələr verə bilər. Tibbi və davranış problemləri qurbanların yüzdə 72%-i, psixiatrik/psixoloji problemləri ən az yüzdə 58%-i yaşayır (Barnavi, 2015). Araşdırmaların əksəriyyəti məişət zorakılığının başlıca olaraq (1) stereotiplərə görə (məsələn, məişət zorakılığının qurbanı belə bir cavab reaksiyasına təhrik etmək üçün səhv bir şey törətmişdir) son dərəcə travmatik olduğu fikrini vurğulayır və (2) bu, təhlükəsiz olması lazım olan bir yerdə, qayğı göstərməli olan insanlarla olur. Bu səbəbdən məişət zorakılığı qurbanları güclü utanc, günahkarlıq və qorxu hissləri yaşayır. Uzun müddətli mənfi duyğular müxtəlif psixi pozğunluqlara səbəb ola bilər. Bartol və Bartol (2014) göstərir ki, bəzi qurbanlar, zorakılıqdan asılı olmayaraq, heç bir sindrom və ya psixi sağlamlıq problemi nümayiş etdirmirlər, lakin yenə də qurbanların əksəriyyəti ən azından bəzi psixoloji pozğunluqlar yaşayırlar. Ən çox yayılanlar bunlardır:

- TSSB (qurbanların 45%-ə qədərini yaşadığı təcrübə) (Flury, 2010)
- Depressiya (37-52.2%) (Fahmy, Rahman, 2008)
- Həyəcan (narahatlıq) pozğunluqları (46-69.2%) (Fahmy, Rahman, 2008)
- Psixosomatik şikayətlər (baş, bel, döş və qarın ağrısı, mədə-bağırsaq pozulmaları)

- Yemək və yuxu pozğunluqları
- Narkomaniya
- İntihar meyli

Qeyd etmək lazımdır ki, psixi pozuntularla bağlı məlumatlar araşdırmanın aparıldığı ölkədən və qurbanlardan soruşulan suallardan asılı olaraq dəyişsə də, faiz dərəcəsi olduqca yüksək olaraq qalır. Bütün bu psixi nəticələr ciddi və uzunmüddətlidir, çünki məişət zorakılığı təkcə fiziki deyil, həm də psixoloji travma kimi qiymətləndirilməlidir.

Travma zamanı beyin sağ qalma rejiminə keçir. Amigdalanın aktivləşdirilməsi uçma, döyüşmə və ya donma reaksiyalarını işə salır, buna görə də məişət zorakılığına reaksiya şəxsdən və vəziyyətdən asılı olaraq fərqli ola bilər. Bəziləri məişət zorakılığına şiddətli qəzəblə reaksiya verir və dava etməyə başlayırlar (dava cavabı), digərləri qorxu ilə (qaçırırlar və ya gizlənirlər və ya təcavüzkarı sakitləşdirməyə çalışırlar), bəziləri isə donur və heç nə etmirlər. Bəzi qurbanlar travmaya bəzən “bədəninə tərk etmək” kimi izah edilən psixoloji ayrılma fenomeninə cavab verərkən, digərləri gücsüz və tamamilə passiv olduqları “donmuş qorxu” vəziyyətini təsvir edirlər. Travmaya cavab olaraq insanların gözlənilməz şəkildə reaksiya verə biləcəyini görmək olar, digər tərəfdən güclü və gözlənilməz bir reaksiya anormal hadisələrə normal bir insan reaksiyasıdır.

Travmatik təcrübə zamanı beynin bu şəkildə aktivləşməsi (xüsusən də amigdalanın aktivləşməsi) yaddaş sistemlərinin (xüsusən hipokamp və prefrontal korteks) düzgün işləməsinə mane olur. Bu, qurbanın vaxt cədvəllərini və vacib məlumatları xatırlaya bilməməsinə izah edə bilər, ancaq saatın tiqqiltısı və ya xalçanın rəngi kimi xırda detallarla bağlı xüsusi aydın xatırlamalarını izah edə bilər.

Hətta bir hücumun daimi mənfi təsirləri ola bilsə də, zorakılığın sərtliyi və təkrarlanması nəticədə ortaya çıxan psixoloji uyğunlaşmaya təsir edir (Browne, 1993). Məişət zorakılığının təsirinin girov götürülmə travması və işgəncəyə məruz qalma travması ilə psixoloji paralelliyi olduğu düşünülür (Dutton, 1992; Herman, 2001). Bosniya və Herseqovinadan alınan məlumatlar, müharibə travması keçirmiş qadınlarla müqayisədə, məişət zorakılığı yaşayan qadınlarda TSSB simptomlarının daha yüksək olduğunu göstərir (Avdibegović & Sinanović, 2006).

Xülasə olaraq məişət zorakılığı qurbanları aşağıdakı vəziyyətlərdə ola bilərlər:

- Sakit və ya laqeyd və ya ağılını itirmiş
- Həddindən artıq hirsli
- Həyəcanlı
- Qorxmış
- Gərgin
- Çarəsiz

Çarəsizlik, qurbanların öz təcavüzkarlarını niyə tərk etməmələrini izah edə biləcək bir hissdir. “Öyrənilmiş çarəsizlik” ifadəsi, M. Seligmanın psixoloji araşdırmalarından qaynaqlanır və bir şəxs davamlı olaraq mənfi, idarəolunmaz bir vəziyyətlə üzləşdikdə və hətta bunu dəyişdirməyə imkanları olsa belə, vəziyyətlərini dəyişdirməyə çalışmadığı dayandırılır. M. Seligman qəfəsdəki itlərlə təcrübə aparırdı. Əvvəlcə bir zəng çalır, sonra da itə yüngül şok verirdi. Bir neçə dəfə sonra, it baş verməmişdən əvvəl şoka reaksiya verdi: it zəngi eşidən kimi, artıq şoka düşmüş kimi reaksiya verdi.

Ancaq sonra gözlənilməz bir şey baş verdi. Seligman, hər iti ortasında alçaq bir hasarla bölünmüş böyük bir qəfəsə qoydu. Köpək lazım gələrsə onu görə bilər və hasardan tullana bilər. Hasarın bir tərəfindəki döşəmə elektriklişdirilmişdi, amma hasarın digər tərəfində elektrik yox idi. Seligman iti elektriklişdirilmiş tərəfə qoydu və yüngül bir şok verdi. Köpəyin hasarın şok etməyən tərəfinəullanacağını gözlədi. Əksinə, itlər yerə yatdılar. Sanki təcrübənin birinci hissəsindən şoklardan qaçmaq üçün edə biləcəkləri heç bir şey olmadığını öyrənmişdilər, buna görə də təcrübənin ikinci hissəsində təslim oldular. Daha sonra M. Seligman bu nəticələri insan davranışına tətbiq etdi. Şəxs bir müddət düşünsə ki, qapandığı vəziyyəti dəyişdirə bilməz, bunu etməyə çalışmadığı dayandırır, hətta vəziyyət dəyişsə belə. Bunun əvəzində

özünü çarəsiz və depresif hiss edir. M. Seligman depressiyanın mənşəyini izah etmək üçün öyrənilmiş çarəsizlikdən istifadə etmişdir.

Depressiyanın əsas əlamətləri:

- Günün çox hissəsində, demək olar ki, hər gün depressiyaya düşmüş əhval-ruhiyyə
- Bütün hər şeyə və ya demək olar ki, bütün fəaliyyətlərə olan maraq və ya zövq almağın nəzərəcarpacaq dərəcədə azalması
- Demək olar ki, hər gün əhəmiyyətli kilo itkisi və ya kilo alması və ya iştahında azalma və ya artım
- Düşüncə yavaşlaması və fiziki hərəkətin azalması
- Yorğunluq və ya enerji itkisi
- Dəyərsizlik və ya həddindən artıq və ya yersiz günahkarlıq hissi
- Düşünmə və ya konsentrasiya qabiliyyətinin azalması və ya qərarlılıq
- Ölüm barədə təkrarlanan düşüncələr, intihar düşüncəsi, intihar cəhdi

Depressiya qurbanların məhkəmə zalında necə hərəkət etmələrinə təsir edə bilər. Aşağıdakı cədvəldə qurbanın simptomları və davranışı arasındakı əlaqə təsvir edilmişdir.

Depressiyanın simptomları		Simptomlar qurbanda necə ifadə edilə bilər
Günün çox hissəsində, demək olar ki, hər gün depressiya vəziyyətindədir	→	Kədərli, depressiyaya düşmüş görünür
Bütün hər şeyə və ya demək olar ki, bütün fəaliyyətlərə maraq və ya zövq almağın azalması	→	Emosiyasız, passiv görünür
Düşüncənin yavaşlaması və fiziki hərəkətin azalması	→	Yavaş-yavaş, səssizcə, ifadə etmədən danışır, vəziyyəti təsvir etmək üçün yalnız bir neçə sözdən istifadə edir
Yorğunluq və ya enerji itkisi	→	Həvəssiz görünür, əməkdaşlıq etmək istəmir
Dəyərsizlik və ya həddindən artıq və ya yersiz günahkarlıq hissi	→	Təcavüzkarı müdafiə edə bilər, günahı öz üzərinə götürə bilər
Düşünmə və ya konsentrasiya qabiliyyətinin azalması və ya qərarlılıq	→	Bəzi məlumatları xatırlaya bilməmək, aydın olmayan ifadələr
Təkrarlanan ölüm düşüncələri, intihar düşüncəsi, intihar cəhdi	→	Çarəsizlik, heç nəyi dəyişə bilməmək (məsələn, daha təhlükəsiz yerə köçməmək, boşanmamaq)

Məişət zorakılığı qurbanları arasında olduqca yayılmış bir psixi pozğunluq TSSB-dir. TSSB simptomları bunlardır:

- Təhrikedici siqnallara (qıcıq, eyham) psixoloji reaktivlik
- Təhrikedici işarələrdən qaçınmaq
- Güclü psixoloji narahatlıq (stres)
- Başqalarına cavab vermə qabiliyyətinin azalması
- Diqqətlilik səviyyəsində dəyişiklik

- Travmanın müdaxiləli, davamlı yenidən yaşanması (yeni yuxular, xatirələrin geri qayıtması)
- Simptomlar 1 aydan çox davam edir
- Simptomlar əhəmiyyətli bir stressə və ya gündəlik fəaliyyətin pozulmasına səbəb olur

TSSB, qurbanların məhkəmə salonunda necə hərəkət edə biləcəyini təsir edə bilər. Aşağıdakı cədvəldə qurbanın simptomları və davranışı arasındakı əlaqə təsvir edilmişdir.

TSSB simptomları		Simptomlar qurbanda necə ifadə edilə bilər
Tehrikedici işarələrə (qıcıq, eyham) psixoloji reaktivlik	→	Təcavüzkarla, şahidlərlə və ya zorakılıqla əlaqəli digər insanlarla görüşərkən çox emosionaldır
Tehrikedici işarələrdən (qıcıqlardan) yayınmaq	→	Məhkəməyə getməkdən, ifadə verməkdən çəkinmək
Güclü psixoloji narahatlıq	→	Bəzi məlumatları xatırlaya bilməmək, aydın olmayan ifadələr
Başqalarına cavab vermə qabiliyyətinin azalması	→	Başqaları ilə ünsiyyət qurarkən passiv, yavaş
Diqqətlilik səviyyəsində dəyişiklik	→	Diqqətsiz, etibarsız görünə bilər
Travmanın müdaxiləli, davamlı yenidən yaşanması (yeni yuxular, xatirələrin geri qayıtması)	→	Güclü, qeyri-adekvat görünən emosiyalar

Əhəmiyyətli anlayışlar

- Əgər qurban bəzi psixotrop dərmanlar qəbul edirsə, bu onun davranış və hisslərini dəyişə bilər
- Qurban rahat və ya şən görünürsə, bu, onun özünü həmişə belə hiss etdiyini ifadə etmir – bəzi insanlar emosiyalarını gizlətməkdə çox yaxşıdırlar (xüsusən depressiyaya düşən şəxslər)
- Məişət zorakılığı qurbanları əsl vəziyyəti gizlətməyə adət etmişlər və əməkdaşlıq etməkdən çəkinirlər – onların təcrübələri heç kimə etibar edə bilməyəcəklərini söyləyir

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT: ZORAKILIQ İŞİNİN TƏHLİLİ II

Məhkəmədən sonra orada Valeri günahkar bilinib ittiham edildi, Milena boşandı. O, kiçik bir yeni mənzil kirayə götürdü və qızı və yeni partnyoru ilə birlikdə orada yaşamağa başladılar. Boşanma müqaviləsi olaraq iki hissəyə bölünməsinə baxmayaraq, bütün köhnə mənzillərini Valeriyə verdi. Bir il sonra yeni partnyorundan ayrıldı və kirayə pulu ödəyə bilmədiyini başa düşdü. Bu səbəbdən yenidən Valeri ilə yaşamaq üçün geri qayıtmağa qərar verdi. Onların heç biri bu qərardan razı qalmadı, amma Milenanın dediyi kimi başqa seçim yox idi. Kiçik qızı gərginliyə dözə bilmədi və tezliklə evlərini tərk etdi. O, qız sevgilisinin evinə köçdü və ruh düşkünlüyü və narahatlıq hiss etdiyi üçün psixoloji məsləhətləşmə kursu keçməyə başladı.

Bir gün Milena polisə zəng vuraraq keçmiş ərinin onu daim döydüyünü söylədi. Özünün evə gəldiyindən sonra ərinin təcavüzünün daha da gücləndiyini söylədi. Üstəlik, o, əvvəllər heç vaxt olmadığı kimi spirtli içki içirdi. Bir həftə əvvəl o, işdən qayıdıb dava saldı. Əvvəlcə onu (qadını) sözlə

təhqir etdi, sonra saçlarını dartmağa başladı və sonda onu döyməyə başladı. Milena onun başına bir neçə zərbə vurduğunu və bundan sonra şüurunun üstündə olub-olmadığından əmin olmadığını söylədi. Dedi ki, bu, onun Valeri tərəfindən yaşadığı ən aqressiv hərəkət idi. Milena polisə zəng edib-etməyəcəyindən əmin deyildi, çünki ondan sonrakı yaxın bir neçə gün ərzində Valerinin davranışı çox gözəl idi. Amma o gün o, işdən sərxoş vəziyyətdə qayıtdı və yenidən dava etmək üçün səbəb axtarmağa başladı. Milena bu dəfə həyatı üçün qorxduğu üçün polisə xəbər verdi.

Məhkəmədə ifadə verən zaman Milena passiv və ləng görünürdü. O, monoton danışdı və evdəki şiddətdən danışarkən heç bir emosiya keçirmədi. Bəzən heç bir aşkar səbəb olmadan gülümsəyirdi. Nəzakətli olsa da və suallara layiqincə cavab versə də, onu dinləmək çətin idi. Cavabları yalnız bir neçə sözdən ibarət idi, və qarışıq görünürdü.

Valeri məhkəməyə gələndə bütün ittihamlar üzrə özünü təqsirli bilməmişdir. Tibbi araşdırmanın nəticələri qurbanın bədənində bəzi köhnə qançırıqların (göyermələrin) olmasını təsdiqləyir.

Bu işdə siz hakimsiniz:

- *Milenanın məhkəmə prosesindəki davranışını necə izah edə bilərsiniz?*
Bu, qərarınıza necə təsir edə bilər?
- *Bela bir qurbanla ünsiyyətinizi necə təsvir edə bilərsiniz?*
- *Valeriyə hökm verərkən hansı amilləri nəzərə alardınız?*

İkinci dərəcəli zərər çəkmə və prosesual ədalət

Qurbanın ikinci dərəcəli zərər şəkmi, bütövlükdə sosial birliyin, yaxın sosial mühitdən olan şəxslərin və cinayət qurbanları ilə qarşılaşan mütəxəssislərin cavab reaksiyası ilə əlaqədar qurbana dolayı şəkildə vurulan ziyan olaraq təyin edilə bilər. Qurbanın ikinci dərəcəli zərər çəkməsi tez-tez məhkəmə öncəsi və məhkəmə prosesi zamanı baş verir. Araşdırmalar göstərir ki, (məsələn, Laing, 2016, Orth, 2002), məişət zorakılığından sağ çıxan şəxslər məhkəmə zamanı ikinci dərəcəli zərər çəkməyə məruz qalırlar. Buna səbəb, məsələn, qurbanı təcavüzkarla dəfələrlə üzləşməyə məruz qoymaq, eyni faktlarla bağlı təkrar sorğu-sual etmək, yersiz ifadələr işlətmək və ya hakimlər, prokurorlar və ya qurbanla əlaqədə olan digərləri tərəfindən verilən həssas olmayan şərhlər ola bilər.

Judith Herman (2003) cinayət qurbanlarının fərqli ehtiyaclarını və hüquq sisteminin tələblərini müqayisə etmişdir:

- Qurbanın sosial dəstəyə və tanınmaya (etiraf olunmağa) ehtiyacı var
- Məişət zorakılığı qurbanlarının təhlükəsizliyə ehtiyacı vardır
- Zərərçəkmişlər ehtiyac duyurlar ki, öz həyatlarına nəzarət etdiklərini hiss etsinlər
- Zərərçəkənlər öz travmatik təcrübələrini özlərinəməxsus şəkildə danışmağa ehtiyac duyurlar
- Nəhayət, qurbanların şiddətli travmaları xatırladan stimullarla qarşılaşmalarına nəzarət etmələri lazımdır

Eyni zamanda, hüquqi öhdəlik bir neçə aspektlə əlaqədardır və ikinci dərəcəli zərər çəkməyə səbəb olur. Bunlara daxildir:

- Sizin qurban olduğunuzu sübut etmək ehtiyacınız
- Cinayətkarla üz-üzə gəlmək
- Prosedurlara nəzarətin olmaması, ifadə vermə prosesi və s.
- Ağrılı suallara cavab vermək ehtiyacı
- Şahidlik etmə (ifadə vermə) prosesi və sübutlarla qarşılaşma

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT

Müzakirə üçün sual. Hansı prosedur cəhətləri məişət zorakılığı qurbanlarının ikinci dərəcəli zərər şəkmələrinə səbəb ola bilər?

Qurbanın ikinci dərəcəli zərər çəkməsi prosessual ədalət anlayışları (qavrayışları) ilə əlaqədardır. Məişət zorakılığı qurbanları üçün ədalətli proses anlayışları çox vacibdir. Əksər insanların məhkəmə icraatı haqqında bilikləri çox məhduddur, lakin hər hansı bir proses ədalət (sizlik) anlayışı ilə başa çatır. Bu anlayışların əsas meyarları hüquqi qiymətləndirmələrlə əlaqəli deyil və şəxsi təcrübəyə əsaslanır, məsələn. hakimlərin etik davranışı.

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT

Zorakılıq işinin təhlili. Müzakirə üçün sual: Hakimlərin davranışının hansı cəhətləri ikinci dərəcəli zərərçəkmə ilə nəticələnə bilər?

İda məişət zorakılığına görə cinayət işi açmağa qərar verdi. Ancaq əri tərəfindən ona vurulan xəsarətlər cinayət məəcəli baxımından "kiçik" idi. Məhkəməyə getmək üçün İda bir günlük icazə götürməli oldu. Əri tərəfindən edilən bir neçə zorakılıq hərəkətindən sonra bir neçə gün işə getmədiyi üçün işdən qalmaqdan qorxurdu. İda kiçik oğlu ilə birlikdə məhkəməyə müraciət etdi. Əlbəttə ki, uşağın uşaq bağçasında olması lazım idi, amma İda bunun nə qədər çətinliyini bilmirdi və məhkəmədə olsaydı uşağı götürmək üçün getməli olacağından narahat idi. Gözləyərkən İdanın əri məhkəmədə dinləmə barədə eşitdiyi üçün gəldi. Ona qarşı bir iş açdığına görə qəzəbləndi və İdadan niyə onu bu məhkəmə işindən keçməyə məcbur etdiyini soruşdu. O, İdaya bağırmağa başladı və evə gəldiklərində daha pis olacağını, ondan qisas alacağını təhdid etməyə başladı. Uşaq qorxdı və ağladı, buna görə katib onların yanına gəldi və sakit olmalarını və ya bayırda gözləmələrini istədi. Daha sonra məhkəmə zalında hakim İdadan işi niyə açdığını soruşdu. Əri cavab verdi: "Çünki dostlarımla görüşdüyümə görə mənə qəzəblənir". Hakim İdadan bunun doğru olub olmadığını soruşdu və o, ərinin onun kürəyindən vurduğunu izah etməyə başladı. Əri onun sözünü kəsməyə başladı və onu yüngülcə itələdiyini söylədi və İda qışqırmağa başladı və onu vurmağa çalışdı. Hakim İdadan ərinin içki içdiyini soruşdu və İda "Bəzən, amma tez-tez deyil" cavabını verdi. Hakim soruşdu: "O, qumar oynayır və ya başqa qadınlarla gəzir?" İda yox dedi. Sonra hakim dedi: "Yaxşı, bəs niyə ümumiyyətlə buradasan?" Sonda hakim işi dayandırdı.

Təlimçilər üçün məsləhətlər: Düşünün ki, burada nəyi fərqli şəkildə etmək olardı. Siz bu zorakılıq işindən ailədə həyat yoldaşının zorakılığında olan tipik ünsiyyəti və həyat yoldaşlarını tərk etmək qərarına gəldikdə qadınların qarşılaşdıqları sosial / psixoloji problemləri göstərmək üçün istifadə edə bilərsiniz.

Prosessual ədalətin əsas prinsiplərinə aşağıdakılar daxildir: a) ifadə vermək (cinayət qurbanının eşidilmək imkanı); b) hörmət (cinayət qurbanına hörmətlə yanaşıldığı anlayışları); c) etibar (güvən) / neytrallıq (qərar qəbul etmə prosesinin qərəzsiz / etibarlı olduğu anlayışları); ç) məlumat (məişət zorakılığı qurbanları öz hüquqlarını və prosesini, həmçinin onlardan gözlənilənləri anlamalıdır). Adi insanları ədalətlə bağlı mühakimə etmək üçün əsas meyarlar hüquqi deyil, subyektiv düşüncələrdir. Bu səbəbdən məişət zorakılığı halları ilə işləyərkən bu prinsiplərin həyata keçirilməsi həlledici əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Subyektiv ədalət hissi ikinci dərəcəli zərər çəkmə (qurban olma) riskini azaldır və məmnunluq hissələrini artırır (qərar və proses)

Cinayət və mülki hüquq sahəsində aparılan araşdırmalar aşağıdakı məsələləri sübut etmişdir:

- Məhkəmə təcrübəsi işin faktiki nəticəsindən daha təsirlidir. Prosesual ədalət, işin həqiqi nəticəsindən asılı olmayaraq, iddiaçıların məhkəmə təcrübələrinə olan baxışlarına daha çox təsir edə bilər;
- Prosesual ədalət məhkəmə qərarlarının yerinə yetirilməsini artırır, ictimai etimadı artırır və təkrar cinayətləri (residiv) azalda bilər;
- Məhkəmə zalında olan bütün iştirakçılar ədalət qavrayışlarına (anlayışlarına) təsir göstərir.

Məişət zorakılığı hadisələrində prosesual ədalət prinsiplərinin inteqrasiya edilməsi çoxsaylı səbəblərə görə xüsusilə vacibdir:²⁸

- Travma (Məişət zorakılığı qurbanları yüksək travma yaşayır və onlara qarşı hörmətsiz davranış səbəbiylə asanlıqla təhrik edilə bilərlər);
- Təhlükəsizlik (zərərçəkmişlər məhkəməni bir müdafiə olaraq görürlərsə, daha çox kömək əldə edə və mühafizə orderi tələb edə bilərlər; həm də iddiaçılar prosesin ədalətli olduğunu qəbul edərsə, bu mühafizə orderlərinə riayət edilməsi də artır);
- Özünü təmsil etmə (məişət zorakılığına məruz qalan bir çox qurbanlar özlərini təmsil edirlər, buna görə də onların məlumat əldə etməsi və öz hüquqlarının necə təmin edilməsi ilə bağlı anlayışa malik olması vacibdir);
- Hesabatlılıq (məsuliyyət daşıma) (məişət zorakılığı hadisələrində zərərçəkmişləri məsuliyyətə cəlb etmək, müdafiə qərarlarına riayət etmək, məhkəmənin nəticələrinə hörmət etmək və onlardan nə gözlənildiyini anlamaq xüsusilə vacibdir).

TƏKLİF OLUNAN FƏALİYYƏT**Məhkəmə işinin təhlili. Müzakirə üçün sual: Hakimlərin davranışının hansı cəhətləri ikinci dərəcəli zərərçəkmişlə ilə nəticələnə bilər? Burada nəyi fərqli şəkildə etmək olardı?**

Maria və əri boşanmaq üçün məhkəməyə müraciət etdilər. Maria hakimə dedi ki, mənzil ona verilməlidir və əri də uzun illər onu döydüyü üçün evi tərk etməlidir. Hakim Mariyadan “iddia edilən zorakılıqların nə vaxt baş verdiyini” və nə vaxtsa polisə müraciət edib-etmədiyini soruşdu. Maria cavab verdi ki, əri uzun illər onu döyüb və o isə heç vaxt polisə müraciət etməyib. Hakim bunun səbəbini soruşdu. Maria izah etdi ki, o, utanırdı və polisin bir şey edə biləcəyini düşünmürdü, çünki hamının bir-birini tanıdığı kiçik bir şəhərdə yaşayırlar. Hakim, məhkəmə ekspertinin onu heç araşdırıb-araşdırmadığını soruşdu. Maria cavab verdi ki, bir dəfə onun yanına getmək qərarına gəlmişdir, amma gəldikdə ödəməyə pulu çatmamışdır. Maria yenidən hakimə söyləməyə başladı ki, zorakılıq uzun müddətdir davam etmişdir, amma o, bunu heç vaxt sənədləşdirməmişdir. Hakim Mariyadan belə hadisələrin baş verdiyi tarixləri bir-bir sadalamasını (xatırlamasını) istədi, amma o xatırlamadığını söylədi, amma o, bildirdi ki, bu hallar çox tez-tez olur və hakim bu barədə eyni binada yaşayan qonşularından soruşa bilər. Hakim bildirdi ki, əgər zədələr ciddi olsaydı, Mariya tarixləri xatırlayardı və belə ki, o, və onun əri ilə sadəcə hər hansı bir münasibətdə baş verən “sevgi davası” keçirmişlər. Sonda, hakim qanunla icazə verilən maksimum 6 aylıq barışıq müddəti təyin etdi.

İkinci dərəcəli zərərçəkmanın qarşısını almaq üçün MZ qurbanları ilə ünsiyyətin prinsipləri

— Ləyaqət (şərəf) və hörmət

Zərərçəkmişlərlə olan bütün ünsiyyətlər elə qurulmalıdır ki, qurbanların zorakılıq və zorakılıq təhdidləri ilə əlaqədar öz travmatik təcrübələrinin öhdələrindən gəlmələri və məhkəmə proseslərinə tab gətirmələri təmin edilsin. Bütün ünsiyyətlər zamanı onlarla hörmətlə davranılması, və bu davranışın təkrar zərərçəkməyə (viktimizasiyaya) gətirib çıxarmaması və yaşa uyğun olması tövsiyə olunur. Mühakimə etməyən, empatik (özünü onun yerinə qoymaq) və dəstəkləyici bir ünsiyyəti təmin etmək.

— Etibarlılığı təsdiq etmə

— Uyğun bir dildən istifadə etmək

Bütün ünsiyyətlər səbrlə izah edilən sadə dildə aparılmalıdır. Lazım ola bilər ki, onun müsahibələrdə və şahid qismində iştirakının nə üçün məhkəmə işinin vacib elementi olduğu ona izah edilsin. Bir çox zorakılıq qurbanları üçün, yaşadıkları təcrübəni sözlə ifadə etmək imkanı, məruz qaldıqları zorakılıq təcrübəsinin yaşandığını təsdiq etmək. Qurban üçün vacibdir ki, onun ciddiyyə alındığı və mümkün olan ən yaxşı cavab reaksiyası almağa layiq olduğu qəbul edilsin. Qurbana hekayəsini öz sözləri ilə danışmaq üçün vaxt verin. Qurbanlar öz səsinin eşidildiyini hiss etməlidirlər. Bu o deməkdir ki, onun hekayəsini ifadə etmək imkanı vardır; dinlənilmək və öz hekayəsinin düzgün qeydə alınması imkanına malikdir. Zərərçəkmişə onun zorakılıqda günahlandırılmadığını xatırlatmaq lazım ola bilər.

— Təşəbbüskarlıq

Xüsusi detalları soruşmaqda fəal olmaq. Zərərçəkmiş şəxs məhkəmə zalında razılıqla (mehribanlıqla) hərəkət edə bilər və ya razılaşmasa da zorakılığa görə məsuliyyəti öz üzərinə götürə bilər. Yersiz (ədalətsiz) müdaxilə edən suallar, utandırıcı və ya açıq şəkildə təkrarlanan suallar verməyin. Utanc hissələrini anlamaq. Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı qurbanları, digər zorakı cinayətlərin qurbanlarından daha çox sıxılma və utanc hissi keçirirlər. Utanc, xüsusən zəiflədən bir duyğu ola bilər. Fərdin özünü dəyərləndirmə (özgüvən) hissini azaldır və gücsüzlük (çarəsizlik) hissələrini artırır. Hakimlər bu utanc hissələrinə əlavə etməməlidir.

— Məlumatlar vermək

Qurbanın hüquqlarını və seçimlərini diqqətlə izah etmək. Xüsusi bir dinləmənin və prosesin məqsədini izah etmək. Prosesi başa çatdırarkən, qurban məhkəmədən çıxarkən onun təhlükəsizliyini təmin etmək üçün müşayiətçi istəyib-istəmədiyini soruşmaq. Psixoloji modulun yekun hissəsinə Bilik viktorinası və real həyatda prosessual ədalət prinsiplərinin tətbiq edildiyi bəzi yaxşı təcrübələrin paylaşılması ilə bağlı müzakirələr daxil ola bilər.

TÖVSIYƏ OLUNAN FƏALİYYƏT: YEKUN BİLİK VIKTORINASI

Psixoloji tədqiqatlar sübut edir ki, təhsilin aşağı səviyyəli olması məişət zorakılığı üçün çox əhəmiyyətli risk amilidir.	DOĞRU	YANLIŞ
Məişət təcavüzkarlarında heç bir psixi pozğunluq yoxdur.	DOĞRU	YANLIŞ
Hər iki növ qadınlar məişət zorakılığı ilə üzləşə bilər: münasibətlərdə həm yüksək gücə və həm də aşağı gücə malik olan qadınlar	DOĞRU	YANLIŞ

Məişət zorakılığı müharibə travmalarından daha zərərli nəticələrə səbəb ola bilər.	DOĞRU	YANLIŞ
Məişət zorakılığı qurbanları, uyuşmadan (keyləşmədən) başlamış həddindən artıq bir həddə qədər və ya qorxuya qədər geniş spektrli emosiyalar yaşaya bilərlər.	DOĞRU	YANLIŞ
Məişət zorakılığı qurbanının məhkəməyə baş vurma (hüquqi vasitəyə müraciət) ehtimalı ən çox zorakılığın bal ayı mərhələsi ərzindədir.	DOĞRU	YANLIŞ
İfadə verilməsi prosesi ikinci dərəcəli zərər çəkməyə səbəb ola bilər.	DOĞRU	YANLIŞ
Cinsə əsaslanan stereotiplər məhkəmə prosesində qərəzliliklə əlaqədardır.	DOĞRU	YANLIŞ
Zorakılığın ən çox yayılan növü iqtisadi zorakılıqdır.	DOĞRU	YANLIŞ
Sistematik zorakılıqda, hər ikinci dəfə baş verən zorakı hərəkətlər daha da şiddətli olur.	DOĞRU	YANLIŞ
Sistematik zorakılıq hallarında vasitəçilikdən istifadə edilməsi məsləhət görülür.	DOĞRU	YANLIŞ
Sərt şəkildə sorğu-sual etmə, ifadə verərkən məişət zorakılığı qurbanını daha təhlükəsiz hiss etməyə kömək edir.	DOĞRU	YANLIŞ
Hakimin davranışı cinayət qurbanlarının ədalət anlayışları üçün çox vacibdir.	DOĞRU	YANLIŞ

İstinadlar

Avdibegović, E., Sinanović, O. (2006) Consequences of Domestic Violence on Women's Mental Health in Bosnia and Herzegovina. Croatian Medical Journal, 47 (5), p. 730-741.

Bartol, C. R., Bartol, A. M. (2014) Criminal Behavior. A Psychological Approach. New Jersey: Pearson Education

Berrios, D. C., Grady D. (1991) Domestic Violence. Risk Factors and Outcomes. The Western Journal of Medicine, 155 (2), p. 133-135.

Flury, M., Nyberg, E., Riecher-Rossler A. (2010) Domestic violence against women: definitions, epidemiology, risk factors and consequences. Swiss Medical Weekly, p. 19-28.

Holtzworth-Munroe, A., Stuart G. L. (1994) Typologies of Male Batterers: Three Subtypes and the Differences Among Them. Psychological Bulletin, 116 (3), p. 476-497.

Hussain, H., Hussain, S., Zahra, S., Hussain T. (2020) Prevalence and risk factors of domestic violence and its impacts on women's mental health in Gilgit-Baltistan, Pakistan. Pakistan Journal of Medical Sciences Online 36(4), p. 627-636.

Kyriacou, D. N., McCabe F., Anglin D., Lapesarde K., Winer, M. R. (1998) Emergency Department-Based Study of Risk Factors for Acute Injury From Domestic Violence Against Women. Annals of Emergency Medicine, 31 (4), p. 502-506.

Monterrosa-Castro, M., Arteta-Acosta, C., Ulloque-Caamaño, L. (2017) Domestic violence in pregnant adolescents: Characterization of the partners and prevalence of the different forms of expression. Iatreia, 30 (1), p. 40-51.

Orth, U. (2002). Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings. Social Justice Research 15, p. 313-325.

Oyunbileg, S., Sumberzul, N., Udval, N., Wang, J., Janes, C.R. (2009) Prevalence and Risk Factors of Domestic Violence among Mongolian Women. Journal of Women's Health, 18 (11), p. 1873-1881.

Serrano-Montilla, C., Lozano, L. M., Bender, M., Padilla J. L. (2020) Individual and societal risk factors of attitudes justifying intimate partner violence against women: a multilevel cross-sectional study. BMJ Open, 10, p. 1-11.

Stonienė, L., Aguonytė, V., Narkauskaitė, L. (2012) Smurto prieš moteris paplitimas ir priežastys. Visuomenės sveikata, 2 (57), p. 8-15.

1. UN bodies and material Committee on the Elimination of Discrimination Against Women

<http://www.ohchr.org/en/hrbodies/cedaw/pages/cedawindex.aspx>

General Recommendations. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Recommendations.aspx>

General Recommendation No. 33 on women's access to justice (2015). <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Recommendations.aspx>

Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences. <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/SRWomen/Pages/SRWomenIndex.aspx>

2. Avrupa Şurasının orqanları, standartları və materialı

Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention), and the Group of Experts against Violence against Women and Domestic Violence. <http://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>.

European Committee of Social Rights. <http://www.coe.int/en/web/turin-european-social-charter/european-committee-of-social-rights>

European Court of Human Rights, Press Service, Thematic Factsheets on the Case-law of the Court, including on gender equality, domestic violence, violence against women, reproductive rights, trafficking in human beings, work-related rights, among others. <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=press/factsheets>

Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, and the Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings. <http://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/home>

Gender Mainstreaming conceptual framework, methodology and presentation of good practices – Final Report of Activities of the Group of Specialists on Mainstreaming (2004) and Rec (84). <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b0f41>

Gender equality and women's rights – Council of Europe standards (2016). <https://edoc.coe.int/en/gender-equality/6930-gender-equality-and-women-s-rights-council-of-europe-standards.html>

Publications on Gender Equality: <http://www.coe.int/en/web/genderequality/publications>

Gender Equality Glossary [English, French]. <https://edoc.coe.int/en/gender-equality/6947-gender-equality-glossary.html>

Publications on Guaranteeing Equal Access of Women to Justice: <http://www.coe.int/en/web/genderequality/equal-access-of-women-to-justice>

A feasibility study on Equal Access to Women to Justice (2013). <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680597b1e>

Compilation of good practices from member states to reduce existing obstacles and facilitate women's access to justice (2015). <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680597b12>

Publications on Improving Women's Access to Justice in Five Eastern Partnership Countries: <http://www.coe.int/fr/web/genderequality/women-s-access-to-justice>

National studies on barriers, remedies and good practices for women's access to justice in five Eastern Partnership countries (2016). <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b0f41>

3. Təlimat və təlim materialı

Equality / Gender equality Access to Justice in Cases of Discrimination in the EU: Steps to Further Equality (European Union Agency for Fundamental Rights –FRA, 2012) [German, English, French]
<http://fra.europa.eu/en/publication/2012/access-justice-cases-discrimination-eu-steps-further-equality>

Access to Justice: discrimination against women in criminal justice systems (Penal Reform International, 2012)
<https://www.penalreform.org/resource/access-justice-discrimination-women-criminal-justice-systems/>

Equality Before the Law Benchbook (Judicial Commission of New South Wales/ Australia, 2016)
https://www.judcom.nsw.gov.au/wp-content/uploads/2016/07/Equality_before_the_Law_Bench_Book.pdf

Equality Before the Law Benchbook (Department of the Attorney General/ Western Australia, 2009)
http://www.supremecourt.wa.gov.au/_files/equality_before_the_law_benchbook.pdf

Equal Treatment Bench Book (Judicial College/ United Kingdom, 2013). <https://www.judiciary.gov.uk/publications/equal-treatment-bench-book/>

Gender Equality Law in Practice: a manual for judges and legal practitioners (Office for Gender Equality of Croatia and Institute for Health and Welfare of Finland, 2017). http://pak.hr/cke/ostalo%206/Manual_Gender%20Equality%20Law%20in%20Practice_ENG.pdf

Gender in Justice (European Institute for Gender Equality, 2017). <http://eige.europa.eu/rdc/eige-publications/gender-justice>

Handbook on European Law Relating to Access to Justice (European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, 2016) [Multiple languages]. <http://fra.europa.eu/en/publication/2016/handbook-european-law-relating-access-justice>

Handbook on European Non-Discrimination Law (European Union Agency for Fundamental Rights, European Court of Human Rights, 2011) [Multiple languages]. <http://fra.europa.eu/en/publication/2011/handbook-european-non-discrimination-law>

Handbook For Training Judges on Anti-Discrimination Law (Organisation for Security and Co-Operation in Europe, 2012) [English, Macedonian]. <http://www.osce.org/skopje/116787>

Mətnə müvafiq məhkəmə hüququnu tapa bilərsiniz.